

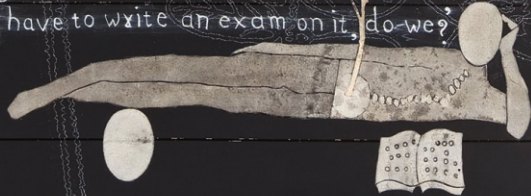
પરબ

સમાનો મન્ત્ર : । (ઋગ્વેદ)
સમાની પ્રપા । (અથર્વવેદ)

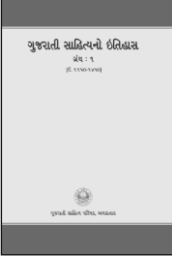
તંત્રી : યોગેશ જોષી

ડિસેમ્બર : ૨૦૧૮
વર્ષ : ૧૩, અંક : ૬

Bakaa, in your sleep, even streams ask
In my sleep
they've made so many busts of me
and installed them everywhere without ever bothering to ask.
Frozen, Petrified.
Hey Bakaa, give me a high five!
Smack! Bapu's hand clapped mine. Then he laughed and said,
I'm nowhere to be found in those frozen busts.
How can you be there, Bapu? You're here!
In Bakaa's sleep, rocking and rolling,
strolling and falling! He paused and added,
Your sleep, Bakaa... is your sleep!
What about YOUR sleep?
Don't remind me of any other kind, Bakaa.
That gets confusing.
Who cares? We don't have to write an exam on it, do we?

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્વનાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૧

(ઈ. ૧૧૫૦-૧૪૫૦) પ્રાચીનકાળ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનભાઈ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૪+૩૧૨, કિંમત રૂ. ૨૧૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૨/ખંડ-૧

(ઈ. ૧૪૫૦-૧૬૫૦) મધ્યકાળ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનભાઈ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૬+૪૮૨, કિંમત રૂ. ૨૮૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૨/ખંડ-૨

(ઈ. ૧૬૫૦-૧૮૫૦) મધ્યકાળ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૬+૩૮૫, કિંમત રૂ. ૨૫૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૩

(દલપતરામથી કલાપી)

પ્રથમ આવૃત્તિ : સંપા : ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ; સહાયક સંપાદક : ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત-વર્ધિત બીજી આવૃત્તિ : સંપા. : રમણ સોની
પાર્કુ પૂઠું : પૃ. ૧૬+૬૫૬, કિંમત રૂ. ૫૦૦/-

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परબ

स्थापनावर्ष : १९६०

वर्ष : १३

डिसेम्बर : 2018

अंक : ६

परामर्शनसमिति

सितांशु यशश्चंद्र
प्रमुખ

कीर्तिदा शाह
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी

गुजराती साहित्य परिषद

भेघाणी ज्ञानपीठ ♦ क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशनविभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन : २६५८७८४७

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ◆ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ◆ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ◆ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- ◆ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ◆ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે. સભ્ય થવા ઇચ્છનારે પરિષદના નિયત ફોર્મમાં અરજી કરવાની રહેશે.
- ◆ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ◆ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ◆ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ◆ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસ્કેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ◆ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ◆ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

E-mail : parabgsp@gmail.com

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

ISSNO250-9747 પરબ

છૂટક કિં. રૂ. ૨૦/-

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : કીર્તિદા શાહ (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ * તંત્રી : યોગેશ જોષી * મુદ્રણસ્થાન : ભગવતી ઓફસેટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

અ નુ ક મ

- પ્રમુખીય : સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે, સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર 6
- કવિતા : હું તો તારી સાથ રહું છું, ચંદ્રકાન્ત શેઠ 6 બે સોનેટ, ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા 12 સત્યના (ગીત)પ્રયોગો, રાજેશ પંડ્યા 13 બે કાવ્યો, નલિન રાવળ 15 બે કાવ્યો, પ્રવીણ દરજી 16 ત્રણ કાવ્યો, ઈંદુ જોશી 17 બાપુ, વંદના શાંતુઈન્દુ 21 ભલે, ભાવેશ ભટ્ટ 21 મારું ખોરડું, અરવિંદ બારોટ 22
- વાર્તા : છેલ્લો રાઉન્ડ, રાકેશ દેસાઈ 23
- નિબંધ : મનુષ્યની જિજ્ઞાસા અને બુદ્ધિમતાનું પ્રતિબિંબ : ટર્કની પાતાળનગરીઓ, ભારતી રાણે 29
- આસ્વાદ : આદિવાસી સમા શ્વાનનું ઉન્નયન સાધતી કવિ કાનજની વિરલ કૃતિ, રાધેશ્યામ શર્મા 34
- મુલાકાત : શિરીષ પંચાલ સાથે એક પ્રશ્નોત્તરી, શરીફા વીજળીવાળા 37
- શ્રદ્ધાંજલિ : જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની શાબ્દિક-રૈખિક રૂપનિર્મિતિ, નિસર્ગ આહીર 50
- સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : મન ભરી દેતી વાસંતી પુષ્પોની મહેક, રમેશ ર. દવે 55
- આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ 60
- સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : પરીક્ષિત જોશી 65
- આવરણચિત્ર-
સંદર્ભનોંધ : પીયૂષ ઠક્કર 67
- આવરણ : અતુલ ડોડિયા
- વાર્ષિક સૂચિ : ઊર્મિલા ઠાકર / પરિંદા પટેલ 68
- આ અંકના લેખકો : 88

સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે

સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

લેખાંક-૧૦

આડે રસ્તે ચઢાવી, સાચે સરનામે પહોંચાડતી કવિતા: નામદેવ ઢસાળની ‘કામાઠીપુરા’.

*

મરાઠી ભાષાના (અને દેશના) અગ્રણી દલિત કવિ નામદેવ ઢસાળ (૧૯૪૯-૨૦૧૪) ની એક કવિતા આજે વાંચીએ.

સમકાલીન ભારતીય કવિતાને જાણવા-માણવાની આ લેખમાળામાં આ કવિતાની વાત કર્યા વિના ન ચાલે, એમ કહેવાનાં કેટલાંક કારણો છે. સર્વોપરી કારણ તો ઢસાળની આ કવિતાનું અભિનવ કાવ્યત્વ. અભિનવ કાવ્યત્વ? એ શું? આગળ જતાં જોઈએ. પણ બીજાંયે કારણ છે.

એમાંનું એક જોઈએ : ભક્તિ આંદોલનને અને ભક્તિમાર્ગનાં કાવ્યોને (આંડાળ, લાલ ઘેદ, મીરાં, તુલસી, કબીર, નરસિંહ આદિની કવિતાને) જાણ્યા વિના જેમ ભારતીય સંસ્કૃતિની અને સાહિત્યની એ સમયની યુગાંતરકારી શક્તિને જાણવાનું શક્ય નથી તેમ દલિત આંદોલનને અને દલિત સાહિત્યને જાણ્યા વિના આજની ભારતીય સંસ્કૃતિના અને આજના ભારતીય સાહિત્યના કૌવતને સમજવાનું શક્ય નથી. ભક્તિ સાહિત્ય અને દલિત સાહિત્ય, બંનેની મૂળજાળ (રૂટ સિસ્ટમ) બહોળી અને ઊંડી છે. બંને નીપજ આવીં છે પ્રજાની સેલ્ફ કિટિકાલિટીની, સ્વ-મીમાંસાની ક્ષમતા અને સજજતામાંથી. જે સંસ્કૃતિ જાતને ચકાસી, કેળવી, બદલી ન શકે એ સંસ્કૃતિ ગમે તેવી જબરી જણાતી હોય પણ સમય સામે ટકી શકતી નથી. દલિત કવિતા, નારીચેતનાની કવિતા અને આદિવાસી સમાજોનું સાહિત્ય સમગ્ર પ્રજાની સ્વ-મીમાંસાની ક્ષમતાની નીપજ છે. આરંભે જે દલિતો, નારીઓ કે આદિવાસીઓ વડે, વિશે અને માટેનું સાહિત્ય હતું તે ઢસાળ જેવા સર્જકોની કલમે સમગ્ર પ્રજા વિશેનું, સહુની પીડાને સમજતું સાહિત્ય બને છે.

નામદેવ લક્ષ્મણ ઢસાળની કવિ લેખે અને માણસ લેખે વિશેષતા એ છે કે દલિત જીવનની પીડાને એ પૂરેપૂરી જાણે છે, જાતે અનુભવીને જાણે છે, અને એ પીડાની આંગળી ઝાલીને એ જીવનના બીજા વિસ્તારોની પીડા પણ સમજી શક્યા છે. ડો. આંબેડકરની આંગળી ઝાલીને એ કાર્લ માર્ક્સ સુધી જઈ શકે છે, માર્ક્સની આંગળી ઝાલી બાબાસાહેબ સુધી. ‘તુઝે બોત ધરુન ચાલલો આહે મી’ (‘તારી આંગળી ઝાલીને ચાલી નીકળ્યો છું હું’) એ ૨૦૦૬ નો એમનો કાવ્યસંગ્રહ આ સંદર્ભે વાંચવા જેવો છે. ૧૯૯૯ની સાલમાં

આપેલા એક ઈન્ટરવ્યૂમાં ઢસાણે કહ્યું હતું કે “ ‘દલિત’ એ શબ્દ મારે માટે ‘પ્રોલેતેરિયેત’, ‘શ્રમિક’ શબ્દનો પર્યાય છે. એ પ્રકારની દષ્ટિ વડે કેટલી વિશાળ દુનિયા સુધી પહોંચી શકાય!” દલિતની, નારીની, આદિવાસીની પીડાનો સાથ છોડ્યા વિના બીજાઓની પીડા અનુભવવી, એ સહેલું કામ તો નથી, પણ કરવા જેવું છે, એમ ઢસાણ સૂચવે છે. કર્મશીલતા એમને કવિતા પાસે લાવે છે, કવિતા કર્મશીલતા પાસે.

શોકને શ્લોકમાં પલટવો, એ જ તો કવિનું કામ છે, એ વાત ભારતીય કવિતા એના આદિકવિના સમયથી જાણે છે. પણ ઈતિહાસના અલગ અલગ તબક્કે માણસજાતના શોકના ધાગા, એના તાણા ને વાણા, અલગ અલગ ઢંગના હોય છે અને એના શ્લોકનું કાપડ પણ જુદી જુદી ઝાંયનું બને છે. ઢસાણ પાસે તો સાવ તૂટ્યાફૂટ્યા ધાગા હતા. એમનું એક કાવ્ય છે, ‘મંદાકિની પાટીલ : એક જુવાન વેશ્યા. મેં રચવા ધારેલું એક કોલાજ.’ લખે છે : “કોરાકટ ભૂરા કેનવાસ પર / એક સોળ વરસની છોકરી, પીડાને શરણે ગયેલી. / કપડાં ફાડી નખાયેલાં, જાંઘ એક ધડાકે ચીરી ખોલેલી. / અને એક ડુક્કર, લોહિયાળ નાકોડી વાળું.” ઢસાણ ઝાઝુ ઉમેરતા નથી. આટલું જ લખે છે : પ્રેમનો પાછલો વાડો, ડર અને નફરતનાં ફળોથી છવાયેલો. “પ્રેમના આગલા ભાગમાં પેલું ઈવ-આદમવાળું રસબસતું સફરજન ભલે હોય, પાછલા વાડામાં ડર અને નફરતનાં કડવાં કડવાં ફળ છે અને મંદાકિનીએ રોજ એ ખાવાં પડે છે. એ વાત ઢસાણ જાણે-જણાવે છે. એટલે જ ઢસાણ બે જાતનાં કવિકર્મોની વાત એક જગ્યાએ કરે છે : “શિલ્પીઓ પથ્થરોને સપનાં જોવા માટે સપનાં આપે છે. / હું દારૂખાનાંની વાટોને દીવાસળી યાંપું છું. // સ્થપતિ પથ્થરો વડે પથ્થરનું એક ઘર બનાવે છે / હું પથ્થર વડે માથાં ફોડું છું.”

— નામદેવ ઢસાણની કવિતામાં તોડી નાખતી તાકાત છે, કેમ કે એનો અવાજ સાવ શાંત છે. એની કાવ્યાકૃતિઓ આજના ભારતીય કાવ્યજગતમાં આઈકોનિક, પ્રતિમાનરૂપ બની છે, કેમ કે એની સમગ્ર કવિતા આઈકોનોક્લાસ્ટિક, પ્રતિમાભંજક છે. ગાલિબ પોતાની રીતે પૂછી શકે છે, “આખિર ઈસ દર્દ કી દવા ક્યા હૈ?” ક્યાંક, કદાચ હોય. ઢસાણ જાણે છે કે “સીડી ઉપર ચઢતી જતી યાતના / એ મોત છે.” — નિરાકરણ વિનાની નિજુર વેદનાના સમયમાં જીવતા કવિનું કવિકર્મ કેવું હોય, એ ઢસાણ જે રીતે કવિતા કરીને બતાવે છે, એ સમકાલીન ભારતીય કવિતામાં વિરલ છે.

*

નામદેવ ઢસાણ એક મહાર કુટુંબનું સંતાન, મુંબઈમાં ઉછેર. મુંબઈમાં એટલે ક્યાં? મલબાર હિલ કે જુહુ બીચ પર નહીં. ઢસાણનો ઉછેર મુંબઈની ઢોર ચાલમાં થયો. રૂપક તરીકે નહીં, જેનું નામ ખરેખર ‘ઢોર ચાલ’ હતું એવી એક ચાલીમાં. મુંબઈની ચાલી, કે મરાઠીમાં થોડા સૂ સાથેની ‘ચ્યાળ’, એટલે લાકડા-સિમેન્ટનું એવું ખખડધજ, તોતિંગ મકાન જેમાં એક એક ઓરડીનાં ઘર, ત્રણ-ચાર મજલાઓ પર, હારબંધ ખડકાયાં હોય, બેઉ કે ચારે છેડે લાકડાની સીડીઓ હોય, વચ્ચે ચોકમાં પાણીના ચાર-છ નળ અને કોમન સંડાસોની બદબૂદાર હવા હોય. ઢસાણની આ ‘ઢોર ચાલ’ મરાઠી સાહિત્યમાં જાણીતી એવી પુ. લ. દેશપાંડેની ‘બટાટા ચી ચાળ’ જેવી નિમ્ન મધ્યમવર્ગની નહીં,

મહાર લોકોની મધ્ય મુંબઈની 'ઢોર યાળ' હતી. એના પાડોશમાં મુંબઈનો (કદાચ એશિયાનો સહુથી મોટો) વેશ્યાવાડો, 'કમાટીપુરા/ કામાઠીપુરા'. દેશભરમાંથી અણાયેલી-આવેલી સ્ત્રીઓનું એ નારકીય-સ્વર્ગ, સ્વર્ગીય-નરક. દેશભરમાંથી મુંબઈ આવેલા પુરુષો માટે પણ એ નરકસ્વર્ગ. સ્ત્રી, પુરુષ અને સિફિલિસના ત્રિકોણવિસ્તારમાં વસેલું એ વાસ્તવ. એ કમાટીપુરાને આલેખતું આ કાવ્ય, પડોશની ઢોર યાળમાં ઊછરેલા નામદેવ ઢસાળે લખ્યું ત્યારે સામ્રાટ ભારતીય કવિતાએ એક પગલું, જાણે કે ચંદ્રના પૃથ્વિથી પરાક્રમુખ રહેતા ગોળાર્ધ ઉપર જઈને, આગળ ભર્યું.

મરાઠી ભાષા ઘણા ગુજરાતી વાચકો માટે પારકી ન હોય એટલે એ કાવ્ય અહીં પહેલાં મૂળ સ્વરૂપે, ઢસાળની સ્લેંગથી સંસ્કૃત સુધી સ્વૈર યાલે યાલતી બાનીને સાંભળવા, મરાઠીમાં છાપ્યું છે. સાથે મારા ગુજરાતી અનુવાદે. દિલીપ ચિત્રે દ્વારા થયેલા અંગ્રેજી અનુવાદમાં કેટલીક મુશ્કેલી મને વરતાઈ. મરાઠી ભાષા મને અજાણી નહીં પણ ઢસાળનું સ્લેંગયુક્ત મરાઠી પૂરું સમજવામાં મુશ્કેલી નડી અને ચિત્રેના અંગ્રેજી અનુવાદે સહાય ન કરી. ત્યારે મરાઠીના જાણીતા સર્જક, મારા મિત્ર કિશ્રા કિમ્બહુનેની સમર્થ અને સ્નેહભરી સહાય, ફોન પર, મળી.

કામાઠીપુરા

કૉલેંડરલા હેપલૂન

કિત્યેક શતકાંવા ઉપદંશ દેહાવર મઢવૂન

નિશાચર સાલ્હિદર પહુડલંય ડ્ઘં

દિસતં કસં લોખસ કરડ્ય ગુચ્છાસારખ

સ્વપ્નાતચ અવિરત ઢંગ ઢંગ

મનુષ્ય જ્ઞાલાય મુકા

ત્યાચા પરમેશ્વર બુલ્ગા

યા પોકલ્લીલા કંઠ ફુટેલ કાવ?

હવં તર લોખંડી ઢોલ્લ નિગરાજીવર ઠેવ

અસેલ, તર ત્યાતલાહી અશ્રૂ ગોઠવૂન ઠેવ

ત્યાવં છકડં રૂપડં પાહૂન સુટતો નાલ્લતંત્ર સંયમાચા

તે ખડવડૂન હોતં જાગં

બોચકારત કાટેરી ફળ્યાનં જિઢ્ઘારી

તે જખમા કરૂન સોડતં આરપાર

રાત્ર હોતે ઉપવર, તસતશી જખમાંના ફુટતાત ફુલે.

ફુલાંચે પસરતાત સમુદ્ર નિતાંત

નિતાંતાવે નાચત રાહતાત મૈથૂનમોર

હા નરક

હા ગરગરણારા ઢોવરા.

હે ઠળકઘારે કુરૂપ

હી ઘુંગરણારી વેદના

ઢાઢ, ઢાઢ, અંગાવરલી ક્રાત એકદા મુઢાપાસૂન!

સોલૂન ઘે સ્વતઃલા.

હે વિષાક્ત સનાતન ગર્ભાશય હોઝન જાઝુ દે નિર્દેહી.

યા ઢિમ્મ માંસાચ્યા ગોઢ્યાલા

ફુટાયલા નકોત અવયવાંચે ઘુમારે

હે પોટેશિયમ સાયનાઈડ

ઘે, ઘે ચવ યાચી!

ક્ષણાચ્યા ક્રિતીવ્યા તરી ભાગાવર મરતાનાં

લિહૂન ઠેવં અભિપ્રેત હોત જાણારા નિમ્ન એસ.

ગોડ કિંવા ખારટ

વિષાચી ચવ-ઘેળ્યાસં જુંપલ્યાયત ડૂવં રાંગા.

શબ્દાંસારખે ડૂયે મરણ દેરહીલ આલે આહે ભરૂન

બસ્સ, ઘોઢ્ય વેઢ્યત ડૂવે સરી ગોસઢૂ લાગતીલ

કામાઠીપુરા

સર્વ મૌસમાંના બગલેત મારૂન

તૂ ફતકલાસ ચિખલાત

યા છિનાલ સુખદુઃખાચ્યા પલીકડે જાઝુન

ભી પાહતો વાટ તુઢ્ઢી કમઢ હોળ્યાચી.

- ચિખલાતલં કમઢ.

કમાઠીપુરા / અનુ. સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

કેલેન્ડરને કૂલે લાત ફટકાવી

કેટલીયે સદીઓના ઉપદેશ પોતાના શરીર ઉપર મઢી

નિશાયર શાહુડી પડી છે આ અહીં.

કેવી દેખાય છે રાખોડી કૂલોના લલચાવતા ગુરુણ જેવી

શાયે સપનાઓમાં આમ અવિરત દંગ દંગ

માણસ થઈ ગયો છે મૂંગોમંતર,

એનો પરમેશ્વર શંઢ,

આ પોકળતાને ક્યારેયે કંઠ કૂટશે કે?

યાહ્ય તો લોખંડી ડોળો ચોકીપહેરે ગોઠવ,

આવ્યું હોય કદાચને એને આંસુ, તો તરત થીજવ એને,

એનાં લટુડાંપટુડાં જોઈ સંયમના બધા બંધ ફસડાઈ પરે છે.

એ શાહુડી એકદમ જાગી ઊઠે છે,

અધ્ધર થયેલા અણીદાર પીંછાની ફેણ ફટકારી

કારી ઘા લગાવે છે એ
ને આરપાર જખમી કરીને છોડે છે છેવટ.
રાત તૈયાર થાય છે વર માટે ત્યારે જખમોને ફૂટે છે ફૂલો.
ફૂલોનો પસરે છે સમુદ્ર નિતાન્ત
નિતાન્ત નાચ્યા કરે છે મૈથુનમોર.

આ નરક
આ ગોળ ગોળ ધૂમતું વમળ
આ ઠૂમકા લેતું કુરૂપ
એને પગે ઝાંઝર જેમ વાગતી વેદના.

ઉતરડી કાઢ ઉતરડી કાઢ અંગ પરથી ચામડી મૂળસોતી
પોતાની ખાલ ખેંચી કાઢ.
આ વિષાકત સનાતન ગર્ભાશયને થઈ જવા દે નિર્દેહી.
આ ઢિમ્મ માંસનો લોચો
અધીરો થઈ ઊઠવો જોઈએ અવયવો માટે.
આ પોટાશિયમ સાયનાઈડ.
લે, લે ચાખ એક ચૂસકી આની.
એક પળના સાવ નાનકડા ભાગમાં મરતાં મરતાં
લખી રાખ અભિપ્રેત થતો જતો નાની એબીસીડીનો એસ.
ગળી કે ખારી
વિષની એક ચૂસકી લેવા
તડપતા ઊભા છે લાઈન લગાવીને આ બધા.
શબ્દ જેવું મરણ અહીં ગોરંભાયું છે.
બસ, હવે થોડી વારમાં અહીં વરસાદ ત્રાટકશે.

કમાટીપુરા
બધી મોસમોને બગલમાં ઘાલી
તું આ ચિક્કટ કાદવમાં અઢૂકડું બેઠું છે.
આ છીનાળ સુખદુખની પેલી પાર જઈને
હું જોઉં છું વાટ તું કમળ બની જાય એની,
આ ચિક્કટ કાદવમાં કમળ.

*

કાવ્ય વાંચતાં જ, કદાચ મનોમન આપણને થાય કે ઉપર લંબાણથી રજૂ કરેલી આ કવિના જીવન અંગેની અને એમના આ કાવ્યવિષય અંગેની સામગ્રીમાંથી આવું કાવ્ય નીપજી આવશે એવું આપણે ધાર્યું નહોતું ! ધાર્યું તો કદાચ એ હતું કે વેશ્યાજીવનની કરુણતા અને દારુણતા ઉપર આ સંવેદનપટ્ટ કવિ શોકોદ્ગારો કરશે અને એ પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરનારાઓ માટે આ આકરો કવિ કઠોર ભર્ત્સનાભર્યા શબ્દો ફટકારશે! પણ બન્યું કશુંક અણધાર્યું!! કોઈ વાયક કહી ઊઠશે કે અરે, આ તો પેલા આપણા અછાંદસ

જેવું કશુંક દુર્બોધ દુર્બોધ અણધાર્યું આવ્યું!

આ અણધાર્યાપણામાં જ ઢસાળ જેવા આધુનિક દલિત કવિનો વિશેષ રહ્યો છે. આ લેખની શરૂઆતમાં નોંધ્યું હતું કે આ કાવ્યની પસંદગીનાં બે કારણ છે. બીજું કારણ આ એક દલિત કાવ્ય છે, એ. પણ પહેલું કારણ સર્વોપરી કારણ તો ઢસાળની આ કવિતાનું અભિનવ કાવ્યત્વ !

આપણે આ કાવ્ય સાથે થોડો સમય ગાળીએ — ઢસાળના ‘ગોલપીઠા’માં, એમના ‘કામાઠીપુરા’માં નિકટવર્તી રીતે રહીએ. આ કૃતિની સઘન કાવ્યમીમાંસા આવતા અંકમાં.

જે કવિએ કહ્યું : “સીડી ઉપર ચઢતી જતી યાતના / એ મોત છે.” અને સૂચવ્યું કે એને સીડીના છેક ઉપલા પગથિયે ચઢી જતાં કોઈ રોકી નહીં શકે. જે કવિએ જીવનનો દ્રાસ કરતી સેક્સની સામે પોટાશિયમ સાયનાઈડની પ્યાલી આપણી સામે ધરીને કહ્યું, “લે, લે યાખ એક ચૂસકી આની.” એ કવિ આ કવિતાને અંતે કહે છે: “હું જોઉં છું વાટ તું કમળ બની જાય એની, /આ ચિક્કટ કાઢવમાં કમળ.”

ખરેખર?!

૩૦ નવેમ્બર, ૨૦૧૮

સમા, વડોદરા

નવલકથા

શૂરાનો મારગ : ડૉ. પ્રકાશ લેલે, અનુ. અશોક વિદ્યાંસ ૨૦૧૮, હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ. ૧૨ + ૪૫૨, રૂ. ૪૫૦. **બદલો** : નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦ + ૧૭૪, રૂ. ૧૬૦. **આહુતિ** : નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦ + ૧૮૬, રૂ. ૧૭૦. **અંતરજવાલા** : નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૮+૩૨૭, રૂ. ૨૯૫. **વેરવટું** : નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૦+૧૭૦, રૂ. ૧૬૦. **રક્તપિયાસા** : નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૮+૨૦૪, રૂ. ૧૮૫. **વટમાં વટ બહારવટ** : નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૬+૧૯૩, રૂ. ૧૭૫. **રેશમ ડંબ ભાગ-૧** : મહેશ યાજ્ઞિક, આતિશ કાપડિયા, ૨૦૦૨, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૦+૪૩૮, રૂ. ૨૨૫. **રેશમ ડંબ ભાગ-૨** : મહેશ યાજ્ઞિક, આતિશ કાપડિયા, ૨૦૦૨, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૮+૪૦૭, રૂ. ૨૨૫.

હું તો તારી સાથ રહું છું... | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

હું તો તારી સાથ રહું છું, ક્યાંથી ભૂલો પડું ?
સદાય મારી અંદર તું છે, કેમ એકલો પડું ? -

જ્યાં જ્યાં પગલાં માંડું ત્યાં ત્યાં તારો પુણ્યપ્રદેશ;
અલગ અલગ છો વેશ, બધાંમાં તારો લહેરે ખેસ !
'હું' 'હું' કરતો ફરું એટલે હું જ મને બહુ નહું ! -

કેટકેટલા અવાજ ! એમાં તારું મૌન સુણાય;
કેટકેટલાં રંગ-રૂપ તું એમાં ક્યાં સંતાય ?
જેમ જેમ ખોવાતો ચાલું એમ એમ હું જડું ! -

દરિયાથીયે ઊડેરો તું, ઊંચેરો ડુંગરથી !
વામન થઈને મારા ઘરમાં ભલો રમે તું રસથી !
હું તો તારી ધજા, ક્યા મંદિરના માથે ચડું ? -

બે સોનેટ | ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા

૧. વિયુક્ત

(પૃથ્વી)

ગ્રહ ગ્રહ છૂટા, છૂટા સકલ તારકે તારકો,
છૂટો રવિ, છૂટો શશી, છૂટી છૂટી ફરે છે ધરા,
ધરાથી છૂટું સાવ વ્યોમ, વળી વ્યોમથી વાદળાં
છૂટાં જ ફરતાં, છૂટી ચમકતી રહે વીજળી.

છૂટી જ વરસ્યા કરે જલની સર્વધારા છૂટી,
પડી તરત બુન્દ બુન્દ, વિખરાઈ થાતાં છૂટાં,
ઊભાં તરુવરો છૂટાં, ફરફરે છૂટાં પાંદડાં
સમૂહ ઊડતો છતાં સહુ છૂટાં છૂટાં પંખીડાં !

ઊઠી તરલ મોજું આગળ જનારું મોજું જુએ
જતું તરત ઝાલવા વિખરી સાવ ભોંકું પડે !
ઉરે ધબક અન્ય કો ધબકને ન ઝાલી શકે
ક્ષણે ક્ષણ છૂટી છૂટી તરત આવી છૂટી પડે !

ન હું નિકટ કોઈની, નિકટ મારી ના કોઈએ,
વિયુક્ત જ વિયુક્ત આ જગતને ખૂણે હોઈએ !

૨. રજાનો દહાડો છે

(શિખરિણી)

રજાનો દહાડો છે દિવસભર આરામ કરીશું
ઉપાડીશું એકે નહિ તણખલું, સાવ નવરા—
અમે બેસી રહેશું. મુખ ઉપર કો માખ બમણે
ઉડાડીશું એને નહિ. શિથિલ અંગાંગ કરીને
પડી રહીશું મોજે. નયન કરીશું બંધ, સપનાં
ભલે આવું આવું, પણ મચક સ્થેજે ન દઈશું
દઈ દેશું તાળાં મગજ ઉપર સજજડ, હવે.
રજાનો દહાડો છે દિવસ ભર આરામ કરીશું !

અચિંતું ત્યાં ક્યાંથી ફડ ફડ કરી બારી કૂદીને
ઘૂર્યું પંખી, ઝાલ્યો ઝપ કરી મને, વેગથી પછી
ગયું વ્યોમે, પાછું તરુવર પરે ઊતરી પડી
કૂદી ડાળે ડાળે પરણ પરણે ખૂબ ઘૂમતી —
મને પૂરેપૂરો થકવી, કરીને લોથ, પટક્યો —
મને રુંવે રુંવે અજબ રીત આનંદ ફરક્યો !

સત્યના (ગીત)પ્રયોગો | રાજેશ પંડ્યા

(૧)

સાયને તું સાય કહે એમાં શું
સાયેસાય સાયને તું ચાખીને જો.
તારી સાતે પેઢીનું જોર દાખીને જો.

જીભેથી ચાખવું ને જીભેથી બોલવું
તેમ છતાં બંનેમાં ભેદ
બંનેની સાવ નોખી રીતે ને રિવાજ
સાવ નોખા ધરમ નોખા વેદ

બંનેનાં પલડાંમાં સામસામે શબ્દો ને સ્વાદ બેઉં રાખીને જો,
સાયને તું સાય કહે એમાં શું, સાયેસાય સાયને તું ચાખીને જો.

આંખોમાં સપનાંઓ સાયવવાં એ જ
બેઉં આંખોથી આંસુની ધાર
બંનેનું ઠામ ને ઠેકાણું છે એક
પણ બંનેના નોખા વહેવાર

બંનેને ડુંગરની ટોચેથી ગબડાવી દરિયામાં નાખીને જો.
સાયને તું સાચ કહે એમાં શું સાચેસાચ સાયને તું ચાખીને જો.

(૨)

સાયને તું વાંચવાંચ કરવાનું છોડી દે
સાયને તું મનમાં વિચારીને જો.
તારી સાતે પેઢીનો ભાર ઉતારીને જો.

સાય નથી 'સત્યના પ્રયોગો'નું પુસ્તક
કે વાંચીને થાય રાજી રાજી
સાય જે છે તે છે આપણા જ હાથમાં
પુસ્તક પછીની ગંધ તાજી.

તાજી હવાથી તારાં ફેફસાં ભરાય એવી ઈચ્છાને એક વાર ધારીને જો
સાયને તું વાંચ વાંચ કરવાનું છોડી દે સાયને તું મનમાં વિચારીને જો.

સાચાં તે પંડ છે કે પડછાયા છે
કે છે સાચી જમીન સાચું પાણી
કોઈનેય ક્યાં પૂરું સમજાયું છે
કે કેમ અધવચ્ચે અટકી ગઈ વાણી.

વાણીના વાણોતર હંકારે વહાણ એની પાછળ તું હળને હંકારીને જો,
સાયને તું વાંચ વાંચ કરવાનું છોડી દે સાયને તું મનમાં વિચારીને જો.

(૩)

શું સાચું શું ખોટું એનું ચાલે તરકટ મોટું.
મીઠાં જળનાં સ્ત્રોવર ભરિયાં ખારા જળની આંખ
આંખ વચોવચ સપનાંઓ પણ સાચવવાનાં લાખ
લાખ-લાખના મૂલેલ રચાવી લાખ વરસથી ઘોંટું,
શું સાચું શું ખોટું એનું ચાલે તરકટ મોટું.
દરિયા વચ્ચે છીપ અને છે છીપ વચાળે મોતી
મોતી પાછું આંખ વચાળે જેણે લીધું ગોતી
એણે
શું સાચું શું ખોટું એનું ચાલે તરકટ મોટું.

(૪)

આ સાચું તે સાચું એમાં અરધું કપાય કાચું.
નાની તો છે ચણોઠડી ને મોટાં તો ચણીબોર
ચણીબોરને ઠળિયે ઊગ્યા મનવગડામાં થોર
બધે ચણોઠી દડી તે રાતા કાળા અક્ષર વાંચું,
આ સાચું તે સાચું એમાં અરધું કપાય કાચું.
ઝીણાં કે'તા તલ અને કે તીણી તો તલવાર,
તલ અને તલવાર બેઉના તેજીલા વહેવાર.
તોળું તલ તલભાર અને તલવાર ધાર પર નાચું,
આ સાચું તે સાચું એમાં અરધું કપાય કાચું.

બે કાવ્યો | નલિન રાવળ

૧. વિજયા

કોકિલસ્વરે ઝૂલી રહ્યાં
આમ્રવૃક્ષનાં પર્ણોમાંથી
સૂર્યનો પ્રકાશ
વિજયાના સર્વાંગ પર પડતો હતો
નરેન્દ્રએ તેની ચિબુકને સ્પર્શી
જોયું
તો
વિજયાની આંખમાંથી સ્નેહનાં
આંસુ ટપકી રહ્યાં હતાં.

૨. વિજયાની મન:સ્થિતિ

ખુરસીમાંથી ઊભી થઈ વિજયાએ
બારી ખોલતાં જ જોયું
તો
તેનું સુકુમાર મુખ
સંધ્યાની મધુર આભાથી
પ્રકાશી રહ્યું હતું
ક્ષણાર્ધ પહેલાં તેનું અંતર ભયંકર
વંટોળથી સમુદ્રના જેવું બની ગયું હતું...
સહસા સન્મુખ
નરેન્દ્રને જોતાં જ વિજયાનું સ્મિત
સુવર્ણ કિરણો સમું પ્રસરી રહ્યું.

* વિજયા : શરદબાબુની નવલકથા દત્તાનું એક અવિસ્મરણીય પાત્ર

બે કાવ્યો | પ્રવીણ દરજી

૧. શરદનો ચંદ્ર

શરદનો સૌમ્ય ચંદ્ર
નિબિડ વૃક્ષો પર,
સંકુલ શાખાઓ પર,
શાખાઓ પરનાં
નિદ્રિત પંખીઓનાં સ્વપ્નોમાં —
એકધાર્યો વરસી રહ્યો છે
અને
અહીં
મારા ઘરની બારી વાટે પ્રવેશી
બુદ્ધની રેખિકા પર ઝળહળી રહ્યો છે !
કદાચ ત્યાં —
મારી મેશરીના
ખળખળ વહેતા જળમાં
તે વહી રહ્યો હશે
કલકલ ગીત ગાતો !

૨. કોઈક

રાત્રિ — મધ્યરાત્રિએ
દૃશ્યમંજૂષા જેવી
બાલકનીમાં
એકાકી બેઠો છું —
ચંદ્રની અનુપસ્થિતિમાં.
અંધકારના દુકૂલ પર
કોઈક એકાગ્ર થઈને
ગૂંથી રહ્યું છે —
તારકોની રમણીય ભાતો.
મધૂકની વૃક્ષશ્રેણીમાંથી
ચળાઈ આવતી માદક ગંધથી
કોઈક ઘેરી રહ્યું છે.
હેમપદ્મના કંપની
કથાઓ કહેતા
કોઈકના અધર
કર્ણોત્સવ બની રહ્યા છે.
માલકોશ, દરબારી ને સોહિની છેડીને
કોઈક સુરીલા કંઠે
ઉત્કંઠ કરી મૂક્યો છે.
કોણ છે અહીં — આમ
મારી આસપાસ
જે મને જ
બાલકનીનું
એક જીવંત દૃશ્ય
બનાવી રહે છે ?

ત્રણ કાવ્યો | ઈંદુ જોશી

૧. અંદર

હવે મને થાય છે કે
રોજ સવારે ઊઠીને
દસ મિનિટ સુધી
સવારની ચા પીઉં,
ને છોકરાં તૈયાર થઈ જાય
એટલે કોપરેલ નાખતી વખતે
થોડોક વખત
એમના માથાને પંપાળ્યા કરું.
એમના ટિક્કિન બોક્સમાં
રોજ અલગ
ને એમને ભાવતો નાસ્તો ભરું.
એ ઓફિસે જાય પછી
પસાર થતા શાકભાજીવાળાને ઊભો રાખી,
માંડ એકાદ અઢીસો શાક લેવું હોય
તોપણ બધાંના ભાવ પૂછું.
બધાં શાકને અડકીને, ઊંચકીને
ને ફેરવી ફેરવીને જોઉં.
પંદર-વીસ મિનિટ એને ઊભો રાખું.
પછી જરીક શાક લઈને
પાછી ફરતી હોઉં ત્યારે
મારી પીઠ પાછળ
એની ચિડાતી બબડતી આંખોની
મજા લઉં.
બપોરે જમી,
આકાશવાણી પરથી
સખી સહેલી કાર્યક્રમ સાંભળતાં સાંભળતાં
થોડાં થોડાં ફાટી ગયેલાં
ને ઊકલી ગયેલાં
બે-ચાર કપડાંને લઈને
સીવવા-સાંધવા બેસું
કે ક્યારેક અનાજ વીણું.

બપોરની ચા પીતાં પીતાં
 બારીની બહાર દેખાતાં દૃશ્યોને
 જોયા કરું.
 પાડોશી સ્ત્રીની બૂમ પડે
 મેળવણ માગવા
 ત્યારે દોડતી આપું
 ને ગામ આખાની પટલાઈ કરું,
 નિરાંતે.
 અને એટલે જ
 મારી દીકરીના
 ગયા વરસના અડધા વપરાયેલા
 થોડા જૂના ચોપડામાંથી
 બે પાન કાઢીને
 ને એના ટેબલ પર પડેલી
 અટકી અટકીને ચાલતી
 એની પેન વડે લખું છું.
 હવે મારે બહાર જવું નથી.
 ઘરમાં રહેવું છે
 અંદર.

૨. ગુજરાતી છાપું વાંચતો પંજાબી

એક્ટિવા પાર્ક કરી
 હું ગઈ
 એની બખોલ જેવી દુકાનમાં
 દૂધ લેવા.
 ધ્યાન નહોતું એનું
 કે એવો ડોળ કરતો હતો
 તે સમજાયું નહિ.
 કાઉન્ટરની પેલી બાજુ એ
 અને આ બાજુ હું.
 ધ્યાનથી વાંચતો હતો
 ગુજરાતી છાપું.
 એના ફરેલ સ્વભાવને કારણે
 મારા ઘરમાં એને બધા

લાડપૂર્ણ કટાક્ષમાં પાજજી પાજજી કહે.
 તોર તો એનો એવો
 કે ગરજ એને છે કે આપણને —
 એ ઝટ સમજાય નહિ.
 વેફર્સ, મમરા, બિસ્કિટ, ચવાણાં,
 બ્રેડ ને ટોસ્ટનાં પડીકાં
 ને શેમ્પૂના પાઉચ વચ્ચે ઊભેલો પાજજી.
 સહેજ મોટા પેટવાળો ને લગભગ સાઠની આસપાસનો તે
 ટટ્ટાર કમર રાખીને, ચશમાં ચડાવીને
 કેવા તો રસથી વાંચતો હતો
 ગુજરાતી છાપું !
 મને કુતૂહલ ને રમૂજ થઈ
 કે ગુજરાતી છાપામાં આ પંજાબી
 શું વાંચતો હશે !
 સફેદ ભરાવદાર દાઢીમૂછ
 ને માથા પર
 કેસરી ને પીળો રંગ ભેગો કર્યો હોય
 એવા રંગની પાઘડી સાથે
 વાંચવાનાં ચશમાં નાકની દાંડીએ નીચે તરફ રાખી
 મજાનો વાંચે.
 મને ખલેલ પાડવાનું ના ગમ્યું.
 આ પંજાબી ક્યાંથી આવ્યો હશે
 ને કેમ આવ્યો હશે ?
 લીલાછમ છોડ પર ઊગેલા પીળા ફૂલથી છવાયેલું
 મોટું રાઈનું ખેતર હશે એનું ત્યાં ? —
 ચિત્રપટમાં જોયું હતું એવું ?
 ખુલ્લા આભમાં ઊડતાં પક્ષીઓ,
 બોરકૂવાની પાઈપમાંથી નીકળતું
 ખેતરમાં ઠલવાતું પાણી...
 ને મોં પર એની છાલક મારતા
 જે ટાઢક થાય, આહા !! —
 એ બધું છોડીને
 પ્લાસ્ટિકનાં રંગબેરંગી પડીકાંઓ વચ્ચે
 સવારથી ઊભો રહેતો

ને ગુજરાતી છાપું વાંચતો આ પંજાબી
ખરેખરો પાજી !!

૩. છલાંગ

ક્યાંયથી આવ્યો હશે
કૂદતો કૂદતો.
મોં પર થાક નહોતો.
ઉત્સાહ અડીખમ
કૂદવાનો.
હું બેઠી હતી
તેની સામેની બારીએ.
બારીની બહાર
બગીચામાં ઊગેલાં ત્રણ-ચાર ઝાડ.
તેમાંનું એક ઝાડ જોરથી હલ્યું,
બારીની સાવ નજીકનું.
બે હાથ ને બે પગની
મજબૂત પકડ ને પૂંછડી દેખાઈ.
માથું ને આંખ
જાણે ફરતી ચકરડી –
કઈ બાજુ કૂદું ??
તે વિચારની અડધી ક્ષણ પછી
ઊંચકાયેલા બે હાથ
ને તીરની જેમ ખેંચાયેલું શરીર
ઊંચકાયું.
ને જે તાકાતથી એણે લગાવી છે
છલાંગ !!!

બાપુ | વંદના શાંતુર્થન્દુ

બાપુ !	ત્યારથી એ
મારા દીકરાને	ઘરમાં
વેશભૂષામાં	ગાંધી ગાંધી
મહાત્મા ગાંધી	રમતો
બનાવ્યો'તો.	રમતા-રમતા
સાવ સે'લો!
ગરણાની	રમતા-રમતા
પોતડી	જતો રહ્યો છે
દાદાનાં ચશમાંની	બા'ર
જૂની ફેમ	ગાંધી-ગાંધી
જૂના કેલેન્ડરના	રમવા.
પૂઠાનાં ચંપલ	મને બીક છે એટલી
ને હાથમાં લાકડી	કે, એ પણ ખાલી
	M.G રોડ,
	બનીને ન રહી જાય.

ભલે | ભાવેશ ભટ્ટ

તમારી બેઈમાનીને કબૂલશો નહીં? ભલે !
મળ્યાં જો ક્યાંક તો નજર ઝુકાવશો નહીં? ભલે !
કોઈ પ્રસંગ બાદના ઉચાટને નિવારવા,
વીત્યા પછીય તોરણો ઉતારશો નહીં? ભલે !
ચઢ્યો છે કેફ આપને કદાચ શંખનાદનો !
હવે કદીય વાંસળી વગાડશો નહીં? ભલે !
ધસી રહ્યું છે આપની તરફ કોઈ કટાર લઈ,
તમે હજીય લાગણી ઉગામશો નહીં? ભલે !
હતી તો રીસ પાળ પર, નદી ઉપર ક્યાં હતી ?
જરાક પગની પાનીયે પલાળશો નહીં? ભલે !

મારું ખોરડું | અરવિંદ બારોટ

ભીંત ખમકારા કરે છે, આ જ મારું ખોરડું,
પોપડા ખરખર ખરે છે, આ જ મારું ખોરડું.

ઓસરી, ફળિયું અને ખડકી - બધાં કિલ્લોલતાં,
ઉંબરો ડૂસકાં ભરે છે, આ જ મારું ખોરડું.

પાણિયારે ગણપતિ ને સાથિયા જાંખા થયા,
હા, બુજારું રણઝણે છે, આ જ મારું ખોરડું.

સાંજનું ટાણું થયું ને આરતી-વેળા થઈ,
બા હજી વાટ્યું વણે છે, આ જ મારું ખોરડું.

એ જ ઝળહળ આંગણું ને એ જ લીલી વેલડી,
મોરલા મોતી ચણે છે, આ જ મારું ખોરડું.

ઓરડામાં ઢોલિયો ને ઢોલિયામાં સોણલાં,
જો, હજી દીવો બળે છે, આ જ મારું ખોરડું.

કવિતા

હરિગિરિ આશ્રમ : નલિન રાવળ, ૨૦૧૮, ૧૦/એ, સત્તર તાલુકા સોસાયટી,
પો. નવજીવન, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪, પૃ. ૩૨, રૂ. ૩૦. રેત પર રેખાંકન : (અનુ.
કવિતા), અનુવાદ : અયના પટેલ, ૨૦૧૮, હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૬ + ૭૪, રૂ.
૯૦, નિ:શેષ : એશ્વર્યા રાવલ, ૨૦૧૮, Billberry Studio Ahmedabad, ૧૨+૯૬,
રૂ. ૯૯. અમથું ગવાય એ જ ગીત : જિતેન્દ્ર જોશી,

છેલ્લો રાઉન્ડ

રાકેશ દેસાઈ

હકૂમતભાઈ જોગિંગ પાર્કમાં આવીને ઘડીક ઊભાં રહ્યાં. એ જ ઝાડ-છોડવાં-બાંકડા-ચાલતાં-દોડતાં-લોકોને એ જોઈ રહ્યાં, કોઈ જૂની સાઈલેન્ટ બ્લેક એન્ડ વ્હાઈટ ફિલ્મ જોતાં હોય તેમ. પડછાયામાં ભળી જવા મથતો ડિસેમ્બરની સાંજનો આછો પીળો તડકો તૂટી રહ્યો હતો. આ ધમધમતી દુનિયામાંથી કોઈ પોતાનું જતું રહે ને એ ખાલી પડેલી જગ્યા આ ભરેલી દુનિયાથી પણ ભરાતી નથી. હવે મીનળ નથી... એમનાથી ઊંડો શ્વાસ ખેંચાઈ ગયો. ‘કેમ છો, હકૂમતભાઈ?’ બાજુની સોસાયટીમાં રહેતા સુરેશભાઈએ પોતાની ઝડપી ચાલને ધીમી પાડીને સહેજ દબાતા અવાજે પૂછ્યું. એમની પત્નીના મહિના પહેલાં થયેલા અવસાન પછી હકૂમતભાઈ આજે જ અહીંયાં દેખાયાં હતા. ‘હા, ભાઈ, ઠીક છે...’ ફિક્કું હસવાની કોશિશ કરતા હકૂમતભાઈને પોતાનો અવાજ બોદો લાગ્યો, ને પછી એમણે માથા પર બાંધેલા મફલરને સ્હેજ ખેંચી-કસીને ફરીથી બાંધ્યું.

મહિના પહેલાં મીનળબહેન ઊંઘમાં જ ગુજરી ગયેલાં, હાર્ટ એટેકથી. આમ તો એમની પંચોતેરની ઉંમર હતી, ને પોતે હકૂમતભાઈ સાથે આનંદથી રહેતાં હતાં. દીકરો યુ.એસ.માં સ્થાયી થયેલો, ને કુટુંબે, પૈસેટકે બધું સારું હતું. આમ તો એમનું સુખી મૃત્યુ હતું. દીકરો સોહન વીસ દિવસ રહીને પાછો યુ.એસ. ગયો હતો. સોહને પપ્પાને યુ.એસ. આવીને ત્રણ-ચાર મહિના માટે રહેવા સમજાવ્યા, પણ હકૂમતભાઈને અહીંના જેવું બીજે કશું ગોઠે નહીં એ તો ખરું, પણ એમ કરવું એ કોઈક રીતે એમને બરાબર પણ ના લાગ્યું, જાણે આખું આયખું અહીં જ જીવેલી મીનળના મૃત્યુનો એ મલાજો જાળવતા હોય. એમના માટે ટિફિન-કામવાળીની વ્યવસ્થા તો થઈ ગઈ, ને સગાંવહાલાં આવતાંજતાં એમની ખબરઅંતર પૂછતાં રહે. આજે એ મીનળબહેનના અવસાન પછી પહેલી વાર જોગિંગ પાર્ક પર આવ્યા હતા.

ફોર લેઈન રોડની બાજુમાં પોણો કિલોમીટર લાંબો અને બારેક ફૂટ પહોળો પેવર બ્લોકસનો બનેલો જોગિંગ પાર્ક હતો, ને આ જોગિંગ પાર્કને અડકીને જ એની બીજી બાજુએ મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનના રિઝર્વ પ્લોટ્સ હતા, જે હજુ ખાલી જ હતા. જોગિંગ પાર્કમાં બંને બાજુએ ક્યાંક ક્યાંક આસોપાલવ કે ગુલમહોરનાં ઝાડ, ને બાકીની જગ્યાએ, ને થોડા થોડા અંતરે ડિવાઈડર તરીકે, પણ, ખાસ્સાં મોટાં થઈ ચૂકેલાં મોગરા, બારમાસી, ટગરીનાં ઝુંડ. ક્યાંક ક્યાંક જાસુદ પણ દેખાય. જોગિંગ ટ્રેકની બંને બાજુએ થોડા થોડા

અંતરે વુડન, મેટલ, માર્બલ બેન્ચિસ-બેઠકો મુકાયેલી, એમાંની કેટલીક સ્થાનિક એમ.એલ.એ. કે એમ.પી.ના અનુદાનમાંથી. આ જોંગિંગ પાર્કમાં જોંગિંગ કરતા લોકો ઓછા દેખાય, ને વોર્કિંગ ને ટોર્કિંગ કરતા, એમાં મોટા ભાગના સિનિયર સિટિઝન્સ, વધારે દેખાય. જોકે ક્યારેક ક્યારેક કાન પર ઈઅર ફોન્સ લગાવીને દોડતા ટીનેજર્સ પણ હોય ખરા. આજે ઠંડીનો ચમકારો હતો. જોંગિંગ પાર્ક પર લગભગ બધા જ સ્વેટર, મફલર, શાલમાં સજજ હતા, ને તેજ થતા જતા ઠંડા પવનમાં ચાલતાં ચાલતાં ક્યારેક પોતાના બંને હાથ ઘસતાં જતાં હતાં. ઉપર સાંજના રતુંબડા ચોખ્ખા આકાશનું મૌન સૂચવતું હતું કે સૂરજ ડૂબ્યા પછી ઠંડીનું આક્રમણ વધવાનું હતું. ઝેંશી વરસના એકવડા બાંધાના હકૂમતભાઈએ કદાચ પહેલી જ વાર એમની પત્ની મીનળ વગર સાંજે જોંગિંગ પાર્કમાં એકલાં ચાલવાનું શરૂ કર્યું.

હકૂમતભાઈ હાચર સેકન્ડરી સ્કૂલના આચાર્ય તરીકે નિવૃત્ત થયા ત્યારે તોફાની છોકરાઓના વાલીઓ ગદ્ગદ થઈને એમના પગે પડેલાં, કારણ કે એ આચાર્યસાહેબની મહેનતને લીધે જ એમના ઘરના કાટ ખાધેલા સિક્કા ઘસાઈને ઊજળા બનેલા. એમણે નિવૃત્તિ બાદ કાળક્રમે જૂના શહેરના મહોલ્લામાં આવેલું ઘર વેચીને બહારના વિસ્તારની સોસાયટીમાં એક રો-હાઉસ લીધું. પછી પંદરક વરસ પહેલાં દીકરા સોહનનાં લગ્ન લેવાયાં. પત્ની મીનળ સાથે હકૂમતભાઈનું નિવૃત્ત જીવન આમ તો સુખી હતું. આજે પત્નીનાં છૂટેલા સાથને જીવવા મથતી હકૂમતભાઈની ચાલ ક્યારેક આપોઆપ ધીમી પડી જતી હતી, ને પછી સાયાસ ઝડપી બનતી હતી.

મીનળને ત્યારે મેં પહેલી વાર જોયેલી! રમાફોઈની ભાણેજના જનોઈ પ્રસંગે. પછી રમાફોઈએ જ તો અમારાં લગ્ન ગોઠવેલાં. એને દૂરથી જ જોયેલી. મધ્યમ ઊંચાઈની, પાતળા કાઠાની, ગૌર વર્ણની, પવનમાં માથેથી સરી જતા સાડીના છેડાને માંડ માંડ સંભાળતી, મીઠું મલકતી મીનળ... જોઈને જ ગમી ગયેલી. ત્યારે તો એ માંડ સોળ-સત્તરની હશે.

સામેથી ચાર જણાનું એક ગ્રૂપ, હાહાહીહી કરતું, આખા જોંગિંગ ટ્રેકને અંકે કરતું ધસમસતું આવી પહોંચ્યું ને હકૂમતભાઈ એકદમ બાજુએ, ટગરીના ઝુંડ સાથે લગભગ ઘસાઈને, ખસી ગયા. આ અમુક સિનિયર સિટિઝન્સ તો મોટે મોટેથી જોકસ સંભળાવે. ઓળખીતાના ખભે ધબ્બો મારતા જાય. ‘બસ, આ છેલ્લો રાઉન્ડ હોં કે... પછી તને પેલું વોટ્સ એપ પર બતાવું’ — એવી બૂમ મારતાં જાય. ઘડપણમાં બાળપણ આવે એવું. પાછલી ઉંમરે પોતપોતાના ઘરમાં વડીલપણાના ભારને, શિકારી કૃતરાની જેમ સગડ સૂંઘતાં સૂંઘતાં પાછળ આવી પહોંચેલાં, મૃત્યુને જીવવડું સહેલ નથી. એટલે સાંજે જોંગિંગ પાર્કમાં કોઈ પ્રાથમિક શાળામાં રિસેસ દરમ્યાન ગોકીરો કરતા વિદ્યાર્થીઓની જેમ આ બધા એકબીજાના સંગાથે હળવાં થઈ જાય, ને પછી સમય થતાં યુપયાપ પોતપોતાને ઘરે જવા માટે નીકળી જાય. એમાંના કેટલાક પોતપોતાનો છેલ્લો રાઉન્ડ મારી લીધા પછી બાંકડા પર ટોળી જમાવીને ટોળટપ્પાં મારતાં બેસે.

મીનળ હતી તો હોશિયાર. ભલેને એસ.એસ.સી. સુધી જ ભણી શકેલી. સોહનના

સાસરાવાળા હાઈલી એજ્યુકેટેડ. વેવણ તો એ જમાનામાં ગ્રેજ્યુએટ થયેલાં. લગ્ન પછી વેવાઈ ઘરે રહેવા આવેલજૂ ત્યારે મીનળે જીવ રેડીને આગતાસ્વાગતા કરેલી, ને એની વાતચીત ને મહેમાનગતિથી વેવાણ ખુશ થઈ ગયેલાં, ખાસ તો મીનળને મોઢે આવડતાં લગ્નગીતોના ખજાનાથી. સોહન એની મમ્મીની આ સિદ્ધિને ગાઈ-વગાડીને કહેતો ફરતો. મમ્મીનો લાડકો ખરો ને ! મીનળને તક મળી હોત તો એ ખૂબ આગળ વધી હોત. મારી પોતાની જિંદગી ભલે સારા વિદ્યાર્થીઓને વધારે ભણાવવામાં ને નબળા વિદ્યાર્થીઓને ભણતા કરવામાં ગઈ, પણ સોહનને તેનાં સ્કૂલનાં વરસોમાં તો મીનળે જ ભણાવ્યો. જોંગિંગ પાર્કના નાકે પહોંચેલા હકૂમતભાઈની નજર અચાનક બાજુના બાંકડા તરફ ગઈ. મૂળ લીલા પેઈન્ટમાં રંગાયેલો આ લાકડાનો બાંકડો તડકા-વરસાદને ઝીલીને જાંખો પડી ગયેલો, ને તેના લાકડામાં ક્યાંક ક્યાંક ઊંડી ફાટ પણ પડી ગયેલી. બીજા બધા બાંકડાથી પ્રમાણમાં દૂર એવો આ લાકડાનો બાંકડો મીનળને ગમતો. એ ને મીનળ બને ત્યાં સુધી આ બાંકડા પર જ બેસવાનું પસંદ કરતાં. હકૂમતભાઈની આંખના ખૂણા સહેજ ભીના થઈ ગયાં. એ બાંકડા પર બેસવાની એમને અદમ્ય ઈચ્છા થઈ આવી, પણ હમણાં એક યુવાન યુગલ ત્યાં બેઠેલું હતું. એ ઊઠે તેની રાહ જોતાં એમણે બીજો રાઉન્ડ મારવાનો શરૂ કર્યો.

પેલા ઈન્સ્યોરન્સમાં હતા તે નાયક બાજુમાંથી ઝપાટાભેર પસાર થઈ ગયા. એમની ચાલ પરથી તો એમની ઉંમર લાગે જ નહીં. મારી જ ઉંમરના હશે આમ તો. મારે હવે ફિટ તો રહેવું જ પડે... સોહનને અમેરિકાથી દોડાવવો પડે એય બરાબર નહીં. પેલા સરદારજી, મીનળને બહુ ગમતાં તે, હંમેશની જેમ બાંકડા પર આવી ગયા છે, એમની વાઈફ સાથે. મીનળને આ લોકોમાં ખૂબ રસ પડેલો, ને એ ઘણી વાર એમને ઘરે પણ યાદ કરે. લાંબી, સફેદ દાઢીવાળા સરદારજીની ઉંમર ત્યાંસી-પંચ્યાસી ખરી. એમની વાઈફ ચૂપચાપ બાજુમાં બેસી રહે. કાતિલ ઠંડીમાં એકબીજાંની હૂંફે જીવતાં પારેવડાં જેવાં. સરદારજી ધીમે સાદે દાઢી પસવારતાં વાત કરતાં જ રહે, ખાસ કરીને વોક લેવાં આવેલી છોકરીઓને ‘પુતર...’ કહીને બોલાવે, ને પછી પંજાબી છાંટની હિંદીમાં ઊલટભેર વાતચીત કરે, કળણ જેવી ખોટને ભરપાઈ કરવી હોય તેમ. એમનાં પત્ની પણ આ વાતચીતનો જ શ્વાસ લેતાં હોય તેમ એક કાને સાંભળ્યાં કરે. છોકરીઓ પણ એમના સ્નેહનો પડઘો પાડીને એમની સાથે વાતે વળગે. કદાચ સરદારજીની પોતાની દીકરી પરદેશ હશે એટલે... કદાચ એમને સંતાન ન હોય એટલે... એમને જોયા પછી એ ને મીનળ મોટેભાગે સોહનની વાત કરવા માંડતા. મીનળ કહેતી પણ ખરી કે સોહન આપણો એકનો એક દીકરો છે ને આપણે અહીંયાં ને એ અમેરિકામાં સેટલ થયો છે.

દૂર સૂરજ મલ્ટિસ્ટોરિડ બિલ્ડિંગની પાછળ ડૂબવા માંડ્યો. ઉપર ઘેરા થતા આકાશમાં કબૂતરનું ટોળું ચકરાવો લેતું ઊડતું દેખાયું, જાણે છેલ્લો રાઉન્ડ મારીને પોતપોતાનાં માળા તરફ પાછાં ફરતાં હોય તેમ. સહેજ તેજ થયેલા ઠંડા પવનની ધારને હકૂમતભાઈએ સ્વેટરની આરપાર અનુભવી. એમણે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. ‘થાઈરોઈડ માટે તો ડોક્ટર વ્યાસ બહુ સરસ...’ બાજુમાંથી બે બહેનો વાત કરતાં કરતાં ઝડપથી પસાર થઈ ગયાં.

સામે રોડ પરથી પસાર થતી ટ્રકે મોટેથી હોર્ન માર્યું. મીનળને શરીરની થોડીઘણી તકલીફ તો રહી જ. કેટલી વાર ડોક્ટરને ત્યાં ગયાં, નીચા તળિયાની રિક્ષા શોધી શોધીને – ઘૂંટણની તકલીફ એટલે મીનળને એમાં જ બેસવાનું ફાવે. ડોક્ટરને બતાવવાનો વારો આવે એની કલાકો સુધી બહાર રિસ્પેશન રૂમમાં બેસીને રાહ જોતાં... દરમ્યાનમાં વાતો કરવાની, ને વરસો જાય તેમ આ દરમ્યાનની વાતચીતમાં નવા મુદ્દાઓ ઉમેરાતા જાય – મીનળને થતી પીડા, સોહનની કોલેજ, પછી એની નોકરી, એનાં લગન, વહુ અંજના, બેંકની એફ.ડી.; યુ.એસ.ની ઈમિગ્રેશન પોલિસી, દીપુનો જન્મ... કેટકેટલાં સુખદુઃખ મીનળ સાથે જોયાં! મારું જીવવું એટલે મીનળ સાથે જીવવું જ હતું. મીનળ કંઈ માત્ર શરીર થોડી હતી? મીનળ કંઈ થોડી જ રાખ થઈ શકે? એ તો હંમેશાં છે મારી અંદર... આ ઝાડ, આકાશ, બાંકડા એના વગર કેમ હોઈ શકે? હકૂમતભાઈને એકદમ યાદ આવ્યું. બેએક મહિના પહેલાં આ જોંગિંગ પાર્કના પેલા લાકડાના બાંકડા પર મીનળ સાથે બેઠેલા, ત્યારે વાળ સરખાં કરતી મીનળના હાથમાંથી એક નાની હેરપિન છટકીને બાંકડાની ફાટની અંદર સરકી ગયેલી. મીનળ આંગળીથી એને ફાટમાંથી બહાર કાઢવા મથી, તો એ હેરપિન ફાટમાં છેક અંદર ભરાઈ ગયેલી. પછી મીનળે બીજાત્રીજા દિવસે પણ એકબે વાર કોશિશ તો કરેલી, પણ...

જોંગિંગ પાર્ક પર લાઈટ ચાલુ થઈ ગઈ હતી, ને એના લાઈટ પોલ્સના લેમ્પ્સની ફરતે નાનાં જીવડાં ચકરાવો લેવાં માંડ્યાં હતાં. દૂર અંધારું સૂરજ ડૂબ્યાની ઘટનાને ઠંડા કલેજે આગળ ધપાવતું હતું. મોટાભાગના રોજિંદા ચાલવાવાળાના છેલ્લા રાઉન્ડ્સ પૂરા થઈ ગયા હતા, ને એમાંના ઘણા પોતાના ઘર તરફ નીકળી પણ ગયા હતા. જે લોકો રોજ છેલ્લો રાઉન્ડ મારીને મંડળી જમાવીને બેસતા હતા એ લોકો પણ આજે ઠંડીને કારણે ખીસામાં હાથ નાખીને જોંગિંગ પાર્ક છોડવા માંડ્યા હતા. જોકે હકૂમતભાઈ પોતે આવા કોઈ ગ્રૂપમાં હજી સુધી સામેલ નહોતા થયા. થોડાઘણા ઓળખીતાને ‘કેમ છો’ કરવું કે બેત્રણ મિનિટ વાત કરવી એટલું જ. ‘હું તો કેનેડા જઈ આવી, બેન-દીકરીની ડિલિવરી કરાવવા... વરસ રહી આવી. પાછી જઈશ બે મહિના પછી. દીપ્તિને જોબ મળે એવું છે. એની બેબીને સાચવવાં...’ આસોપાલવના ઝાડ નીચેની માર્બલની બેઠક પાસેથી પસાર થતાં હકૂમતભાઈએ સાંભળ્યું. ‘આમ તો આપણને ત્યાં ના ગમે, પણ કામમાં ટાઈમ જતો રે’...’ ધીમો થતો જતો અવાજ સંભળાયો. મીનળને આમ તો પ્લેનમાં બેસવાનો પહેલેથી જ ડર લાગતો. પણ જ્યારે અંજનાની ડિલિવરી આવવાની હતી, ત્યારે એ એકલી સોહનને ત્યાં અમેરિકા પહોંચેલી. સોહન એને સાન ફ્રાન્સિસ્કો એરપોર્ટ પર લેવાં તો આવેલો, પણ મીનળે એની અડધો કલાક રાહ જોવી પડેલી, ને એને જે ગભરાટ થયેલો, ને એણે એરપોર્ટ પર એક ખૂણે બેસીને માળા કરવાની ચાલુ કરી દીધેલી... પછીથી સોહન મમ્મીની આ વાત મસાલો ભભરાવીને બધાંને કહેતો ફરે ને બધાંને જે હસાવે...

‘હકૂમતભાઈ... ચાલવાનું રાખવું સારું...’ એમની જ સોસાયટીમાં રહેતા નીતિનભાઈ મોગરાનું મોટું ઝુંડ હતું ત્યાં મળી ગયા. એમનો છેલ્લો રાઉન્ડ પતાવીને એ

હવે ઘરે જ જતા હતાં. ‘હા... આજે નીકળ્યો તો ખરો...’ બંનેની વાતચીતમાં રહેલા ટૂંકાણની પાછળ મીનળના મૃત્યુનો ઓછાનો ઓછાનો ડોકાતો હતો. નીતિનભાઈ ‘આવજો’ કહીને જોગિંગ પાર્કની બહાર પોતાના ઘર તરફ, કૈંક ઝડપી ચાલે, નીકળી ગયા, ખીલેથી છૂટું પડીને ખોવાઈ ગયેલું વાછરું ભાંભરતું ભાંભરતું ફરીથી એ જ ખીલો શોધે તેમ. હકૂમતભાઈને પોતાના ઘરનો સૂનો ડ્રોઈંગ રૂમ યાદ આવી ગયો, ને એનાથી પણ વધારે સૂનો એના ખૂણે મૂકેલો મીનળનો સુખડનો હાર પહેરાવેલો ફોટો...

મીનળનું બાળપણ તો સુરતમાં ગયેલું, પણ એણે પરણીને સાસરામાં તો સીધું ગામડામાં આવીને રહેવું પડેલું. મારું તો હજી બી.એ. પૂરું થયેલું ને એમ.એ. તો બાકી જ. સુરતની કોલેજમાં પહોંચવા એ જ મને સવારે ચાર વાગ્યે ઉઠાડે. ગામમાંથી ચાલતાં નીકળવાનું, સાત કિલોમીટર પછી બસ પકડવાની, ને પછી મરોલીથી ટ્રેન પકડીને સુરત પહોંચવાનું... મીનળ મને સવારે ઉઠાડે ને ત્યારે મારા પર ઝૂકેલી મીનળને હું ક્યારેક મારી બાજુ ખેંચી લેતો... પણ મેંય એને દુઃખી તો કરી જ છે. એ બિચારી શહેરના સુખી પિયરમાંથી આવેલી. તોય એણે ગામડામાં કરહાંટી ઠાંસી ઠાંસીને ચૂલો સળગાવેલો, ને એ બિચારી જરાક મને એની પીડા જણાવે કે મને મારા ઘરનું નાક કપાતું લાગતું, ને હું એને ઊધડો લઈ નાખતો. પણ તોય મારા કુટુંબ માટે કેટલું કર્યું એણે ! રતુબાપાએ પોતાની જિંદગીમાં જમીન તો ભેગી કરેલી, પણ કમાયેલા પૈસાની ધીરધારમાં લોકો એમને ઠગી ગેયલા. બહેન દક્ષાનાં લગ્ન વખતે રતુબાપા પાસે મૂડી નહિ. મીનળને ખબર પડી એટલે એણે પોતાની માએ આપેલાં પોતાના પિયરનાં સોનાનાં ઘરેણાં વેચેલાં, ને સાસરામાં એની નણંદ દક્ષાના લગ્ન કરાવેલાં. આ વાત તો હું, મીનળ ને રતુબાપા જ જાણીએ. મીનળ ભલી એટલી કે એણે આ વાત મારી આગળ પણ પછી ભાગ્યે જ કાઢી છે... મીનળના સંગાથથી જ હું આટલે લગી પહોંચી શક્યો. એ ન બોલે તોય વસ્તી લાગે. એ બાજુમાં બેડ પર શાંતિથી સૂતી હોય તોય વસ્તી લાગે. હકૂમતભાઈએ ઉપર નજર નાખી. આ તારાઓથી આકાશને વસ્તી લાગે એવું.

ફરીથી પેલો બાંકડો દેખાયો. ત્યાં કોઈક બે જુવાનિયા બેસી ગયા હતા. એ લોકો ઊઠે એની રાહ જોતા હકૂમતભાઈ નજીકની માર્બલની બેઠક પર બેસી ગયા. તે રાતે મીનળ સાથે રોજની જેમ જ તો ટીવી જોયું. એણે એની રોજની પ્રેશરની ગોળી લીધી ને પછી મને આંખમાં નોરફલોક્સનાં ટીપાં પણ નાખી આપ્યાં. એણે એની દત્ત બાવની વાંચી, ને પછી અમે સૂતાં. એણે હરખાતાં વાત પણ કરી કે સોહનના દીપુની હાઈટ ખાસ્સી વધી ગઈ લાગે છે, તમારા પર જ પડ્યો લાગે છે... ને પછી એવું પણ બોલેલી કે કાલે તમારું ભાવતું સરગવાનું શાક બનાવીશ, ને... સવારે ચારેક વાગ્યે હું બાથરૂમ જવા ઊઠ્યો, ને પાછો આવ્યો ત્યારે મને સૂઝ્યું કે એણે મને રોજની જેમ ‘પહેલાં પેસેજની હાઈટ કરજો’ એવું કહ્યું નહોતું. મેં એની સામે જોયું તો એનું મોં સ્થિર, અધખુલ્લું... એનો હાથ એના મંગળસૂત્ર પર...

અચાનક એ બાંકડા પરથી પેલા બે જુવાનિયાઓ કોઈ ફેન્ડને બૂમ પાડતા ઊભા થઈ ગયા, ને પછી એ બંનેએ ચાલવા માંડ્યું. હકૂમતભાઈ એ ખાલી, આછા લીલા થઈ

ગયેલા બાંકડાને તાકી રહ્યા. એ ઊભા થયા ને ધીમે પગલે ત્યાં આવીને બેઠા. વધારે તેજ થતા જતા ઠંડા પવનને લીધે જોંગિંગ પાર્ક પરની બેઠકો-બાંકડા આજે કેંક વધારે ઝડપથી ખાલી થવા માંડ્યાં હતાં. ભરચક રહેતા જાહેર સ્થળનું આખરી એકલવાયાપણું છતું થવા માંડ્યું હતું. હકૂમતભાઈની આંગળીઓ બાંકડાને પસવારવા માંડી, ને એક ઊંડી ફાટ પર અટકી. લાઈટ પોલના આછા અજવાળામાં એ ફાટની અંદર એમને કદાચ એક હેરપિન જેવું દેખાયું. મીનળની હેરપિન ! એમની કરચલીવાળી આંગળી ધ્રૂજતી ધ્રૂજતી એ ફાટની અંદર જવા મથી રહી. થોડીક વારમાં સુરેશભાઈ ઠંડીને લીધે અદબ વાળેલા હાથે એ બાંકડા પાસે આવી પહોંચ્યા. નીકળી આવેલા ઠંડાં પવનને લીધે લગભગ ખાલી થઈ ગયેલા જોંગિંગ પાર્કમાં હજીયે બેસી રહેલા હકૂમતભાઈને એ કેંક અચરજથી જોઈ રહ્યા. એમણે છેલ્લો રાઉન્ડ મારી લીધો હતો ને હવે ઘરે પાછા વળતા હતા. ‘ચાલો હકૂમતભાઈ... હું તો જાઉં છું ઘર બાજુ...’ ને પછી એ સૂચક રીતે હકૂમતભાઈ સામે તાકી રહ્યા. હકૂમતભાઈની બાંકડાની ફાટમાં ફરતી આંગળીઓ ઘડીક અટકી ગઈ. એમણે ફિક્કું મલકીને કહ્યું, ‘સારું, તો તમે નીકળો...’ ને પછી બાજુમાં જોતાં જોતાં સુરેશભાઈને ગળે ઊતરે એવી વાત ઉમેરી : ‘બસ, હવે છેલ્લો રાઉન્ડ મારીને હું પણ નીકળું જ છું...’ સુરેશભાઈ પોતાની વાળેલી અદબને અકબંધ રાખીને બહાર નીકળી ગયા. નજીકના લાઈટ પોલના લેમ્પની ફરતે ચકરાવો લેતાં જીવડાંનું ઝુંડ ધીમે ધીમે મોટું થતું ગયું. ઠંડો પવન સૂસવવા માંડ્યો હતો. સૂના જોંગિંગ પાર્કનાં ખાલી બેઠકો-બાંકડા પર લાઈટ પોલ્સના લેમ્પ્સનું અજવાળું ઠલવાતું રહ્યું. એક ખૂણામાંના બાંકડા પર ઠંડીમાં ઠીંગરાયેલી કરચલીવાળી આંગળીઓ લાકડાની ફાટમાં ફંફોસતી રહી...

નવલકથા

ધૂળકી : હરિવદન જોશી, ૨૦૧૮, સંવેદના પ્રકાશન, નિંકોરા, જિ. ભરૂચ, પૃ. ૧૬+૧૮૦, રૂ. ૮૦. **સફરની ક્ષણ :** તલકશી પરમાર, ૨૦૧૭, વિશ્વગાથા, સુરેન્દ્રનગર, પૃ. ૫૬, રૂ. ૧૦૦. **વ્હીલચેર :** ધ્રુવ પટેલ, ૨૦૧૮, આર. આર. શેઠની એન્ડ કંપની પ્રા.લિ. મુંબઈ/અમદાવાદ, પૃ. ૨૦૦, રૂ. ૨૦૦. **ચળિતર :** નવનીત સેવક, ૨૦૧૮, ર.પ્ર. પૃ. ૮+૩૩૬, રૂ. ૨૮૫. **અણસત્વ :** આ.વિ. યોગતિલસુરિ ૨૦૧૭, અધ્યાત્મ પરિવાર, સુરત, પૃ. ૨૦૦. રૂ. ૧૦૦.

મનુષ્યની જિજ્ઞવિષા અને બુદ્ધિમત્તાનું પ્રતિબિંબ : ટર્કીની પાતાળનગરીઓ

ભારતી રાણે

સિલ્કરૂટ પરના દેશો જેવા કે, ઉઝબેકિસ્તાન, જોર્ડન, ટર્કી વગેરેની મુલાકાત લેવાની તક મળી, ત્યારે એ તમામ વચ્ચે એક સામ્ય જોવા મળ્યું, કે આ બધા જ દેશ પુરાણા તથા આધુનિક સમયના સંગમસ્થાન પર ઊભેલા દેખાયા. ભૂતકાળ અહીં કોઈ વીતી ગયેલી ઘટના નથી, એ તો અહીંનું ધબકતું વાસ્તવ છે ! આ દેશોમાં તમે યુગો પહેલાંના સમયમાં ચાલી આવતી વણજારોથી પીછો છોડાવી ન શકો. એકધારું ચાલ્યા જતા કાફલાઓ પાછળ રચાતા ધૂળના ધુમ્મસમાં સમયપારનાં દૃશ્યોની રંગછાયા કોઈ એક ચિત્રપટની જેમ તમે જોઈ શકો, અને એ માયાવિશ્વ તમારી કલ્પનાને સમયને પાર પહોંચી જવા માટે મજબૂર કરી દે ! અમારી સાથે પણ કાંઈક આવું જ બન્યું. આમ તો અમે જતાં હતાં કાપાડોકિયાથી અન્તાલ્યા, પરંતુ મનનો પ્રવાસ સિલ્કરૂટ પર ચાલ્યા આવતા સમયાતીત કાફલાઓના સંગાથમાં હતો. એ કાફલાઓના ઉતારા તરીકે વપરાતી એક સરાઈ ઉપર અમે પણ થોભેલાં.

ગાઈડ યુસુફ સમજાવતો હતો કે, ‘અમારા સામ્રાજ્યમાંથી પસાર થતા કાફલાઓના આખાય રસ્તા ઉપર ચાલીસ-ચાલીસ કિલોમીટરને અંતરે આવી એક સરાઈ બનાવેલી હતી. દરેક સરાઈમાં કાફલો ત્રીસ દિવસ નિઃશુલ્ક આરામ કરી શકે. અહીં તેમના ખાવાપીવાની, આરામની, વાહનોની મરમ્મત કરવાની, પશુઓની શુશ્રૂષા કરવાની, ઈબાદત કરવાની તથા માલસામાનની સલામતીની વ્યવસ્થા રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવતી. વળી જ્યારે પોઠ અહીં દાખલ થાય, તેની પાસેની માલમત્તાની નોંધણી થતી. જ્યારે પોઠ ૪૦ કિલોમીટર દૂરની બીજી સરાઈ પહોંચે, ત્યારે એ માલસામાનની પુનઃ ગણતરી થતી. આમ જો રાજાના વિસ્તારમાં પોઠ માલમત્તા ગુમાવે, તો તેને જતી ખોટ રાજ્ય તરફથી ભરપાઈ કરવામાં આવતી. વિશ્વની પહેલવહેલી વીમાયોજના ! ફર્સ્ટ ઈન્થોરન્સ ઈન ધ વર્લ્ડ !’ યુસુફ ગૌરવથી કહ્યું ! સરાઈનું પ્રવેશદ્વાર આકર્ષક તથા સુંદર હતું. ગાઈડ સમજાવતો હતો કે, ‘દરેક સરાઈનું દ્વાર એટલે તેના રચયિતાની જાહેરખબર. જેટલું પ્રવેશદ્વાર આકર્ષક એટલો જ તેનો સ્થપતિ મહાન ગણાય.’ દ્વારની છતની કારીગરી ક્યાંક જોઈ હોય, તેવી લાગી, પછી ખ્યાલ આવ્યો કે, તે ઉઝબેકિસ્તાનના સમરકંદનાં સ્થાપત્યોની નકલ હતી. દ્વારની કમાન પર કોરેલાં ચિત્તો જોતાં આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તેના ઉપર આપણું સ્વસ્તિકનું ચિહ્ન હતું, જે સ્થાનિક પરંપરા મુજબ માંગલ્ય સૂચવતું

પ્રતીક હતું; અને ત્યાંની સ્થાનિક ભાષામાં એનું નામ પણ સ્વસ્તિકમ્ જ હતું !

આ સ્થાનથી અનેકગણું વિસ્મયકારક નગર આગળના રસ્તા ઉપર અમારી રાહ જોઈ રહ્યું હતું. જમીનનો રંગ કથ્થાઈ હતો. ખેતી માટે તૈયાર કરી હોય તેવી, અને તેમાં ક્યાંક-ક્યાંક લીલાં ઝામાં દેખાતાં હતાં. સપાટ મેદાનમાંથી પસાર થતા અમારા રસ્તા પરથી દૂર મેદાનની કોરેડુંગરા દેખાઈ રહ્યા હતા. ભર તડકામાં પણ ઝાંખાં જાણે વાદળોના પડછાયાથી મ્લાન થઈ ગયા હોય, તેવા. એ મેલેનીઝ માઉન્ટન હતા. અને એની આસપાસ હતાં જમીનની નીચે ફેલાયેલાં નગરો. કહેવાય છે કે, ટર્કીમાં આ કાપાડોકિયાની આસપાસના વિસ્તારમાં કુલ ૨૦૦ જેટલાં જમીનની નીચે વસેલાં નગરો છે. ઉપરથી જરાક ઉબડખાબડ જમીન લાગે, અને તે જમીનની નીચે છુપાયેલું આખેઆખું નગર હોય ! એમાંનાં કેટલાંક બે મંજિલ જેટલાં જમીનની અંદર છે, તો વળી તેમાંના મોટામાં મોટાં નગરમાં જમીનની નીચે ૧૧ માળ કોતરેલા છે ! ૨૦૦ ફૂટ ઊંડા નગરના સૌથી નીચેના લેવલ પર જવા માટે ૨૮૦ પગથિયાં ઊતરવાં પડે. આ નગર જમીનની નીચે ચાર માઈલના વિસ્તારમાં ફેલાયેલું છે, તથા તેમાં આશરે ૨૦૦૦૦ લોકો રહી શકે, તથા એ તમામ ભયના સમયે જીવ બચાવવા દ મહિના સુધી બહારની દુનિયાથી છુપાઈને જમીનની નીચે જ જીવિત રહી શકે, તેટલાં સક્ષમ છે ! લાવાના પોચા ખડકો કોરીને સર્જેલ આ નગરોની રચના વિસ્મયકારક છે. દરેક સંકુલમાં એક સહિયારું રસોડું તથા અનાજ-પાણીના સંગ્રહની વ્યવસ્થા, હવા તથા પ્રકાશના પ્રવેશ માટેની નવલિકાઓ, પશુઓને રાખવાની જગ્યા, આરામ માટેની ઓરડીઓ, પ્રાર્થનાખંડ, બાળકોને ભણાવવા માટેના મોટા ખંડો, બધું જ જમીનની નીચે કોરીકોરીને સર્જવામાં આવેલું છે. વળી આવાં નગરો સાત-આઠ કિલોમીટર દૂરનાં અન્ય નગરો સાથે ગુપ્ત માર્ગથી જોડાયેલાં પણ જોવા મળે છે. ભયના સમયે આ નગરોના પ્રવેશદ્વારને ઘંટીના પડ જેવા અત્યંત મોટા તથા વજનદાર પથ્થરથી બંધ કરી દેવાતું. આ પથ્થરમાં કાણાં કોરેલાં દેખાયાં જે બહારની ગતિવિધિ નીરખવા તથા ક્યારેક સ્વબચાવમાં બહારની વ્યક્તિ પર તીર છોડવા માટે વપરાતાં. અમે જે જોયું તે આવાં નગરોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા નગરનું નામ હતું : અન્ડરગ્રાઉન્ડ સિટી ઓફ સારાટલી કિર્કગોઝ (Saratli Kirkogoz). એના સાવ સાંકડા પ્રવેશદ્વારમાં પ્રવેશીએ, ત્યારે અંદર વસેલી દુનિયાની કલ્પના પણ ન આવે. પોતાનો તથા પોતાના કુટુંબનો જીવ બચાવવા આ રીતે છુપાવા મજબૂર થતા આખેઆખા સમુદાયે કેટકેટલી વિડંબણાઓ સહન કરી હશે ! કોણ હશે આ લોકો ? છેક કયા સમયખંડમાં તેમણે રચી હશે આ પાતાળનગરીઓ ?

ઈતિહાસ કહે છે કે, છેલ્લે પાંચમીથી પંદરમી સદી વચ્ચે બાઈઝેન્ટાઈન ખ્રિસ્તીઓએ આરબ મુસ્લિમોથી બચવા આ નગરોમાં આશ્રય લીધેલો. પણ એની રચના તો એથી ક્યાંય પુરાણી છે. કોઈ કહે છે, એ ઈ.સ. ૮૦૦માં ફિજીયન નામની જાતિનાં લોકોએ આ નગરો કોતર્યાં હતાં. તો વળી કોઈ ઈતિહાસકારો દાવો કરે છે કે, તેનાથી પણ ક્યાંય વહેલાં ઈ.સ. પૂર્વે ૧૪૦૦માં તેને હિટ્ટિઆઈટ્સ લોકોએ કોતરેલાં. તો વળી પરિચયન પુરાણકથાઓ કહે છે કે, આ નગરો તો એથીય પુરાણાં છે. પરિચયન પુરાણકલ્પનનું એક

પાત્ર છે : યીમા નામનો એક રાજા. આ યીમા નવસો વર્ષ જીવેલો. તેણે દેવ આહુરા મઝદાના આદેશથી પોતાની જાતિનાં લોકોને ભયાનક શિયાળાથી બચાવવા માટે આ પાતાળ નગરીઓ સર્જેલી. આ ભયાનક શિયાળો એટલે પેલો માનવજાતિએ જોયેલો શીતયુગ. આમ જ્યારે શીતયુગમાં ભલભલા જીવો નાશ પામ્યાં ત્યારે આ જમીન નીચેનાં નગરોમાં મનુષ્યે પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખ્યું ! પુરાકલ્પનને સત્ય ન માની શકાય, પરંતુ એ કલ્પના રોચક છે. આપણે સમયખંડના વિતંડાવાદમાં કે તથ્યોની ચકાસણીની ચર્ચામાં ક્યાં પડવું છે ? આપણે મન તો આ બધાંનો અર્થ એટલો જ કે, આ નગરો મનુષ્યની જિજ્ઞવિષાનું તથા તેની બુદ્ધિમતાનું પ્રતિબિંબ છે. એક વાત સ્પષ્ટ છે કે, એનું સર્જન કોઈ એક સમયે થવું, અને તે પણ ભય સામે આવે ત્યારે રાતોરાત એનું સર્જવું શક્ય નથી. આદિકાળના મનુષ્યએ પોતાનો જીવ બચાવવા ઘુપાઈ જવા માટે જમીન નીચે કોતરવાનું શરૂ કર્યું. સમય જતાં અલગઅલગ સમુદાયો એમાં આશ્રય લેતાં ગયાં અને પોતાની જરૂરિયાત તથા બુદ્ધિ અનુસાર એને વિકસાવતાં ગયાં. આમ કાળક્રમે આ નગરો વિરાટ થતાં ગયાં. એમાં વસનારાં આવતાં ગયાં અને કાળમાં વિલીન થતાં ગયાં, પણ એ નગરો કાળ સામે ટકર ઝીલતાં, યુગોની યાતનાઓને પોતાના ઊંડાણમાં સંગોપતાં, તથા તેમાં પગલાં પાડનારાં આપણાં જેવાં પ્રવાસીઓને વીતેલા સમયની વારતા કહેતાં એમનાં એમ રહ્યાં.

ટર્કીમાં પ્રવાસ કરતાં વાટે વાટે મળતાં રહેતાં ખંડિયેરો પાસે કહેવા માટે અવનવી વારતાઓ હતી. કેટલીક મનુષ્યની ક્ષમતા પરત્વે અહોભાવપ્રેરક, તો કેટલીક વળી ક્રુણ્ણરસમાં ઝબકોળાયેલી. અન્તાલ્તાની ફેતિયે તરફ જતાં, મળી ગયેલી એક ક્રુણ્ણ કથનીની પણ વાત કરવાનું મન છે. અન્તાલ્યાથી સફર શરૂ કરી, ત્યારે શરૂઆતમાં બહારનાં દેશ્યો ખાસ આકર્ષક નહોતાં. યુસુફ એમના સમાજની તથા ભૂતકાળમાં અહીં પ્રવર્તમાન રાજાશાહીના ઉસુલોની વાત માંડીને બેઠો હતો. કહેતો હતો, ‘અમારી સલ્તનતોમાં સુલતાન સર્વેસર્વા ગણાતો પરંતુ સુલતાનની માતાનો આદેશ આખરી મનાતો. અમારે ત્યાં હેરમની સંસ્કૃતિ અનોખી હતી. આખાય રાજ્યની સ્ત્રીઓ રાજાની મિલકત ગણાતી, તથા રાજાની ઈચ્છા અનુસાર મોટા સ્ત્રીસમુદાયને હેરમ અર્થાત્ રાણીવાસમાં સ્થાન અપાતું. આ સ્ત્રીઓ જરૂરીયે તરીકે ઓળખાતી. પણ આ તમામ સ્ત્રીઓમાંથી ચારેક સ્ત્રીઓને રાજમાતા પસંદ કરતી, જે મુખ્ય બેગમો ગણાતી. આ બેગમોની પસંદગીનાં માપદંડ ખૂબ ઊંચાં રહેતાં. આ મુખ્ય બેગમોમાંથી જેને સૌથી પહેલાં દીકરો થતો, તે ભવિષ્યની રાજમાતા તથા તે પુત્ર ભાવિ સુલતાન બનતો. પ્રથા એવી હતી કે, આ પાટવીકુંવર સિવાયના બાકીના બધા જ રાજાથી થતા દીકરાઓને મારી નાખવામાં આવતા, કે જેથી તેમાંથી કોઈ સુલતાનપદ માટે હરીફાઈ ન કરે. સલ્તનતની અખંડિતતા, સંપ તથા શક્તિ જાળવી રાખવા ખાતર આ બલિદાન માગવામાં આવતું તથા આ કૂરતા દેશપ્રેમની મિસાલ મનાતી ! સુલતાનના મૃત્યુ બાદ આખું હેરમ નવા સુલતાનની રાણીઓ માટે ખાલી કરવું પડતું. તે સમયે હેરમની વિધવા રાણીઓના લગ્ન રાજ્યના અન્ય બ્યુરોક્રેટ્સ અર્થાત્ રાજદ્વારી પુરુષો સાથે કરાવવામાં

આવતાં. પોતાના સુવર્ણકાળમાં હેરમ સ્ત્રી-સશક્તીકરણ તથા સ્ત્રીઓની કેળવણી માટેનું કેન્દ્ર બની રહેતું. હેરમની સ્ત્રીઓ સુશિક્ષિત હતી. જે પરંપરાને કારણે આજે પણ તુર્ક સ્ત્રીઓ અન્ય મુસ્લિમ રાષ્ટ્રોની સ્ત્રીઓની સરખામણીમાં વધારે બુદ્ધિશાળી, ભણેલી, સ્વતંત્ર તથા આધુનિક હોય છે. યુરોપિયન યુનિયનની સ્ત્રીઓની સરખામણી કરી શકે, તેવી !’

એ જાણીતી વાત છે કે, ટર્કીના પ્રજામાનસનો ઝોક યુરોપિયન યુનિયન તરફ છે. યુસુફ કહે છે કે, ‘અમે યુરોપિયન યુનિયનના સભ્ય બની શક્યાં નથી, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, યુરોપનું યુનિયન ખ્રિસ્તીઓની બહુમતિ ધરાવે છે, જ્યારે અમે ઉદારમતવાદી તથા સેક્યુલર હોવા છતાં અમારી મૂળ ઓળખાણ મુસ્લિમ રાષ્ટ્રની છે, જે યુનિયનમાં સ્વીકૃત થવામાં અમને નડે છે. એમ નહીં માનતા કે અમે અર્થતંત્રની સધ્ધરતા માટે યુરોપ સાથે જોડાવા માગીએ છીએ. ખરેખર તો યુનિયનમાં જોડાયેલાં છેલ્લાં દસ રાષ્ટ્રો કરતાં અમારી ઈકોનોમી વધારે સધ્ધર છે. અમારે તો હ્યુમન રાઈટ્સ માટે, વિમેન રાઈટ્સ માટે, પર્સનલ રાઈટ્સ માટે, જસ્ટિસ તથા ફ્રિડમ ઓફ સ્પીચ માટે યુરોપિયન યુનિયન સાથે જોડાવું છે.’ એક અદનો ગાઈડ કોઈ પોલિટિકલ સાયન્સના અભ્યાસુ વિદ્વાન જેવી વાત કરી રહ્યો હતો !

અમે શહેરી મેદાનો છોડીને પર્વતીય વિસ્તારમાં પ્રવેશી ચૂક્યાં હતાં. અમારે ૧૫૦૦ ફૂટની ઊંચાઈ સુધી પહોંચીને પછી નીચે દરિયાકિનારે વસેલ કિતિયે ગામમાં ઊતરી જવાનું હતું. રસ્તો ખૂબ સુંદર હતો. પર્વતમાળામાંથી પસાર થતા પાંખા અરણ્યલોકમાં વચ્ચેવચ્ચે ફળોની વાડીઓ દેખાતી હતી. આ પર્વતમાળામાં એકઠું થતું પાણી ધરતીના પેટાળમાં ઊતરી જઈને ગોપિત સરવાણીમાં જમીન નીચે વહ્યા કરે, પછી અચાનક જળપ્રપાત સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ, નદી સ્વરૂપે ભૂમધ્ય સમુદ્ર તરફ વહી જાય છે. તો વળી ક્યારેક એ પર્વતોને કોતરીને ઊંડે ઊતરી જઈ ખીણોમાં એકઠાં થઈ સુંદર સરોવરો રચે છે. જળની આ લીલાને કારણે આસપાસના પ્રદેશને લેક ડિસ્ટ્રિક અર્થાત્ સરોવરોનો પ્રદેશ એવું હુલામણું નામ પણ અપાયું છે. પર્વતોને ઓળંગીને અમે ફરી મેદાનોમાં ઊતરી આવ્યા. નજર પહોંચે ત્યાં સુધી ખેતરાળ જમીન વિસ્તરેલી દેખાતી હતી. જાણે તામ્રપાત્રમાં દીવા કરીને વૃક્ષની ડાળીએ ડાળીએ ટાંગી દીધા હોય, તેવું તામ્રવરણું ઝળકતી દાડમની વાડીઓ. એની વચ્ચેવચ્ચે ગામડાં દેખાય છે, જેમાંથી કેટલાંક સાવ ખાલીખમ્મ છે. ખંડિયેરોનાં ઝૂમખાં જેવાં, ભૂતિયાં લાગે તેવાં, સાવ વેરાન. એનાથી જરક આગળ જતાં પર્વતમાંથી કોતરી કાઢેલા ભવ્ય પ્રવેશદ્વારવાળી વિશાળ દેવળ જેવી ગુફા દેખાઈ. એ લિકીયન રાજા અમિટાસનું કબરગાહ હતું. ફેતિયેના દરિયાને ઘેરતા પર્વતોમાં આવા સંખ્યાબંધ મકબરા છે, જ્યાં અહીં થઈ ગયેલા રાજવીઓને દફનાવવામાં આવ્યા છે. આદિકાળથી આ પ્રદેશ લિકીયા તરીકે ઓળખાય છે. ઈસુથી છેક ૧૨૦૦-૧૫૦૦ વર્ષ પહેલાં અહીં લિકીયન જાતિનો વિસ્મયકારક લોકસમૂહ વસતો. ગ્રીક સંસ્કૃતિના નગરરાજ્યોના સમયમાં ગ્રીક મૂળનો એક લોકસમૂહ એવો હતો, જે સ્વભાવગત રીતે સ્વતંત્રતા તથા શાંતિને ચાહતો. નગરરાજ્યો એકબીજાં સાથે લડતાં રહેતાં, અને એમ

સતત સંઘર્ષમય જીવન જીવતાં; એ સમયમાં એ લિકીયન લોકોએ સંપ તથા સહકારની ભાવના સાથે ક્યાંક દૂર જઈ શાંતિના સામ્રાજ્યમાં વસવું પસંદ કર્યું હશે. બસ, ત્યારથી આજના દક્ષિણ ટર્કીની ટોચ પર્વતમાળા વચ્ચે બહારની દુનિયાથી છુપાયેલા આ ગુપ્ત સ્થળે એક શાલીન સંસ્કૃતિનું સર્જન કર્યું. આ સમુદાયમાં વ્યક્તિ ગ્રીકોની જેમ પોતાના પિતાના નામથી નહીં, પોતાની માતાના નામથી ઓળખાતી. પોતાના સ્વાતંત્ર્યનું ઝનૂનપૂર્વક રક્ષણ કરી જાણતો આ સમુદાય રાજકીય રીતે આસપાસના ભૂખંડમાં વસતાં લોકો પ્રત્યે આદર તથા સાજકીય તાટસ્થ્ય જાળવીને જીવતો. ગ્રીક સાથે પોતાના ભૌગોલિક સ્થાન આસપાસની વિવિધ સંસ્કૃતિઓના સમન્વય સાધીને તેમણે વિશિષ્ટ અદ્ભુત ચિત્રકલા તથા શિલ્પકલાનો આવિષ્કાર પણ કર્યો. આવો ઉત્કૃષ્ટ સમુદાય સદીઓ સુધી અહીં રહ્યો.

પરંતુ સમયના આ ઉજ્જવળ આલેખ પર એક દિવસ અનહોનીની કાળી શાહી ઢોળાઈ ગઈ. સુખશાંતિમાં જીવતાં લિકીયનોએ એક દિવસ મહાસાગરમાં ઊમડી આવતા તોફાન જેવી રૌદ્ર તથા વિરાટ સેનાને પોતાના પ્રદેશ તરફ ધસી આવતી જોઈ. એ પરિશયનોનું લશ્કર હતું. લિકીયનોએ આટલી મોટી સેના કોઈ દિવસ જોઈ નહોતી. બુદ્ધિશાળી લિકીયન પ્રજાને ખ્યાલ આવી ગયો કે, સંખ્યા તથા શસ્ત્રસરંજામની દૃષ્ટિએ આટલા બધા તાકતવર સૈન્ય સામે ટકી રહેવું અશક્ય છે. સ્વમાની તથા સ્વાતંત્ર્યપ્રિય લિકીયનોને શરણાગતિ સ્વીકારવાનું મંજૂર નહોતું. તે દિવસે સમગ્ર પ્રજાએ એક ઐતિહાસિક નિર્ણય લીધો. આખાય સમુદાયનાં સ્ત્રી-બાળકોને એકસાથે મારી નાખીને પુરુષ વર્ગે યુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું. મહાસાગર જેવી વિરાટ સેના સામે લડતાં આખેઆખી પ્રજાએ ખુમારીપૂર્વક શહીદી સ્વીકારી. સમયના વમળમાં એક આખેઆખું રાજ્ય પોતાની સમગ્ર પ્રજા સાથે લુપ્ત થઈ ગયું. પરંતુ આ સમયે કેટલાંક લિકીયનો ઉનાળુ પશુપાલન અર્થે પર્વતો પર ગયાં હતાં. એ લોકો આ મહાસંહાર વિશે કાંઈ જાણતાં નહોતાં. ઉનાળો વીતતાં સૌ તળેટીમાં વસેલા પોતાના ગામમાં પાછાં ફર્યા. ત્યારે તેમના આશ્ચર્ય તથા દુઃખનો પાર ન રહ્યો. એમનો સમાજ, સ્વજનો, વતન બધું જ નાશ પામ્યું હતું ! બસ, આ મુઠ્ઠીભર લિકીયનોનાં વંશજો, એટલાં જ લિકીયનો આજે વિશ્વમાં બચ્યાં છે. પણ તેમની માતૃભૂમિ લિકીયાનો આ પ્રદેશ ખાલી થઈ ગયેલા નગરનાં ખંડિયેરોને સાચવીને આજેય ઊભો છે, જાણે તેમના પાછાં ફરવાની રાહ જોતાં હોય તેવાં પ્રતીક્ષાના અવસાદમાં ઝાંખાંઝાંખાં એ ખંડિયેરો...

નવલિકા

મુકામ તરફ : રાઘવજી માધડ, ૨૦૧૮, ૨.પ્ર. પૃ. ૧૦+૩૦૩, રૂ. ૨૭૫.
ફિક્શનાલય : વિશાલ ભાદાણી, ૨૦૧૮, લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, પૃ. ૧૨+૧૦૦, રૂ. ૧૫૦.
રોજ રોજ દિવાળી : બહાદુરભાઈ જ. વાંક, ૨૦૧૮, લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, પૃ. ૮ + ૧૬૮, રૂ. ૨૨૫.

આદિવાસી સમા શ્વાનનું ઉન્નયન સાધતી
કવિ કાનજીની વિરલ કૃતિ

રાધેશ્યામ શર્મા

એક રહ્યું

બધું ઓળખવા
કૂતરું પાળ્યું
ભૂતકાળને એ ઓળખે નહિ
વરતમાનને જાણે
દુનિયા ચાક પર ચઢે
ત્યારે શૂન્યમાં એ ગરકી જાય
આ બાજુ
અમે શૂન્યનાં શાસ્ત્ર રચીએ
પછી એક પરોઢે
અમે આ કોઠીમાં જોયું
અંદર એ જ કૂતરું રમે
એના રક્તમાં ઊતરે માત્ર આકાર
થયું ને થશે

એવા કશાને એ જાણે નહિ
અમે રમકડાંવાળા
માયાવાળાં
અલંકાર સજી ઉચ્ચાર કર્યા
અને ઋત બદલાઈ ગયું
કાળના ભાગ પડી ગયા
એક શબ્દના અનેક અર્થ થયા
ગારના કર્યા ગંગોલા
કે વરતમાન આવ્યો
ભૂત ભાગીને ભાવિમાં પેઠો
પછી હેમાળો બેઠો ને ગયો
ઉનાળે બધું ઓગળ્યું
એક કૂતરું રહ્યું.

[‘દેશ’, પૃ. ૬૩] - કાનજી પટેલ

બહુભાષી કવિતા સામયિક ‘વહી’ના પ્રતિષ્ઠિત કવિ અને રેખાંકનકાર કાનજી પટેલનો તાજો (૨૦૧૮નો) કાવ્યસંચય ‘દેશ’, સાહિત્યક્ષેત્રે એક નવી હવાલહર સાથે આવ્યો છે. સર્જકની પોતાની સંસિદ્ધ પરંપરાથી પણ ઉફરા ચાલીને વિશિષ્ટ અભિનવ અધ્યાય અહીં ફોળ્યો અનુભવાશે. ગામડાં, આદિવાસી જીવનચર્યાને ઊંડળમાં લેતી રચનાઓ તો અહીંયે જડે, તેમ છતાં સંવેદનશીલ નિજી ચિંતનનો વિસ્મયસભર ઝબકાર અનોખો છે – આ ‘એક રહ્યું’ કૃતિમાં. લઘુ નવલકાર, વાર્તાલેખકે – લાધેલા ‘દર્શન’નો ડોળદેખાડો કર્યા વગર – છંદવિરહિત કથા-આકૃતિ શબ્દાંકિત કરી છે.

કોઈક કોઈક કવિતા એવી હોય કે ભાવકમાત્રને એના સ્ટ્રક્ચરલ સંદર્ભની બહાર

છટકવા ના દે. જોઈએ...

શીર્ષક છે : ‘એક રહ્યું’.

પૂછી જુઓ : શું રહ્યું ‘એક’ તે ? શા માટે રહ્યું ?

પ્રારંભ : બધું ઓળખવા કૂતરું પાળ્યું. (આ પહેલો ઉઘાડ નવાઈના નાવમાં લઈ જાય !) બધું ઓળખવા એટલે શું શું ઓળખવા એ અધ્યાહાર રાખવાનો કરતબ કસબ અદબદ રાખી સીધું જ કૂતરું પાળવાની ઘટના ગોઠવી.

એથીય આગળ : શા માટે કૂતરું પાળ્યું એનો ખુલાસો કેવો ? ભૂતકાળને એ — કૂતરું — ઓળખે નહિ (ભાવકને થાય તરત, કૂતરું ઓછું માણસ છે જે ભૂતકાળના ભૂતડાને ઓળખતું હોય !)

અનુવર્તી કડી : ભૂતકાળને ઓળખે નહિ, પણ (કૂતરું) ‘વ-ર-ત-મા-નને જાણે.’

લ્યો કરો વાત, શ્યાન વર્તમાનને જાણે એવું સ્પેશ્યલ કૂતરું છે !

માસ્ટર સ્ટ્રોક માટે તૈયાર રહો :

દુનિયા ચાક પર ચઢે

ત્યારે શૂન્યમાં એ ગરકી જાય

ઓળખવાનું અને જાણવાનું કર્તાએ વિભાજિત કરી દીધું. ધ્યાન દો, આખી દુનિયા ડુંભારના ચાક-ચાકડા પર જ્યારે ચઢે, કે ચડશે ‘ત્યારે શૂન્યમાં એ—કૂતરું—ગરકી જાય’. ‘ચાક’ શબ્દનો સંકેત પ્રમાણીએ તો જગતસર્જક સમજાય અને એ જ ક્ષણે કૂતરું દુનિયા ચાક પર ચઢી હોય તે દરમ્યાન ‘ત્યારે શૂન્યમાં એ ગરકી જાય.’

‘ગરકી જાય’ એ ક્રિયાપદનો મર્મ ગહન નથી ? કશીક ભૂમિ છે, જેમ કે હયાત ઘન ભૂમિકા છે જેમાં કૂતરું (ધારો કે) કાદવકીચડમાં ગળાડૂબ ગરકી જાય ! ત્યારે લાગે કે જે શૂન્યમાં ગરકી જઈ શકે તેવું શૂન્યસભર સઘન હોઈ શકે.

ચાક-ચક એટલી તીવ્ર ગતિમાં ધૂમે કે ચાકડાના આરા શૂન્યવત્ (એમ્પ્ટી) થઈ ભળાય — સંભળાય...

પરિકલ્પનાનું કવિકૃત કૂતરું એક પ્રાણવંત પ્રતીક છે, જેનો આધાર લઈ પોતાના અંગત દર્શનને કવિએ અભિવ્યક્તિ અર્પી છે. એ ચિંતન કેવું છે ? ‘આ બાજુ અમે શૂન્યનાં શાસ્ત્ર રચીએ (વ્યંગની ધાર ચાખીએ, શૂન્યનાં શાસ્ત્ર તો હોતાં હશે ? પણ એવું છેક નથી, કેમ કે હમણાં જ ઉપરોક્ત શૂન્યની સઘન સભરતાનો ઉલ્લેખ કર્યો). ‘અમે’માં કર્તા સાથે બુદ્ધિપ્રધાન વર્ગ સંકલિત થઈ ગયો. પછી એક નવું આશ્ચર્ય એક પરોઢે પ્રગટ્યું :

અમે આ કોઠીમાં જોયું

અંદર એ જ કૂતરું રમે

એના રક્તમાં ઊતરે

માત્ર આકાર...

કોઠીમાં એનું એ કૂતરું રમી રહ્યું છે, જેના રક્તમાં કેવળ આકારનો અવતાર અવતરી રહ્યો... એવો અવતાર ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળને, થયું ને થશે — એવા

કશાને એ જાણે નહિ. (કાવ્યારંભે, આવી ગયું, પાલક કૃતરું વરતમાનને જાણે, અર્થાત્ સાંપ્રતને બરાબર જાણે છે !)

કવિ ‘અમે’ શબ્દને ત્રણ ત્રણ વાર સહેતુક યોજે છે, એમાંનો એક સૌ સાથ જગન્નાથ જેવો કેવો આવ્યો ?

‘અમે રમકડાંવાળા / માયાવાળાં / અલંકાર સજ્ઞ ઉચ્ચાર કર્યા / અને ઋત બદલાઈ ગયું / કાળના ભાગ પડી ગયા / એક શબ્દના અનેક અર્થ થયા...’

શૂન્યનાં શાસ્ત્ર રચનારા સૌ અપરાધબોધથી ઘેરાઈને કન્ફેસ કરે તે સ્વાભાવિક છે, માટે રમકડાંવાળા, માયાવાળાં, પાંડિત્યના અલંકાર સજ્ઞ શ્લોક ઉચ્ચારવાની માયા-મોહિનીમાં પડ્યા એટલે સત્યસ્વરૂપ અચળ દૈવી નિયમ સમાન ‘ઋત’ જ પલટાઈ ગયું, ભૂત-ભવિષ્યકાળના ભાગ પડી ગયા તેમજ ‘એક શબ્દના અનેક અર્થ થયા’... આ લખનારના નમ્ર મતે ‘ટાવર ઓવ બાબેલ’ની બહુઅર્થી સંકુલતાઓનો કંઈક આવિષ્કાર થયો. રચનાની પરાકાષ્ટા પ્રસ્તુત છ પંક્તિઓમાં ફેમ થઈ છે :

ગારના કર્યા ગંગોલા (‘ગંગોલા’ નવો જ શબ્દ કોઈન થયો. ઉપર ‘શૂન્યમાં એ ગરકી જાય’ એ ગરકવાને ‘ગાર’ સાથેનો અનુબંધ છતો થયો. કૃતરું ‘વરતમાનને જાણે’ એનો તાર અહીં ગારના કર્યા ગંગોલા જોડે ‘કે વરતમાન આવ્યો’ પંક્તિમાં રણઝણ્યો ! આટલું ઓછું હોય તેમ ‘ભૂત ભાગીને ભાવિમાં પેઠી’ ભકાર કડીમાં ટાઈમ-કેરેક્ટરનો એસ્કેપ નિરૂપિત થયો, હેમાળો બેઠો ને ગયો...’

ઉનાળે બધું ઓગળ્યું

એક કૃતરું રહ્યું

ભલે ઉનાળે બધું ઓગળ્યું; પણ ‘હેમાળો’ બેઠાનો સંકેત ‘એક કૃતરું રહ્યું’ના અનુષંગે મહાકાવ્ય મહાભારતના પ્રધાન ચરિત્ર યુધિષ્ઠિરના સ્વર્ગારોહણ પ્રસંગ સાથે નીરખતાં સુજ્ઞોને કૃતરામાં પારલૌકિક કોઈ દેવ સંભવતઃ ભળાશે !

આદિવાસીઓ, વિચરતી જાતિઓ ભેળા કૃતરાને ગ્રામીણ ક્ષેત્રમાં જોયા હોય તેવા એકમાત્ર શ્વાનદેવને સકલ વિ-સર્જનની વિષમ પરિસ્થિતિમાં અક્ષરકળા ખાતે ઉગારી મૂકવા માટે સર્જક કાનજી પટેલને ધન્યવાદ...’

નવલિકા

વન્સ અગેઈન : અજય ઓઝા, ૨૦૧૮, લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, પૃ. ૮+૧૬૮, રૂ. ૧૭૦. પ્રયાગ : અશ્વિન વસાવડા, ૨૦૧૮, સી/૭૦૧, પરિશ્રમ ફ્લેટ, અંકૂર ચાર રસ્તા, નારણપુરા, અમદાવાદ. પૃ. ૧૬+૧૦૮, રૂ. ૧૦૦. આલબમની તસવીરો : ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા, ૨૦૧૮, ર.પ્ર. પૃ. ૮+૨૩૯, રૂ. ૨૨૦. વર્તન-પરિવર્તન : ડૉ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા, ૨૦૧૮, ર.પ્ર. ૮+૨૩૯, રૂ. ૨૨૦.

શિરીષ પંચાલ સાથે એક પ્રશ્નોત્તરી

શરીફા વીજળીવાળા

[ગતાંકથી ચાલુ]

શ.વી. ‘સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાત’, ‘વીસમી સદીનું ગુજરાત’, ‘નવલકથા:સ્વરૂપ અને વૈવિધ્ય’ જેવાં પુસ્તકો જાત નિયોવ્યા વગર ન થઈ શકે. તમને કદી ગુજરાતના વાચકો નગુણા લાગ્યા ખરા ? આવાં કામની લેવાવી જોઈએ એવી નોંધ નથી લેવાઈ એટલે પૂછું છું.

શિ.પં. ‘નેકી કર ઓર દરિયા મેં ડાલ.’ વાચકો નગુણ્ય નથી — હા, વિવેચકો કદાચ ઉદાસીન છે. પણ એમ તો — કેટલાયની નોંધ નથી લેવાઈ તેનું શું ? હા, ક્યારેક ચચળાટ થાય ખરો. પણ એ બધું વિચારવાનોય સમય નથી. કશી પરવા કર્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવું, બીજા અસંતોષોને ભૂલી જવાય આવાં કામ જરૂરી બની રહે છે. બધાં દુઃખ અપેક્ષાઓ રાખવામાંથી ઊભાં થાય છે. એટલે અભિનવગુપ્તના વારસદાર બનીને નૈરાકાંક્ષ્યની ખેવના — જરા જુદા સંદર્ભમાં — કર્યા કરીએ તો શું ખોટું છે ? દુન્યવી મોહ ઓછા કરવા એ મોટો પડકાર છે, એ મોહ જતા કરવાનો ચસકો લાગે તો... માંહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે.

આમ છતાં ગુણવત્તા હોય અને છતાં આપણી કોઈ નોંધ જ ન લેવાય તો ગમે તેવા અનાસક્તને પણ અંદરથી તો ચચરે, બહાર ભલે એ કશું બોલે નહીં. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે જગદીશચંદ્ર બોઝ ઉપર લખેલા પત્રમાં પરોક્ષ રીતે, કટાક્ષમય શૈલીમાં આવો જ ચચળાટ વ્યક્ત કર્યો હતો. તેમની પણ કદર નોબેલ પારિતોષિકની જાહેરાત પછી જ ધીમે ધીમે થવા માંડી હતી. ઈંગ્લેંડમાં ‘મેટાફિઝિકલ પોએટ્સ’ નામે ઓળખાતા કવિઓને છેક પાછળથી — એટલે કે વીસમી સદીમાં ટી. એસ. એલિયટે તેમને પોંક્યા પછી જ અંગ્રેજો તેમને ઓળખતા થયેલા ને !

એક જમાનામાં કેટલી નાની વયના ઉમાશંકર જોશીને પંડિતયુગના સાક્ષરોએ પોંક્યા હતા ! આજે આપણા જમાનામાં એ બધું સ્વખવત્ નથી લાગતું ?

શ.વી. તમે અકાદમી-પુરસ્કાર કેમ ન સ્વીકાર્યો ? આર્થિક તો ઠીક પણ પુરસ્કારોનું એક સામાજિક મૂલ્ય હોય છે એટલે પૂછું છું.

શિ.પં. અકાદમી-પુરસ્કારની જાહેરાત પછી ગૌરવ પુરસ્કારની વાત ફોન પર આવી. એક ન સ્વીકારું તો બીજો કેમ સ્વીકારાય ? અસ્વીકાર માટે બીજાં કોઈ કારણો

નથી. મને પહેલેથી આવા પુરસ્કારો ગમતા ન હતા, ગમતા નથી અને ગમશે પણ નહીં. જેઓ લે છે તેમના પ્રત્યે પણ કશો અણગમો નથી, પુરસ્કાર આપનારી સંસ્થાઓ પ્રેમથી જ આપે છે અને છતાં... મારું એક ગમતું ગીત છે :

યે મહલોં, યે તાજો, યે તખ્તોં કી દુનિયા...

તુમ્હારી હૈ તુમ હી સંભાલો યે દુનિયા...

બાકી તો મારું કોઈક લખાણ સ્વજનોને, મિત્રોને ગમે એ જ મારો પુરસ્કાર. અને જે કંઈ કામ કરીએ એ જ આપણો પુરસ્કાર નથી ?

શ.વી. તમે મારી જેમ જ પુષ્કળ લોક-પ્રિય સાહિત્ય વાંચ્યું છે. તમને લાગે છે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં કોઈએ લોકપ્રિય સાહિત્ય વિશે ગંભીરતાથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ ?

શિ.પં. હું તો નાનપણથી લોકપ્રિય સાહિત્ય વાંચતો રહ્યો છું, ખાસ કરીને ડિટેક્ટિવ નવલકથાઓ. ગુજરાતી અને અંગ્રેજી. લોકપ્રિય સાહિત્યને ઉન્નતભૂ બનીને જોવાની જરૂર નથી. એ સર્જકોએ પણ પુષ્કળ વાચન કર્યું હોય છે. આપણે ત્યાં અશ્વિની ભટ્ટનું દૃષ્ટાંત હાજરાહજૂર છે. અનુભૂતિ-અભિવ્યક્તિના કેટલા બધા નવા નવા પ્રદેશો અહીં જોવા મળે છે ! હું તો એક ડગલું આગળ ચાલીને કહું કે આપણા અભ્યાસક્રમોમાં લોકપ્રિય સાહિત્યને સ્થાન મળવું જોઈએ. સામયિકોએ આવા સાહિત્ય વિશેના લેખો લખાવવા પણ જોઈએ. વચ્ચે એક મિત્ર સાથે લોકપ્રિય નવલકથાઓ વિશેના નિબંધોની યોજના વિચારી હતી — કામચલાઉ યાદી પણ તૈયાર કરી હતી. થોડાં વર્ષો હજુ આ દિવ્યરત્ના વસુંધરા પર રહેવા મળે તો આવી યોજનાઓ પાર પડી શકે.

શ.વી. વાંચવામાં તમારી પસંદગીનો ક્રમ શો ? વાર્તા, કવિતા, નવલકથા, વિવેચન, આત્મકથા... તમે આમાંથી કયા સ્વરૂપને પહેલું વાંચો ?

શિ.પં. આમ તો બધું વાંચવું ગમે — છતાં વાર્તા, નાટક, નવલકથા, કવિતા જેવો ક્રમ કરી શકું. વિવેચનનો વારો તો છેલ્લે આવે. શિક્ષક હોવાને કારણે વિવેચન વધુ વાંચવું પડ્યું એ જુદી વાત છે.

શ.વી. તમે વિશ્વસાહિત્યના અભ્યાસી છો. તમારી દૃષ્ટિએ આપણું ગુજરાતી સાહિત્ય કઈ મહત્ત્વની બાબતોમાં પાછું પડે છે ? અને કઈ બાબતોમાં એ વિશ્વસાહિત્યની બરોબરીમાં ઊભું રહી શકે એમ છે ?

શિ.પં. આપણી સમાજરચનાને કારણે આપણું ગુજરાતી સાહિત્ય સીમાબદ્ધ રહ્યું, આપણું અનુભૂતિવિશ્વ મર્યાદિત રહ્યું, પરિણામે ઘણુંબધું અભિવ્યક્તિ પામી ન શક્યું. આનંદશંકર ધ્રુવ, બલવંતરાય ઠાકોર, રામનારાયણ પાઠક જેવાઓને પૂછવાથી ખાતરી થશે. આભાર માનવાનો દલિત સાહિત્યકારોનો — અનુભૂતિ અભિવ્યક્તિના કેટલા બધા નવા નવા પ્રદેશો તેમણે આપણી આગળ ધર્યાં. સાંપ્રત કાળમાં લખાતી ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા નવાં નવાં શિખરોએ પહોંચી નથી ?

અમેરિકન નવલકથા ‘ધ ગુડ અર્થ’, મળયાળમ નવલકથા ‘બશેર ડાંગર’ જેવી કૃતિઓને જ્યારે આપણે પન્નાલાલ પટેલની ‘માનવીની ભવાઈ’ની પડછે મૂકીશું ત્યારે ખાતરી થશે કે ગુજરાતી નવલકથાએ ઘણુંબધું ગજું કાઢ્યું છે. મનુભાઈ પંચોળીની

‘દીપનિર્વાણ’ પણ યાદ આવે. આ નવલકથાનાં પ્રકાશનનાં ઘણાં વર્ષ પછી પ્રખ્યાત ફિલ્મ ‘બેનહર’ આવી હતી. દર્શકે તો કમાલ કરી હતી. રોમાન્સને ચિંતનાત્મક સ્પર્શ આપવાનો કેવો અદ્ભુત પુરુષાર્થ એ હતો ! કાન્ત, ન્હાનાલાલ, સુન્દરમ્, ઉમાશંકર જોશી, રાજેન્દ્ર શાહ, નિરંજન ભગત, લાભશંકર ઠાકર, ગુલામમોહમ્મદ શેખ, સિતાંશુ યશસ્વન્દ્ર અને બીજા કેટલાક કવિઓએ ગુજરાતની છબિ કેટલી બધી ઊજળી કરી હતી !

એવી જ રીતે ટૂંકી વાર્તાઓના પણ કેટલા બધા નમૂનાઓ બીજાઓની આગળ ધરી શકીએ છીએ. પણ આપણું સાહિત્ય આપણા ગુજરાતની સીમાઓમાં પુરાઈ રહ્યું. સાહિત્યસંસ્થાઓ, શાસનતંત્રો પણ ઉદાસ – નર્યાં ઉદાસ જ રહ્યાં. હા, નાટક જેવા ક્ષેત્રે આપણે કશું નોંધપાત્ર સિદ્ધ કરી શક્યા નથી એ વાત સ્વીકારી લઈએ.

ગુજરાતની બહાર મૂકી શકાય એવી કૃતિઓનાં સંપાદનની જવાબદારી સૂઝભર્યા, તટસ્થ સાહિત્યકારોને સોંપવી ન જોઈએ ?

શ.વી. છેલ્લાં વીચપચીસ વર્ષમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં કોમી તોફાનો, પ્લેગ, ધરતીકંપ, હિંદુ-મુસ્લિમ સમસ્યાઓ જેવા વિષયો પર ખાસ્સું લખાયું. તો ૧૯૪૭ જેવા ઘટનાક્રમ વિશે કે ૧૯૭૫ વિશે આપણે ત્યાં કેમ કશું ન લખાયું ? થોડીક વાર્તાઓ છે બસ. ઉમાશંકર જોશી, જયંતિ દલાલ, દર્શક જેવા સામાજિક સંપ્રજ્ઞતા અને કનૈયાલાલ મુનશી જેવા રાજકીય સંપ્રજ્ઞતા ધરાવતા સર્જકો હોવા છતાં કેમ આપણે ત્યાં કશું ન લખાયું ? પછીના મૂલ્યદ્વાસના ગાળામાં પણ આપણો સર્જક મૌન જ રહ્યો. આવું કેમ હશે ?

શિ.પં. ૧૯૪૭ના પ્રશ્નો ગુજરાતને ખાસ નડ્યા ન હતા. આમ છતાં ભાગલાને કારણે ગુજરાતમાં ઠેર ઠેર ‘નિરાશ્રિતો’ એટલે કે સિંધીઓ – આવ્યા હતા. એમના પ્રશ્નો વિશે આપણે બહુ ઉદાસ રહ્યા. આપણું મધ્યમવર્ગીય માનસ કદાચ જવાબદાર હશે. જોકે આવી દલીલ ન ચાલે. વિશ્વના ઇતિહાસને બાજુ પર રાખો. ભારતના ઇતિહાસ વિશેની સભાનતા પ્રમાણમાં ઓછી હતી. લોકશાહીના છત્રવેશે આવતી સરમુખત્યારશાહીને પારખવાની શક્તિ ન હતી. અને જો શક્તિ હતી તો આપણે મૌનપ્રત ધરીને બેઠા. મૂલ્યદ્વાસ જાણે કોઠે પડી ગયો હતો. બધાને લક્ષ્મીનંદન બનવું હતું, કીર્તિદેવ બનવું હતું. વર્તમાન જીવનમાં જે બની રહ્યું હતું તે આપણને ક્યાં લઈ જશે, ભાવિ પેઢીઓ કેવી દ્વેષીલી, હિંસક પાકશે તેનો કશો અંદાજ ન હતો – આપણે એ બધાં દ્વાર બંધ કરીને બેઠા હતા, અને જે સર્જકોએ એવી સભાનતા દાખવી હતી તેમના પ્રત્યે પણ લગભગ ઉદાસ રહ્યા ! એક જમાનામાં સર્જકોને રાજકારણ, અર્થકારણ, ટેકનોલોજીથી દૂર રહેવું પરવડ્યું હતું. આપણા સમયમાં હવે એ ન પરવડે. વળી, મૂલ્યદ્વાસના ગાળામાં સર્જકોનો આપદ્ધર્મ મૂલ્યોની સ્થાપનાનો હોવો જોઈએ. તોદોરોવ જેવાએ પણ સત્ય, સૌન્દર્ય જેવાં મૂલ્યો પર ફરી ફરી ભાર મૂક્યો હતો. એક સારું ચિહ્ન છે કે ૨૦૦૦ પછીની ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તામાં મૂલ્યસ્થાપના વાર્તાકલાને જાળવીને થઈ રહી છે.

૧૯૭૫નું વરવું રૂપ આપણા સાંપ્રત સમયમાં છે, એના વિશે કેટલુંક ચિંતનાત્મક લખાતું રહે છે, સર્જનાત્મક સ્વરૂપે વિશેષ લખાવું જોઈએ. શું કોઈક પ્રકારનો ભય પ્રવર્તે

છે ? જર્મન શાસકોએ ૧૯૪૦ પછી કેવી રીતે દસેદસ આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો હતો તેની વાર્તાઓનું એક અદ્ભુત સંપાદન ‘ટેન કમાન્ડમેન્ટ્સ’ નામે આરમીન રોબિન્સને ૧૯૪૫માં પ્રગટ કર્યું હતું. તેમાં ટોમસ માન, રેબેકા વેસ્ટ, જહોન અસ્કોન વર્ગીસ વગેરેએ વાર્તાઓ લખી હતી. મેં કેટલાક મિત્રોને આ વાર્તાઓના અનુવાદનું સૂચન કર્યું, મિત્રો સંમત થયા. ચાર વરસ વીતી ગયાં – હજુ કોઈએ પણ અનુવાદ મોકલ્યો નથી. મૂલ્યહાસની ચિંતા ખરેખર કેટલાને છે ! કટોકટીકાળમાં ઉમાશંકર જોશીએ જે રીતે એનો વિરોધ કર્યો હતો એવો વિરોધ હવે કેટલા કરી શકશે ! આનો સીધોસાદો અર્થ એ થયો કે આપણો સર્જક ભીરુ છે, લોભલાલયોને સહેલાઈથી વશ થઈ જાય એવો છે, મરાઠી લોકોમાં જે પ્રગલ્ભતા છે તેનો આપણામાં અભાવ છે. સમાધાનો કર્યા સિવાય જીવન જીવવાની આદત પડવી જ જોઈએ.

શ.વી. તમે સતત વાંચનાર-વિચારનાર વ્યક્તિ છો અને ખાસ તો ઈતિહાસના અભ્યાસી પણ છો. તમે નહેરુનો સમય જોયો, કટોકટીકાળના સાક્ષી બન્યા અને સાંપ્રતના પણ સાક્ષી છો. ક્યારેક પ્રશ્ન થાય છે કે કેમ આ દેશે ગાંધી-ચીધિલા માર્ગ ચાલવાને બદલે બિલકુલ ઊલટી દિશામાં જ ડગલાં માંડ્યાં ?

શિ.પં. ઉમાશંકર જોશીએ એક કૃતિમાં પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો – ગાંધીના માર્ગ ચાલીશ ને ગુજરાત ? ગાંધીમાર્ગ કંટકળાયો પથ છે, કોઈ ઘવાવા માંગતું નથી. આજે તો જવાહરલાલ નહેરુને ભૂંસવાની જાણે હોડ ચાલે છે. કટોકટીકાળ કરતાંય સાંપ્રતના પ્રશ્નો બહુ વિકટ છે. આપબુદશાહી જ્યારે લોકશાહીનો છન્નવેશ ધરીને આવે ત્યારે શું કરવું ? હજુ આપણને આવી સ્થિતિનો સાચો પરિચય નથી થયો. નહીંતર ‘રાઈનોસરોસ’ (યુજિન આયોનેસ્કો), ‘કાલીગુલા’ (આલ્બેર કેમ્બ્રી), ‘ધ ટ્રાયલ’ (ફ્રાન્સ કાફ્કા) જેવી કૃતિઓ પ્રગટી હોત. ઈંદિરા ગાંધીના કટોકટીકાળને યાદ કરો. જરા નમવાનું કહ્યું ત્યાં તો દંડવત્ કરી બેઠા ! પ્રતીકાત્મક, રૂપકાત્મક, કપોલકલ્પિતનો સમય શું પાછો આવ્યો છે ? ઉપનિષદકાળનું એક સૂત્ર બધાંએ અપનાવવા જેવું છે : નિર્ભય બનો.

મહાત્મા ગાંધીને નિમિત્તે પણ કેટલો બધો ઊહાપોહ ખોટી દિશામાં થઈ રહ્યો છે. એકવીસમી સદીમાં આ દેશે શું જોયું ? કેટલી બધી હિંસા ? સ્ત્રીઓની કેટલી બધી અવમાનના ? ગરીબ-પછાત લોકોની વધી રહેલી કેટલી બધી હાલાકી ? ક્યાં જઈશું ? એકેએક વ્યક્તિમાંથી જ્યાં સુધી સત્વનો ઉદય નહીં થાય ત્યાં સુધી કોઈ મસ્તીલા પણ કશું નહિ કરી શકે.

એક જમાનામાં યુનીલાલ મડિયાએ ‘સધરા જેસંગનો સાળો’ નામની નવલકથા લખી હતી. આજે તો રાજકારણમાં જ નહીં, આપણા સમગ્ર જાહેર જીવનમાં અનેકગણી ભ્રષ્ટતાઓ પ્રવેશી ગઈ છે. રઘુવીર ચૌધરીએ, વિદ્યુત જોશીએ આપણા શિક્ષણજગતની ભ્રષ્ટતાઓને કેન્દ્રમાં રાખીને લખ્યું નથી ? પણ મોટી સંખ્યામાં આવી પ્રવૃત્તિમાં સર્જકો જોડાવા જોઈએ. હાસ્ય, કટાક્ષ દ્વારા જીવનમાં વ્યાપેલી હતાશા, નિરાશાનાં રૂપ કંડાર્યા હોય તો લોકો સુધી ન પહોંચે એમ માનવાને કોઈ કારણ નથી.

શ.વી. એક સમયે પરિષદમાં કોશનું કાર્ય ધમધોકાર ચાલ્યું. નવલોહિયાઓ એમાં

ઘડાયા પણ ખરા. ૧૯૮૦ પછીના એક પણ સર્જક કે પુસ્તક વિશે કોશ કશું નથી કહેતો. કારણ કે છપાયા પછીની સંવર્ધિત આવૃત્તિ થઈ જ નથી. ક્યારેક એવો પ્રશ્ન થાય કે કેમ કોઈ વ્યક્તિ પ્રમુખની ચૂંટણીવેળાએ એવું વચન નથી આપતી કે હું ચૂંટાઈ આવીશ તો કોશનું કામ પૂર્ણ કરાવીશ ? આપણી પ્રાથમિકતાઓ આવી કેમ ?

શિ.પં. આ કોશ ૧૯૮૦માં પ્રગટ થયો. મહત્વના લેખકોની ૧૯૮૯ સુધીની રચનાઓને લક્ષમાં લીધી છે. અર્થાત્ જો આજે એનું નવસંસ્કરણ કરવાની શરૂઆત થાય તો ઓછામાં ઓછું ૨૦૧૫ સુધીની રચનાઓનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. આ કોશમાં લગભગ ૭૨ જેટલા લેખકોની મદદ લીધી હતી, તેમાં સાત ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર સાથે જોડાયેલા હતા. હવે આજે કોશ જે સ્થિતિમાં છે તે સ્થિતિમાં જરૂરી સુધારાવધારા કરવા પડે. આને માટે કોઈ યોગ્ય અધિકારીને કામગીરી સોંપવી પડે. એક અપીલ બહાર પાડીને ૧૯૮૯ પછી પ્રગટ થયેલી રચનાઓની માહિતી લેખકો પાસેથી મંગાવવી પડે. એમના વિશે અધિકરણો લખાવવાં માટે માત્ર ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓ ન ચાલે. ખરેખર તો પ્રગટ થતા બધા જ સાહિત્યિક ગ્રંથો પરિષદમાં પહોંચતા હોય તો એની માહિતી અંકે કરી લેવી જોઈએ. સામયિકોમાં આવતી પુસ્તક-સ્વીકારનોંધ પણ કામ લાગે. હવે આ બધા વિશે લખાવવા ગુજરાતના લેખકોની મદદ તો લેવી જ પડે. આપણા ‘અતિવ્યસ્ત’ લેખકોએ સમય કાઢવો પડે. ફરી એક વાર જયંત કોઠારી, ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, રમણ સોની, જયંત ગાડીત વગેરે ઉપરાંત બીજા કેટલાએ જે જ્ઞાનયજ્ઞ માંડેલો તેવો જ્ઞાનયજ્ઞ આરંભવો પડે. કોઈકે તો એને પોતાની પ્રાથમિકતા બનાવવી જ રહી. આ મોટું કામ છે, સમય ને પૈસા બેઉ દૃષ્ટિએ પણ આવતી કાલે કોઈ આંગળી ન ચીંધે એટલે કરવું જ રહ્યું.

શ.વી. ભારતીય સાહિત્યની પુષ્કળ ટૂંકી વાર્તાઓ વાંચ્યા પછી મને લાગ્યું કે ગુજરાતી વાર્તા, ભારતીય ટૂંકી વાર્તાઓની વચ્ચે ઊંચી ડોકે ઊભી રહી શકે એટલી સારી છે. પણ જ્યારે અનુવાદો બહાર જાય છે ત્યારે સાવ નબળી વાર્તાઓ જાય છે ! કેમ આપને ગુજરાતી ભાષાની ઉત્તમ કૃતિઓ બહાર જાય તેના માટે ખેવના ન કરી ?

શિ.પં. ગુજરાતી વાર્તા (અને કવિતા પણ) ઊંચી કક્ષાની છે. પણ આપણું પ્રતિનિધિત્વ એક અથવા બીજા કારણે નબળું રહ્યું છે. કે. એન. જયોર્જસંપાદિત ‘કમ્પેરેટિવ ઈન્ડિયન લિટરેચર’માં ગુજરાતી સાહિત્ય વિશેના લેખો જુઓ. આટલા બધા નબળા ! આ વાંચીને અન્યભાષીઓ શો ખ્યાલ બાંધવાના ? સર્જનાત્મકતાની પરીક્ષા તટસ્થતાથી થવી જોઈએ. પરીક્ષકની સૂઝબૂઝ ઉત્તમ હોવા છતાં એમાં પૂર્વગ્રહો પ્રવેશી જાય છે. ‘ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ’ ગ્રંથમાં ઉમાશંકર જોશી, રાજેન્દ્ર શાહ, પ્રિયકાન્ત મણિયારની કૃતિઓ જુઓ. આ કવિઓની ઉત્તમ કૃતિઓ શું ભૂગર્ભમાં દટાઈ ગઈ હતી ? ક્યારેક જે બે સંપાદકોની સાહિત્યભાવના સાવ જુદી હોય તેમને સંપાદનની જવાબદારી સોંપાય છે. પછી પરિણામ શું આવે ? મનસુખલાલ ઝવેરીએ ગુજરાતી વાર્તાનું સંપાદન પ્રગટ કર્યું હતું, તેમાં સુરેશ જોશી જ ગેરહાજર ! આવા ખ્યાતનામ સાહિત્યકારની ટીકા પણ કેવી રીતે કરી શકાય ?

મેં કેટલાક મિત્રોને સાથે રાખીને યુગવાર સંપાદનોની યોજના વિચારી છે. સાહિત્યના ઈતિહાસલેખન માટે આવાં સંપાદનો જરૂરી છે. સંસ્થાઓ પાસે, અકાદમીઓ પાસે હવે આશા રાખી શકાશે ? આપણા કે બીજા ભાષાના વાચકો આગળ ઉત્તમ જ જવું જોઈએ. વળી, આવાં સંપાદનોની તટસ્થ સમીક્ષાઓ પણ થવી જોઈએ. આપણને નવાઈ લાગશે પણ ઉમાશંકર જોશીએ બળવંતરાય ઠાકોરની ‘આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ’ની ટીકા કરી હતી.

શ.વી. સામયિક-સંપાદનના તમારા અનુભવો વિશે કશું કહેશો ?

શિ.પં. એફ.વાય.બી.એ.માં ભણતો હતો ત્યારે ‘સુહાગ’ નામના સામયિક માટે કલેક્ટર કચેરીમાં અરજી કરેલી, મંજૂરી મળી ગઈ. પણ એક મિત્રે ઘોર વાસ્તવિકતા સમજાવી એટલે વાત બાજુ પર મુકાઈ ગઈ. ‘૬૩-૬૪ બે વરસ દરમિયાન ‘ક્ષિતિજ’ સાથે પરિચય થયો. પ્રેસમાં આંટાફેરા કરવા માંડ્યા, પ્રૂફવાચન કરવા માંડ્યું — છોટુભાઈ ભટ્ટ, કાંતિ શાહની દોરવણી મળતી ગઈ. ૧૯૬૫-૬૬માં ‘નવભારત’ના વિશેષાંકની જવાબદારી સુરેશ જોષીએ સંભાળી — પોતાના નામને બાજુ પર રાખીને — ચંદ્રિકાની મદદ લઈને એ અંકનું પ્રૂફવાચન કર્યું. કશું પણ કર્યું ન હોય અને સામયિકના સંપાદનમાં નામ મુકાય એની સામે હું બહુ અકળાયા કરું — પણ મને કોણ સાંભળે ? ૧૯૬૭માં ‘ઊહાપોહ’ શરૂ થયું, એમાં તો ઘણીબધી જવાબદારી આવી. પ્રૂફવાચન, ગ્રાહકોનાં સરનામાં, અંક-રવાનગી. ‘ઊહાપોહ’ને કારણે અનુવાદકાર્યની તાલીમ પુષ્કળ મળી. ‘ઊહાપોહ’ પાંચ વરસ ચાલ્યું અને અચાનક એ બંધ કરવાની સૂચના મુંબઈથી આવી. સુરેશભાઈનું મોં પડી ગયું પણ કહે, ‘બોસનો હુકમ — શું કરીએ ?’ પણ સુરેશ જોષીનો જીવ ? ઉમાશંકર જોશીએ કહેલું — સુરેશ જીવશે ત્યાં સુધી કોઈ ને કોઈ સામયિક કાઢતા રહેશે. ફરી ૧૯૭૭માં ‘એતદ્’ શરૂ થયું, ફરી કામ ન કરતું મુંબઈ સંપાદનમંડળમાં આવી ગયું ! આસક્તિ-અનાસક્તિ, કર્મણ્યે વાધિકારસ્તેનું આશ્વાસન લઈને જીવન જીવતા થયા. ‘એતદ્’માં પ્રૂફવાચન તો ખરું જ, પણ હવે વ્યવસ્થાની સાથે સંપાદનકાર્યની જવાબદારી પણ આવી. આ બધાં વિશે મેં ‘પ્રત્યક્ષ’માં લખ્યું છે એટલે પુનરાવર્તન કરતો નથી. ૧૯૮૩માં ‘સાયુજ્ય’ વાર્ષિક રૂપે બહાર પડ્યું, એમાં ઔપચારિક રીતે મારું નામ મુકાયું હતું, પણ નામની એવી કશી ચિંતા વિના — માત્ર કામ કર્યા કરવું એ જ મંત્ર અપનાવીને બેઠો હતો. સુરેશ જોષીના મૃત્યુ પછી ‘એતદ્’નું શું કરવું ? મુંબઈમાં બધા મિત્રો ભેગા થયા. હિંમત ઝવેરીની ઈચ્છા ‘એતદ્’ની સઘળી જવાબદારી મને એકલાને સોંપવાની હતી, પણ મુંબઈ એમાં જોડાવા માગતું હતું. હું શરમ-સંકોચનો માર્યો ના પાડી ન શક્યો. હિંમત ઝવેરી માત્ર નારાજ ન થયા, થોડા ગુસ્સે પણ થયા. ભરત ગીતાને પણ એવી વ્યવસ્થા ન ગમી. છેવટે ૨૦૦૨ પછી હું ‘એતદ્’માંથી નીકળી ગયો, સાવ જ નીકળી ગયો ! આજે જુઓ — હું ભૂંસાઈ જ ગયો છું ને !

પણ જેવી દશા સુરેશ જોષીની હતી તેવી દશા મારી. આપણી પાસે આપણું પોતાનું સામયિક તો હોવું જોઈએ. એટલે મનમાં ‘સમીપે’ની યોજના ઘૂંટાવા લાગી. ૧૯૯૧માં ‘સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાત’નું પ્રકાશન કર્યું હતું. પછી ‘વીસમી સદીનું ગુજરાત’માં જયદેવ

શુક્લને અને બકુલ ટેલરને સાથે રાખ્યા. તેમણે તો પાર્શ્વભૂમાં રહીને બધી મદદ કરવાની વાત કરી પણ મને એ મંજૂર ન હતું. મારા મનમાં પાછલા અંગત ઘા કદાચ ચચરતાય હશે. સાથે મળીને કામ કરવાનો એક જુદો જ આનંદ પણ હોય છે. છેવટે ૨૦૦૫માં ‘સમીપે’નું પ્રકાશન એ બે મિત્રો સાથે શરૂ થયું. શરૂઆતમાં તો વાર્ષિકની યોજના હતી પણ પછી ત્રૈમાસિક રૂપે પ્રગટ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. ખરેખર તો ઊંડે ઊંડે ઈચ્છા માસિકની જ હતી. કંઈ નહીં તો દ્વૈમાસિક તો જોઈએ જ. હજુ આજની તારીખે પણ જીવ સળવળ્યા જ કરે છે. હા, અમે નિયમિત રીતે ‘સમીપે’નું પ્રકાશન કરી શકતા નથી, એનો બહુ રંજ છે; આશા રાખું છું કે આવતા વરસ સુધીમાં નિયમિત થઈ જઈશું. બકુલ ટેલર સુરત છે એટલે અમે નિયમિત રીતે મળી શકતા નથી. ફોન પર સલાહસૂચનો થતાં રહે છે. જ્યદેવ પાસે, એટલે બધી સામગ્રી અમે બંને જોઈ શકીએ છીએ. નિયમિત રીતે વાચકોના પ્રતિભાવ આવતા રહે છે. એ બધું અમે અમારા અંગત વાચન માટે અત્યારે તો રાખ્યું છે; મોટી મોટી યોજનાઓ વિચારી તો છે — જોઈએ શું પરિણામ આવે છે.

શ.વી. સુરેશ જોષીના પ્રભાવથી તમે મુક્ત કેવી રીતે થયા ? કારણ કે તેમની હયાતીમાં જ તમે જુદા પડવાનું સ્પષ્ટપણે શરૂ કરી દીધું હતું.

શિ.પં. અગાઉ ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કેટલીક વાત કહેવાઈ છે; થોડી વાતો ફરી આ નિમિત્તે. સુરેશ જોષીના અમુક પ્રકારના પ્રભાવમાંથી મુક્ત થવું મારે માટે જ નહીં પણ સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્ય માટે પણ શક્ય નહોતું. પરંતુ દરેક વ્યક્તિની એક જુદી વિચારધારા હોય છે. તેમાં એનાં અંગત પરિબળો પણ અમુક અંશે ભાગ ભજવતાં હોય છે. એ ઉપરાંત સ્થળકાળ પણ મહત્વનો ભાગ ભજવી જાય. સાહિત્યિક માન્યતાઓ જુદી જુદી હોઈ શકે. એ માન્યતાઓને આધારે તમે કૃતિનો સ્વીકાર-અસ્વીકાર કરી શકો. પરંતુ તટસ્થતાથી વિચારતાં એ માન્યતાઓ સામે જ પ્રશ્નો થવા માંડે તો ! ક્યારેક કોઈ સર્જક-વિવેચક સામે અંગત પૂર્વગ્રહો હોય તો ! દા.ત. ‘૧૯૪૫ પછીનું કાવ્યવિવેચન’ નામનો સુરેશ જોષીનો લેખ જુઓ. ઉમાશંકર જોશીની વિવેચનાનો પૂરેપૂરો સંદર્ભ પમાયો જ ન હતો. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ નવલકથા વિશેના તેમના વિચારોમાંથી પસાર થાઓ. મને લાગ્યું કે કોઈ નવલકથાકારને મૂલવવાની આ દૃષ્ટિ ન હોઈ શકે. એટલે પંડિતયુગ વિશે મુંબઈમાં જ્યારે પરિસંવાદ થયો ત્યારે ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ વિશે મેં જે નિબંધ વાંચ્યો તેમાં હું સુરેશ જોષીના સામે છેડે જઈને ઊભો હતો. રસિક શાહે ત્યારે કહ્યું હતું કે તું જો કુંવારો હોત તો આજે તારા ગણામાં કોઈની વરમાળા પડી હોત ! ‘નિરીક્ષક’માં ‘છે કો મારું અખિલ જગમાં’ નામનો લેખ પ્રગટ થયો ત્યારે મિત્રોએ કહ્યું — અહીંથી તારી નવી યાત્રા શરૂ થાય છે. મારી જાતને જીવનથી મુક્ત રાખીને, માનવતાવાદને બાજુ પર રાખીને કશું વિચારી શકાય ? પ્રશ્નો થવા માંડ્યા, ફાર્બસ સભા ત્રૈમાસિકમાં એક લેખશ્રેણી શરૂ કરી — કોઈએ (બનતાં સુધી જ્યદેવ શુક્લે) ઉમાશંકર જોશીને એ વાંચવા ભલામણ કરી, પછી તો કવિ પ્રસન્ન થયા ને રૂબરૂ મળ્યા ત્યારે અભિનંદન આપ્યા. હરિવલ્લભ ભાયાણીએ હસતાં હસતાં કહ્યું — સુરેશ વિચારતા હશે કે મારા કુળમાં આવો નખ્ખોદિયો ક્યાંથી પાક્યો ? મારા શોધનિબંધનું છેલ્લું પ્રકરણ વાંચીને

સુરેશભાઈએ કહ્યું — મેં તમને આવા (એટલે કે પ્રબળ જીવનરાગી) ધાર્યા નહોતા, તમે તો ‘આયન કર્ટેઈન’ જેવા નીકળ્યા ! મેં હસતાં હસતાં કહ્યું — આખરે તો હું લુહાર છું ને ! બીજી કેટલીક વાતો અત્યારે ચર્ચાયોગ્ય નથી.

શ.વી. ગુજરાતી ભાષાનાં શાળાકીય પુસ્તકો તમામ દૃષ્ટિએ નબળાં થતાં જાય છે. અનેક બાબતે લડતાં સાહિત્યકારો આ બાબતે ક્યારેય એકજૂથ થઈને આનો વિરોધ કેમ નથી કરતા ? ગુજરાતી ભાષા મરજિયાત બનાવી દીધી તોપણ બધા મૌન કેમ છે ?

શિ.પં. દાયકાઓ પહેલાં આનંદશંકર ધ્રુવના ‘વસંત’માં પાઠ્યપુસ્તકો અંગે વિગતવાર ચર્ચાઓ ચાલી હતી. એ સમયે જ્યારે ઘણીબધી રીતે પરિસ્થિતિ બહુ સારી હતી ત્યારે પણ આવી ચર્ચા પંડિતોને કરવી પડી હતી. પહેલા ધોરણથી બારમા ધોરણ સુધીનાં ગુજરાતી ભાષાનાં પાઠ્યપુસ્તકો જુઓ. દરેક વર્ગને સંતોષવા માટે સંપાદકોની — પરામર્શકોની સમિતિઓ બનાવવામાં આવી છે. પૂર્વપ્રાથમિક બાળકોને ધ્યાનમાં રાખીને એક જમાનામાં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે ‘ચાલણગાડી’ પ્રગટ કરી હતી. એકથી ચાર, પાંચથી સાત, આઠથી દસ અને અગિયાર-બાર ધોરણની સમિતિઓ એક જ હોવી જોઈએ — દરેક સમિતિએ પસંદ કરેલી કૃતિઓ ઉત્તરોત્તરનાં ધોરણોની સમિતિ આગળ હોવી જોઈએ. પણ આવો કશો ઉપક્રમ હાથ ધરાયો નહીં — નિષ્ઠાવાન સાહિત્યકારને આવી સમિતિમાં કામ કરવાનું ફાવે નહીં. એક જમાનામાં (૧૯૫૨ પછી) ઉમાશંકર જોશી — ઝીણાભાઈ દેસાઈસંપાદિત ‘સાહિત્યપલ્લવ’ કે ‘સાહિત્યરત્ન’ જેવાં શાળાકીય પાઠ્યપુસ્તકો આજે જોવા જેવાં છે. વાસ્તવમાં તો શાસનતંત્રે આ સંપાદનો પુનર્મુદ્રિત કરીને ઈતર વાચન માટે તેમની ભલામણ કરવી જોઈએ.

ચાલો આપણા સાહિત્યકારો ભલે મૂંગા રહે, આપણે આરંભ કરીએ. જેઓ દાઝેલા હોય તેમને ભેગા કરીએ અને એકથી બાર ધોરણનાં પુસ્તકો વિશે મુક્ત, નિખાલસ ચર્ચા કરીએ. એક ડગલું આગળ જઈએ. આપણે જ વિદ્યાર્થીઓ માટે સર્વદેશીય, મૂલ્યોનું સંવર્ધન કરતી સામગ્રી પ્રગટ કરીએ. વચ્ચે રમણ સોનીએ ‘પ્રત્યક્ષ’માં થોડીક કોશિશ કરી હતી.

ગુજરાતી ભાષા મરજિયાત હોય કે ફરજિયાત — આપણને ક્યો ફેર પડે છે — આવી માન્યતા જ્યાં સુધી પ્રબળ હશે ત્યાં સુધી આ ભાષા સમૃદ્ધ થઈ નહીં શકે.

શ.વી. એવાં ક્યાં કામ કરવાં છે, જેને અધૂરાં છોડીને જવાય જ નહીં — તમારી ઈચ્છા ધખના બની ગઈ હોય એવાં કામ જ ગણાવજો.

શિ.પં. એક તો ‘ભારતીય કથાવિશ્વ’ના પાંચ ભાગ, બીજું ‘ગુજરાતી સાહિત્યવિવેચન’- સંપુટ, થોડી સર્જનાત્મક કૃતિઓ, ચોથું — ફરી એક વાર ગુજરાતી સાહિત્યના ઉત્તમ પડાવોમાંથી પસાર થવાનું.

શ.વી. તમને મળેલા શિક્ષકોથી સંતોષ છે કે તમને સાંપડેલા વિદ્યાર્થીઓથી ? કોઈ ફરિયાદ કોઈના માટે ?

શિ.પં. સુરેશ જોષી અને હર્ષદ ત્રિવેદી (પ્રાસન્નેય) — આ બે શિક્ષકોથી ઘણો ઘણો સંતોષ. બીજા શિક્ષકોનો કશો પ્રભાવ મારા પર પડ્યો નથી, પણ તેમના વિશે કશી

ફરિયાદ નથી. શિક્ષકોથી જે સંતોષ મળ્યો તેનાથી વિશેષ સંતોષ તો ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓથી મળ્યો. આવા વિદ્યાર્થીઓ તો પુણ્યશાળીને જ મળે. એ રીતે રાજેશ, શરીફા, મીનળ, સમીર, હસિત, કિશોર, દર્શિની મળ્યાં. બીજી કશી ફરિયાદ નથી. માત્ર જેમનું અંગ્રેજી વાચન ઓછું છે તેમની સામે ફરિયાદ. મીનળ સામે મોટી ફરિયાદ — એ ઝાઝું લખતી નથી. આપણે માત્ર વાંચીએ, વાંચ્યા જ કરીએ. પછી ? આપણે અંગત રીતે તો સમૃદ્ધ થયા, પણ બીજાઓને એવા સમૃદ્ધ કરવાની તક ચૂકી ગયા. બીજા શબ્દોમાં સામાજિક જવાબદારી અદા કરવામાંથી પણ ચૂક્યા, એવું નહીં ? એનામાં મહત્વાકાંક્ષાનો કદાચ સમૂળગો અભાવ છે. વળી, મહત્વાકાંક્ષા વિના તો જીવી જ ન શકાય, પણ ક્યારેક વધુ પડતી મહત્વાકાંક્ષા ડુબાડી દે અને એવી જ રીતે પૂરેપૂરાં નિર્વેદ, હતાશા પણ આપણને ખતમ કરી નાખે.

શ.વી. તમામ મુશ્કેલીઓ, નિવેદનો પછી પણ જીવનની મજા પડી એવું લાગે છે ?

શિ.પં. મુશ્કેલીઓ, વિઘ્નો તો કોના પર નથી આવ્યાં ? કેટલીય વાર ચંદ્રિકા બીજાઓના જીવનમાં આવેલાં દુઃખની વાત કરવા બેસે, થાય કે એ બધાંની સરખામણીમાં તો એવું કશું દુઃખ અનુભવવા મળ્યું જ નથી. અંગત જીવનમાં મજા છે, મિત્રો છે — સ્વજનો છે, ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓ છે, સગાંવહાલાંઓમાં એવા કશા કંકાસકજિયા નથી. જો તમે કોશેટામાં પુરાઈને જીવવા માંડો તો કશું નથી, નિરાંતે જીવી શકો — ‘મારે શું, અમારે શું ?’ પણ જરા બહાર આવીએ અને જીવ ચચરવા માંડે. આસપાસનું વાતાવરણ કેટલું બધું કલુષિત છે ! વધુ ને વધુ સોરાતા જવાય, વધુ ને વધુ એકલવાયાપણું ઘેરી વળવા માંડે, મૂંજપણું — મીંઢાપણું સવાર થઈ જાય. જીવવાનું મન ન થાય એવા વાતાવરણમાં જિજીવિષા એવી ને એવી રહે ખરી ? માનસિક રીતે તમને ભાંગી નાખનારાં પરિબળો ચારે બાજુથી તમને ગૂંગળાવતાં હોય ત્યારે જીવનની કઈ મજા ? સંવેદનહીન બનો તો જ સ્થૂળ ઉપભોગમાં રચ્યાપચ્યા રહી શકાય. કલ્યાણરાજ્યનું સપનું જ રહી જશે ? આસપાસ લોકોને જોઈ હું, કુટુંબીજનો જિદ કરીને મોંઘી હોટલોમાં લઈ જાય ત્યારે આસપાસના લોકોને જોઈ, એમનાં આનંદ-મોજ જોઈને નિઃશ્વાસ સરે છે. તરત જ માનસિક રીતે હું એવી હોટલની બહાર નીકળી જાઉં છું, ફરી ફરી પ્રશ્નાર્થ આગળ આવીને અટકી જાઉં છું. રાસ્તે મિટ ગયે, મંઝિલે ખો ગઈ... શું કરીશું ત્યારે ?

ઓગણીસમી સદીથી પુછાતા આવતા આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નથી મળતો.

આપણે ‘આપણા ધરમ સંભાળવા’ એમ બોલાય છે. સાંભળ્યા પછી પ્રશ્ન થાય કે કયો ધરમ ?

શ.વી. તમે જે કંઈ કરી શક્યા એમાં ચંદ્રિકાબહેનને કેટલું શ્રેય આપો ?

શિ.પં. (આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ખાઈ જવા ચંદ્રિકાએ કડક સૂચના આપી હતી.)

કેટલું શ્રેય આપું ? જેટલું આપીશ તેટલું ઓછું પડશે. અમારા વિવાહ (૧૯૬૫) થયા ત્યારે તેની ઉંમર સોળની (એટલે કે ષોડશી), બે વરસ પછી લગ્ન થયાં ત્યારે તે પૂરાં અઢારની પણ ન હતી. વિવાહ પછી સુરેશ જોષીએ તેને જોઈને ઉષાબહેનને કહ્યું, શિરીષ આ કન્યાને સુખી કરી શકશે ? વર્ષો પછી ઉમાશંકર જોશી આગળ ચંદ્રિકા વિશે કશું

બોલવા ગયો, કવિએ તરત જ કહ્યું — શિરીષ, બોલવાની કશી જરૂર નથી, મેં આને બરાબરની પામી લીધી છે. લગ્ન પછી રહસ્યમય રીતે તેનાં લક્ષણો ધીમે ધીમે પ્રગટ થવા માંડ્યાં.

‘સરસ્વતીચંદ્ર’માં ‘જવનિકાનું છેદન અને વિશુદ્ધિનું શોધન’ પ્રકરણના આરંભે ગોવર્ધનરામે વર્ડ્ઝવર્થની પંક્તિઓ ટાંકી છે :

**‘The Crescent Moon, the star of love
Glories of evening, as ye there are seen
with but a span of sky between –
speak one you, my doubts remove,
which is the attendant Page and which the Queen ?’**

શુકલ પક્ષની બીજની ચંદ્રલેખા છે, તેની ઉપર શુક છે... કવિનો પ્રશ્ન છે — આમાં કોણ રાણી હશે — કોણ દાસી હશે ?

‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના ચારે ભાગમાંથી પસાર થયા પછી મને ખાતરી થઈ કે શીર્ષક ભલે ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ હોય પણ વાસ્તવમાં તેજે ઝળહળતું પાત્ર તો કુમુદસુંદરી જ છે. સ્વામી આનંદે ભલે શીર્ષક બાંધ્યું મોનજી રૂદર, પણ આ પુરુષ કરતાં તેની પત્ની ભીખી ચડી ગઈ હતી તેનું શું ?

થોડાં વર્ષો પહેલાં ચંદ્રિકાએ મને કહ્યું હતું, તમે સૌંદર્યશાસ્ત્ર ભણાવો છો અને હું સૌંદર્યશાસ્ત્ર જીવું છું. આવી સ્થિતિ હોય તો તમામ શ્રેયની અધિકારિણી તો એ જ છે. મારી નાની-મોટી નબળાઈઓ, મારા દૃઢ પૂર્વગ્રહો — અભિગ્રહો માટે તે સતત ટોકતી રહી (અને હવે તેનું જોઈને મારી પૌત્રીઓ, મારાં દોહીતરાંચ મને ચેતવ્યા કરે છે). કેટલુંક ઉત્તમ વાચન હું ચૂકી જઉં પણ એ ચૂકતી નથી, મારી પાસે એ વંચાવે છે. ‘હરિશ્ચન્દ્ર’ વાર્તા વાંચીને નીતિન મહેતાએ મને પૂછ્યું હતું — આ તારામતિ બોલે છે કે ચંદ્રિકા ? ‘અંચઈ’ અને ‘ભીંત અને કૂંપળ’ — આ બે વાર્તાઓના કેન્દ્રમાં ચંદ્રિકા જ છે. ‘જીવનચર્ચા’માં મેં લખ્યું હતું — કોલેજકાળ દરમિયાન મારું ઘડતર મારી બહેનપણીઓએ કર્યું હતું, (આવી બહેનપણીઓ ભાગ્યશાળીઓને જ મળે.) લગ્ન પછી એ ઘડતરની જવાબદારી જાણે તેણે જ ઉપાડી લીધી હતી. સાહિત્યમાં પ્રમાણિકતા કેવી રીતે રાખવી એ હું તેની પાસેથી શીખ્યો. દા.ત. એક વખત અમે વડોદરામાં કન્યાઓના છાત્રાલય પાસેથી પસાર થયાં હતાં. ફૂટપાથ પર એક પાકીટ પડ્યું હતું, મેં ઊંચકી લીધું — અંદર પૈસા તો હોય જ. ચંદ્રિકાએ પાછું મુકાવી દીધું, મેં દલીલ કરી — આ તો જાહેર રસ્તા પર નધણિયાતી હાલતમાં પડી રહ્યું હતું — ‘પણ એ તમારું તો નથી જ ને ! મૂકી દો પાછું.’ આનો પ્રભાવ મારા ઉપર બહુ પડ્યો. સાહિત્યમાં પણ જે આપણું નથી, તે નથી જ. આપણે જે લેખકને વાંચ્યા જ ન હોય અને બીજાના અભિપ્રાયને આધારે લખીને એ આપણો વિચાર છે એવી ભ્રમણા શા માટે ઉપજાવવી ? અંગત વ્યવહારોમાં પણ તે જે લાગ્યું તે કહેવું જ જોઈએ, ભલે સાંભળનારને તે ઘડીએ ખરાબ લાગે. આ જ વાતનો અમલ મેં સાહિત્યજગતમાં કર્યો. બીજા કેટલાક મિત્રો પણ આમ કરે તો છે જ. કુલડીમાં

ગોળ ભાંગવાની કે મભમ મભમ બોલવાની આદત સારી નહીં. સાથે સાથે સામી વ્યક્તિને કાયમ શંકાનો લાભ આપો. જેવી રીતે સાહિત્યમાં તેવી રીતે જીવનમાં. કોઈ પણ સર્જક પોતાની વ્યક્તિતાને બાજુ પર રાખીને જે તે પાત્રને એના વ્યક્તિત્વના સંદર્ભમાં પ્રગટાવે છે તેવી રીતે સામી વ્યક્તિને તેના પોતાના સંદર્ભમાં જુઓ અને પછી તેના વિશે અભિપ્રાય બાંધો. એક વખત કોઈ મિત્રે પોતાનું સર્જન મોકલ્યું અને અભિપ્રાય માગ્યો. ચંદ્રિકાને એ કૃતિઓ ખાસ ગમી ન હતી, થોડી મૂંઝવણ તો થઈ પણ કહે — મારે કહેવું તો પડશે જ. મેં હસતાં હસતાં કહ્યું — ‘સારું છે, તું લખતી નથી. નહીંતર દુરારાધ્યોની પણ દુરારાધ્ય સાબિત થાત.’ તમે લોકો કશું લખતા કેમ નથી? સુયોગ્યનો સ્વીકાર અને અયોગ્યનો અસ્વીકાર કરો. પરિણામની ચિંતા ન કરો.

‘અમે બધા ઈચ્છીએ છીએ કે તું તારા અનુભવજગતને વાચા આપ.’ ઊંડે ઊંડે એને થોડી દહેશત છે — વાંચનારા તેના કર્તૃત્વ વિશે શંકા કરશે. જયંત પાઠકને અમારો ખાસ અંગત પરિચય નહીં. પણ તેમણે પોતાના ઘરમાં બેસીને કહેલું કે શિરીષ, તમે લખી ન આપો, અને ચંદ્રિકા એવું કશું ઉછીનું સ્વીકારશે નહીં. આપણું શરીર પણ ક્યાં બહારનું સ્વીકારે છે? — જીવનમાં દંભ નહીં જોઈએ, જૂઠાણાં નહીં જોઈએ, બનાવટ નહીં જોઈએ, જીવનમાં આવી ચઢેલાં દુઃખના ઢંઢેરા નહીં જોઈએ.

શ.વી. તમારી વિદ્યાર્થિની તરીકે કાયમ તમારા ઘરે આવતી રહી છું. ૭૫ વર્ષે પણ તમને બેઉને ૨૦-૨૨ વર્ષનાં દંપતી તરીકે જોયાં છે. આની પાછળનું કારણ શું? તમારી બહાર જે છાપ છે તેનો અહીં મેળ નથી ખાતો એટલે આ પ્રશ્ન. આત્મકથા લખો તો જવાબ મળે.

શિ.પં. ચારપાંચ વર્ષ પહેલાં મિત્ર રાજેન્દ્ર જોષી રસ્તામાં મળી ગયા. તું એમની પાસે ગણિત શીખવા જતી હતી. તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું — તમારો મધુરજનીનો સમય હજુ પૂરો થયો હોય એમ લાગતું નથી.

દાન્ટેએ એની પ્રિયતમાને આઠ વર્ષની વયે જોઈ હતી અને ત્યારથી તેના મનમાં વસી ગઈ હતી, પછી તો બિટ્રિયસનાં લગ્ન થયાં બાદ તેની અલપઝલપ ઝાંખી કરી, થોડા સમયે તેના મૃત્યુના સમાચાર મળ્યા અને અદ્ભુત કૃતિ ‘ડિવાઈન કોમેડી’ સર્જાઈ (હજુ એક જ ભાગ વંચાયો છે). ચંદ્રિકાને મેં પણ તે જ્યારે આઠ વર્ષની હતી ત્યારે જોઈ હતી. અને મારા ચિત્તના નેપથ્યમાં તેને ભંડારી રાખી હતી — બસ આટલી સમાનતા એ ઈટાલિયન કવિ સાથે. રાજેન્દ્ર શાહની પ્રખ્યાત રચનામાં આરંભે કવિ કહે છે — ‘તને જોઈ જોઈ તોય તું અજાણી!’ કોઈ પણ સંબંધ નિત્યનવીન ક્યારે રહે? જ્યારે સામી વ્યક્તિને અદ્ભુત-વિસ્મયથી જોવાની આદત છૂટી જાય ત્યારે એ વ્યક્તિ સાથેનો સંબંધ પૂરો થઈ ગયો એમ માનવું. એટલે અમે બંને જાણે હજુ એકબીજાને પૂરા ઓળખ્યાં નથી એમ માનીએ જીવીએ છીએ. દર વખતે નવી ઓળખાણ, એને કારણે શરીર જીર્ણ થાય, મન નહીં. હા — બહાર હું ગંભીર દેખાઉં છું, થોડોઘણો અતડો પણ ખરો, અંતર્મુખતા તો ઘણાંબધાં કારણે, એની વાતો ફરી ક્યારેક. નવદંપતી જેવી રીતે જ્યારે જ્યારે તક મળે ત્યારે એકબીજા સામે જોઈ લે, અમે આજે પણ આ આદત ભૂલ્યા નથી, વળી, એકાદ-

દોઢ વર્ષને બાદ કરીએ તો અમે માતા-પિતાથી, ભાઈઓથી જુદાં જ રહ્યાં, દોઢ રૂમના મકાનમાંય એટલો જ હૃદયનો વૈભવ અને આજે આ મોટા ઘરમાંય એટલો જ વૈભવ. અમે જ્યારે છેલ્લા ઘરમાં રહેવા આવ્યા ત્યારે ઓરડાઓનું આયોજન બદલાવ્યું, બેઠક ખંડમાંથી રસોડું જોઈ શકાય એવી રીતે વચ્ચે ખુલ્લી જગા મુકાવી. પ્રેમને બંધિયાર બનાવવાને બદલે વહેતો રાખ્યો. કાન્ત હમેશાં મનમાં રહ્યા — પ્રણયની તૃપ્તિ થતી નથી, પ્રણયની અભિલાષ જતી નથી. મને એક રમકડાનો બહુ શોખ — કેલિડોસ્કોપનો. પરાવર્તનના નિયમોને અધીન રહીને બનાવેલા આ રમકડામાં જેમ કોણ બદલો તેમ નવી આકૃતિ; એક વાર આવી ગયેલી આકૃતિ બીજી વાર આવે જ નહીં. એ રીતે નવી નવી કલાઓ પ્રગટતી જ રહી અને અમે માણતાં જ રહ્યાં. બીજું ઘણુંબધું કહેવાનું છે પણ એ જીવનચર્યામાં લખીશ.

શ.વી. તમારા આવા મોતીના દાણા જેવા અક્ષરોનું રહસ્ય શું ? હતા કે કેળવ્યા ?

શિ.પં. નાનપણમાં ત્રીજા ધોરણમાં સ્લેટમાં મારા અક્ષરો જોઈને શિક્ષકે તે ફેંકી દીધી હતી; મારા પિતાજીએ મારા પિત્રાઈ ભાઈના અક્ષરો બતાવીને તેની બહુ પ્રશંસા કરી હતી, એટલે મને લાગી આવ્યું અને અક્ષરો કેળવવા માંડ્યા, સુલેખનની તાલીમ લેવા માંડી, બે વર્ષે કાયાપલટ થઈ ગઈ. સારા અક્ષરોએ મારો આત્મવિશ્વાસ પણ વધાર્યો છે. જોકે અત્યારે અતિલેખનને કારણે અક્ષરો પહેલાં જેવા નથી રહ્યા.

શ.વી. તમે ફિલ્મો જોવાના શોખીન છો. કેવી ફિલ્મો ગમે ? તમે કદી ટી.વી. ન વસાવ્યું. સોશ્યલ મીડિયા શું છે તે તમે જાણતાં સુધ્ધાં નથી. આ કારણે પણ તમારો ઘણો સમય બચી ગયો એમ લાગે છે !

શિ.પં. ફિલ્મો જોવાની શરૂઆત ધાર્મિક ફિલ્મોથી થઈ. બહુ ગમતી ધાર્મિક ફિલ્મ ‘હર હર મહાદેવ’ હતી. ‘ગુનગુન ગુનગુન કરતા ભોંરા, તું કૌન સંદેશા લાયા’, ‘કંકર કંકર સે મેં પૂછું શંકર મેરા કહાં હૈ’ — આજે પણ આ ગીતો મનમાં રમ્યા કરે છે. પછી તો ફિલ્મો જોવાનો ચસકો લાગ્યો. પ્રિ-સાયન્સની વાર્ષિક પરીક્ષાનું પેપર આપીનેય ટોકિઝમાં ઘૂસી જઈ. પાંચ આનાની ટિકિટ. લગભગ તો બધા પ્રકારની ફિલ્મો ગમવા માંડી. એ સમયે રિપબ્લિક-સિરિયલ નામે જાણીતી શ્રેણી આવે, હિંદીમાં નાદિયા — જોન કાવસ આવે. ઘણી વાર ફિલ્મો બહુ સામાન્ય હોય પણ ગીતો બહુ મધુર હોય — ‘નિરાલા’ (નામ બરાબર ચોક્કસ યાદ નથી)માં દેવઆનંદ, મધુબાલા. નાયકનો અભિનય સાવ નબળો. નિર્માતાએ જાહેર કરેલું કે જો તમને એક ગીત ન ગમે તો અમે ટિકિટના પૈસા પાછા આપીશું. એ ગીત કયું ? ‘મેહફિલ મેં જલ ઊઠી શમા પરવાને કે લિયે, પ્રીત બની હૈ દુનિયા મેં મર જાને કે લિયે.’ અરે એક તો સાવ સામાન્ય ફિલ્મ હતી — ‘જનમ જનમ કે ફેરે.’ નિરૂપા રોય — મનહર દેસાઈ, સંગીત એસ. એન. ત્રિપાઠી. ત્યારે તો બિનાકા ગીતમાલા ગલીએ ગલીએ ગુંજે, હોટલો આગળ લોકો ટોળે વળે. એનું એક ગીત આ ગીતમાલાના વાર્ષિક મહોત્સવમાં પહેલા ક્રમે ! બધા દંગ રહી ગયા — એસ. ડી. બર્મન, ઓ.પી. નય્યર, સી. રામચંદ્ર — બધા બાજુ પર રહી ગયા. એ ગીત — ‘જરા સામને તો આઓ છલિયે, ઘૂપ ઘૂપ છલને મેં ક્યા રાઝ હૈ...’ ઘણી વાર વિદેશી ફિલ્મો બહુ ગમે

છે, એનું કારણ ફિલ્મની ઉત્તમતા નહીં — દેશવિદેશ જોવા મળે એ છે. વડોદરામાં ‘દર્શન ફિલ્મ સોસાયટી’ને કારણે વિશ્વભરની ઉત્તમ ફિલ્મો જોવા મળી. કેટલો બધો ચેતોવિસ્તાર થયો !

કુટીરમાં રહેતા હતા ત્યારે (’૮૦ થી ’૮૦) ટી.વી. હતું, રાજલક્ષ્મીમાં પણ થોડો સમય હતું, પછી કાઢી નાખ્યું — કોઈ કરતાં કોઈને તેનો અભાવ નડતો નથી. મને સોશ્યલ મીડિયાનો કશો પરિચય નથી — મોબાઈલ પણ ખપપૂરતો આવડે છે — હા, તેને કારણે મારો ઘણો સમય બચી જાય છે. મિત્રો આસપાસ શું બની રહ્યું છે તેનો ખ્યાલ આપતા રહે છે એટલે ખાસ કશું ગુમાવતો હોઉં એવું લાગતું નથી. મારા એકલાનો સમય નહીં — અમે છ છીએ, બધાનો સમય બચી જાય છે. જોકે સંતાનોને એ બધું બહુ આવડે છે. એમના શિષ્ય બનવાનો સમય નથી ! પણ હવે ચંદ્રિકાનો આગ્રહ છે કે ટેકૂનોલોજીનો લાભ લેતાં શીખો. જોઈએ શું થાય છે ?

૧૭-૧૧-૧૭

: ભૂલસુધાર :

‘પરબ’, નવેમ્બર ૨૦૧૮ના આવરણ પર મૂકાયેલ ચિત્રની રચનાસાલ છે : ૨૦૦૮. સંદર્ભનોંધનો છેલ્લો ફકરો આ પ્રમાણે વાંચવા વિનંતી છે :

આપણે આ રીતે, ગાંધીજીન આર્ધ-શતાબ્દી વર્ષે, ગાંધીચિત્રો/શિલ્પો જોવાનો, સમજવાનો અને માણવાનો પ્રયત્ન કરીશું. જેમ લાભશંકર ઠાકરે સિસૃક્ષાના નિજાનંદમાં નિર્નિમેશ ગેઝિંગથી જોયા હતા પોતાના બાપાને (બાપા વિષે : ૧૯૯૪) અને આપણા સૌના બાપુને (બકો છે, કલ્પો : ૨૦૦૪), એમ આપણે પણ આ કલાકૃતિઓ નિમિત્તે ગાંધી બાપુની, આપણી પોતાની અને આપણા સવાલોની વધુ નિકટ પહોંચવાનો પ્રયાસ કરીશું.

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની શાબ્દિક-રૈખિક રૂપનિર્મિતિ

નિસર્ગ આહીર

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ સર્જકતાથી સભર વ્યક્તિત્વ. માત્ર ૪૬ વર્ષની વયે વિદાય લીધી એ દુઃખદ છે. પોતીકી સર્જકમુદ્રા સાથે સાહિત્યકાર અને ચિત્રકાર તરીકે સ્થાપિત થયો એટલામાં તો મહાબિંદુમાં ભળી ગયો. ગુજરાતી સાહિત્યકારો ચિત્રકલામાં પણ સમાંતર માતબર સર્જન કરતા હોય એવાં દૃષ્ટાંતો વિરલ છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ એવો વિરલ વ્યક્તિ હતો. એમના જવાથી સાચા અર્થમાં ગુજરાતી સાહિત્યને ખોટ પડી છે. શબ્દ અને રંગરેખા વડે જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે ગુજરાતી કલાજગતને રળિયાત કર્યું છે. તે મૂલતઃ પ્રકૃતિપ્રેમી. ઝાડ અને જંગલનો અંતરંગ પરિચય. ખૂબ સારા બર્ડ વોચર તરીકે પ્રસિદ્ધ. શિલ્પકૃતિઓ ઓછી આપી છે પણ શિલ્પકાર તરીકે નામના કાઢી શકે એવો સર્જક તો ખરો જ. બહુમુખી પ્રતિભા. નાની વયમાં ત્રણ વાર્તાસંગ્રહો અને છ ચિત્રપ્રદર્શનો દ્વારા ઉભયક્ષેત્રની કલાસમૃદ્ધિ પીરસી છે. અનેક સામયિકોમાં પ્રકાશિત થયેલી બાર જેટલી વાર્તાઓનો ચોથો સંગ્રહ પ્રગટ કરી શકાય. અનેક ચિત્રકૃતિઓ પ્રદર્શિત કરવાની બાકી છે.

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ એટલે નિરાળું નિઃસ્પૃહ વ્યક્તિત્વ. સંવેદનશીલ માનસ, સૌંદર્યરાગી અભિગમ, પ્રકૃતિનો સન્નિકટ નાતો, પ્રાણીપક્ષીનો અંતરંગ મિત્ર, દૃશ્યકલાનો સઘન અભ્યાસ એ એમના વિશેષો. સર્જક તરીકેની આ વિશેષતાઓ સાહિત્ય અને ચિત્રકલામાં ઉત્તમ રીતે આકારિત થઈ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ ‘મહોરાં’ વાર્તાસંગ્રહ (૨૦૦૯) દ્વારા પ્રવેશ કરે છે. તેમના ‘મહોરાં’ વાર્તાસંગ્રહમાં કુલ પાંચ વાર્તાઓ છે. વાંદરાને કેન્દ્રમાં રાખીને લખાયેલી આ વાર્તાઓ જુદા જ પ્રકારની સૃષ્ટિ લઈને આવે છે. માણસની જાગ્રત-અજાગ્રત ચિન્તાવસ્થા કોઈ ને કોઈ રૂપે પ્રગટ થતી હોય છે, અથવા વ્યક્ત થવા મથતી હોય છે એ સત્ય આ વાર્તાઓના કેન્દ્રમાં છે. માણસ સારાસાર જાણે છે, વ્યક્ત થવાનો વિવેક પણ જાણે છે. ક્યારેક એ સીધી રીતે વ્યક્ત થઈ શકતો નથી. એણે અનેક પ્રકારનાં મહોરાં પહેરવાં પડે છે. આવું સ્વનું અન્ય રૂપે પ્રગટીકરણ થયા કરે એ વાર્તાકારે વાંદરાના પાત્ર દ્વારા વ્યક્ત કર્યું છે. લેખકે એ પણ લક્ષિત કર્યું છે કે માણસ મૂલતઃ વાનર છે, પ્રાકૃતિક છે, અવળચંડો અને ચંચળ છે. માણસ ગમે તેટલો ઠાવકો થવા મથે તોપણ એનું વાનરપણું વ્યક્ત થઈ જ જતું હોય છે. આ વાર્તાઓનો વાંદરો લેખકના સેકન્ડ સેલ્ફ તરીકે કલાકીય માવજત પામ્યો છે. માનવીય ગતિવિધિની સંકુલતાને કવિએ આધુનિકતાના સ્તરે વ્યક્ત

કરી છે. રચનારીતિની દૃષ્ટિએ આ વાર્તાઓ બેશક નોંધનીય છે.

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ સતત સર્જનાત્મક લેખન કરતા રહ્યા છે. જુદા જુદા પ્રતિષ્ઠિત સામયિકોમાં પ્રકાશિત થયેલી એમની વાર્તાઓનો બીજો સંગ્રહ પ્રગટ થયો ૨૦૧૬માં, ‘કાંઈ પણ બની શકે’ શીર્ષકથી. વાર્તાસંગ્રહની ૧૮ વાર્તાઓ અનેકવિધ વિષયો લઈને આવે છે. પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ કરતાં આ વાર્તાઓ જુદી પડે છે. અહીં પ્રકૃતિ, પ્રેમ, જીવનચાલક પરિબળો કેન્દ્રમાં છે. વિષય પ્રમાણે દરેકની માવજત જુદી જુદી રીતે થઈ છે. એ અર્થમાં વિષય અને અભિવ્યક્તિનું વૈવિધ્ય છે. અહીં અનેક પ્રયોગો છે, કથાપરક અનેક પ્રયુક્તિઓ પણ છે. જેમ કે ‘એક વાર્તા’માં વાર્તાની શોધ નિમિત્તે થતી જીવનશોધ કેન્દ્રમાં છે. તો, ‘શું કહેશે હસમુખલાલ?’ સાંપ્રત અને અતીત, વાસ્તવ અને સ્વપ્ન વચ્ચે ફંગોળાયા કરતા હસમુખલાલનું મનોજગત લઈને આવે છે. ‘રમત’માં સંગ્રહની બધી વાર્તાઓનાં પાત્રોની પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ ઉપસ્થિતિ દ્વારા સર્જક નામનો પદાર્થ જે લીલા રચે છે એના તરફનું ઈંગિત છે. આવી રીતે અહીં અનેકસ્તરીય માવજત છે. લેખક સ્વકીય અને નિરાળી વાર્તાકલાની શોધમાં છે એ નિમિત્તે થયેલા પ્રયોગનો આ રમ્ય દસ્તાવેજ છે. કેમ કે, અહીંની મોટા ભાગની વાર્તાઓ વિશિષ્ટ અને લાક્ષણિક છે. ફેન્ટસી છે તેમ કાર્લમ સ્ટોરી પણ છે અહીં.

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટનો ત્રીજો વાર્તાસંગ્રહ ૨૦૧૭માં ‘જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ-વિરચિત વાંદરાભાઈની ષોડશ વાર્તાઓ’ તરીકે પ્રકાશિત થયો છે. એમાં પૂર્વે પ્રકાશિત થયેલા ‘મહોરાં’ સંગ્રહની પાંચ વાર્તાઓની સાથે બીજી અગિયાર વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અહીં કથાલેખક જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટના સર્જનપરક વિવર્તોની મજા જોવા મળે છે. વાંદરાભાઈ દ્વારા પોતાનું સેકન્ડ સેલ્ફ તો છે, પણ એટલું જ પૂરતું નથી. સ્વનાં જે જાગતિક, સુષુપ્ત અનેક રૂપો હોય છે એનાં લીલયા પ્રગટીકરણની સંયોજનાની મજા છે અહીં. વાંદરાભાઈ નિમિત્તે પ્રગટ થતી લેખકની ચૈતસિક ગતિવિધિઓમાં ખાસ્સું વૈવિધ્ય છે. પ્રમિકા, પ્રેમસંબંધ, પ્રણયત્રિકોણની વાર્તાઓનું બાહુલ્ય છે, જે દ્વારા અભિનવ પ્રેમમીમાંસા અને સ્ત્રીપુરુષસંબંધની અનેક બાજુઓ વ્યક્ત થઈ છે. પ્રણયવૈફલ્ય, જાતીય વિકૃતિ કે લોલુપતા પણ અહીં છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની પ્રયોગશીલતાનાં અનેક રૂપો અહીં વિસ્તરણ પામે છે. વાંદરાભાઈની સામેલગીરીથી ચર્ચમાં, ટીવી ઈત્યાદિ ઉપકરણોનો કલાત્મક વિનિયોગ થઈ શક્યો છે. વાર્તાલેખનકલાનાં અહીં એનકસ્તરીય રૂપો છે. ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો ‘બેટર ચોઈસ’ પ્રાકૃતિક પરિવેશનાં ચિત્રરૂપો આપે છે, ‘ધૂંધળાશ’માં જીવનસંધ્યાની પ્રતીકાત્મક રજૂઆત છે, ‘મોર, રંગીન પંખીઓ અને મધુમાલતી’માં ફેન્ટસીની બહુસ્તરીય આકૃતિઓ છે.

બધા વાર્તાસંગ્રહો સચિત્ર છે. સમગ્ર રીતે જોઈએ તો વાર્તાના વિષયો નિરાળા છે. દૃષ્ટિબિંદુ આધુનિક છે પરંતુ રચનારીતિ તો સ્વકીય છે. એમાં માણસનો ચિત્કોષ સૂક્ષ્મતાથી વ્યક્ત થયો છે. સંબંધની સંકુલતા મુક્તપણે પ્રગટી છે. રહસ્યમયતા અને કપોલકલ્પિતનું બાહુલ્ય છે. બાહ્યાભ્યંતર નિરીક્ષણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. લેખક બધું એક ચિત્રકારની નજરથી આલેખે છે એટલે એમાં તાદૃશ્ય અને ચિત્રાત્મક નિરૂપણ છે. બોલચાલની, સાહજિક

ભાષા છે. સાંપ્રત શહેરી ભાષકોનું પ્રતિબિંબ પાડનારા સંવાદો છે. વાર્તાકાર તરીકે એ કથનને કલાત્મક વળ ચડાવે છે. પ્રાકૃતિક અનુબંધ, સજીવારોપણ, સાદૃશ્ય, સૂક્ષ્મતા, સહજતા, પ્રવાહિતા એ વાર્તાકાર જિજ્ઞેશના ગુણવિશેષ છે.

‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચિત્રકાર-લેખકોનું પ્રદાન’ (૨૦૧૭) શોધનિબંધનું ગ્રંથરૂપ છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચિત્રકારોનું પ્રદાન અને તેમના સાહિત્યસર્જન પર ચિત્રકલાની અસરો : એક અધ્યયન’, એ વિષય પર ડૉ. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટના માર્ગદર્શન હેઠળ પીએચ.ડી.ની પદવી પ્રાપ્ત કરી છે. ગુજરાતી સાહિત્યકાર હોય એવા ચિત્રકારો અને ચિત્રકાર હોય એવા ગુજરાતી સાહિત્યકારોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી કલાના રૂપાંતરણની પ્રક્રિયા એમાં ચર્ચવામાં આવી છે. મુખ્યત્વે રવિશંકર રાવળ, ગુલામ મોહમ્મદ શેખ, ભૂપેન ખખ્ખર અને અમૃતલાલ વેગડની સાહિત્ય અને ચિત્રકાર તરીકે મુલવણી કરવામાં આવી છે. તદ્દુપરાંત ભાનુ શાહ, પ્રદ્યુમ્ન તન્ના, અમિતાભ મડિયા, નટુભાઈ મિશ્રી, જયંત ખત્રી, પ્રબોધ પરીખ, માધવ રામાનુજ, બહાદુરભાઈ વાંક જેવા દૃશ્યકલા અને સાહિત્યકલા એમ ઉભય ક્ષેત્રે કામ કરનારા સર્જકોની તપાસ થઈ છે. બંને કલા અરસપરસ કેટલી ઉપકારક થાય અથવા પરસ્પર કેવી રીતે પ્રભાવક નીવડે એ મુદ્દાને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવેલી તપાસ કલામીમાંસાના અનેક સિદ્ધાંતો દર્શાવે છે.

‘સંવાદ’ (૨૦૧૮) ડાયરીસ્વરૂપનું, પરંતુ વિશિષ્ટ સર્જનભાત રચનારું અત્યંત સુંદર પ્રકાશન છે. પક્ષીવિદ અને પ્રકૃતિપ્રેમી જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટનું લેખક અને ચિત્રકાર તરીકેની કલાપરક માવજત લઈને આવતું આ વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. એમાં પ્રવાસવર્ણન છે, પ્રકૃતિવર્ણન છે, નિજાનંદી શબ્દવિહાર છે, પક્ષીદર્શનની અનોખી ભાત છે. વાસરિકા અને નિબંધ ઉભયની મુદ્રા અનુભવી શકાય છે. મનાલી, આબુ, ડેલહાઉઝી જેવાં સ્થળવિશેષનાં વર્ણનોમાં લાલિત્ય પણ ભારોભાર છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની લેખક તરીકેની આ વિશિષ્ટ કોટિ છે.

‘એન આલ્ફાબેટિકલ ગાઈડ ફોર લિટલ બર્ડ વોયર્સ’ (૨૦૧૮) પક્ષીવિદ અને ચિત્રકારની જુગલબંધીની સુંદર પુસ્તિકા છે. પક્ષીદર્શન માટે ઉપયોગી થાય એવી આ પુસ્તિકામાં અંગ્રેજી મૂળાક્ષરોના ક્રમમાં પક્ષીઓની સામાન્ય માહિતી આપવામાં આવી છે. મૂલતઃ અંગ્રેજીમાં લખાયેલી પુસ્તિકામાં પક્ષીઓનાં ગુજરાતી નામનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે જ દોરેલાં વાસ્તવપરક પક્ષીચિત્રો અદ્ભુત છે, જીવંત છે.

એક સાહિત્યકારની ચિત્રસમૃદ્ધિનું ખૂબ ઉત્તમ કહી શકાય તેવું પ્રકાશન એટલે ‘માસ્ક્સ’ (૨૦૧૮). જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે મહોરાંની વિશાળ અને સમૃદ્ધ ચિત્રાવલિ તૈયાર કરી છે. ૧૮૦ જેટલાં ચિત્રોમાંથી વિશિષ્ટ પરિપાટી રચતાં ચિત્રોને ખૂબ જ કલાત્મક રીતે આ ગ્રંથમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે. કલાજગતનું આ એક શ્રેષ્ઠ પ્રકાશન કહી શકાય.

સાહિત્યકાર જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની દૃશ્યકલાક્ષેત્રનું સર્જન માતબર અને સમૃદ્ધ છે. કલાકાર તરીકે એમની સૌથી વિશેષ ધ્યાનાકર્ષક લાક્ષણિકતાઓ છે સંયત, સબળ રેખાઓ

અને અત્યંત હૃદય આકારસંયોજના. વાસ્તવિક ચિત્રણામાં પારંગત આ સર્જક આધુનિક ચિત્રણા દ્વારા કલાનુભવ દ્વિગુણિત કરી દે છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ આધુનિકતાના અનેક આયામોથી પરિચિત છે. એમનું કલા અને સાહિત્યિક ગતિવિધિઓનું જ્ઞાન ગહન છે. આમ છતાં આ કલાકાર કોઈનાથી પ્રભાવિત નથી, કોઈ કલાવાદમાં બંધાતા નથી અને કોઈની શૈલીને અનુસરતા નથી. સર્જનપરક ઊંચાઈને કારણે એણે પોતે જ પોતાનું એક અલાયદું, આગવું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટના પ્રથમ ચિત્રપ્રદર્શન ‘સંસ્કૃતિ અને પ્રકૃતિ’થી એમની દિશા, પ્રયોજન અને અભિવ્યક્તિક્ષમતા સ્થાપિત થઈ ચૂક્યાં હતાં. પ્રકૃતિના ગાઢ મિત્ર એવા આ કલાકાર પ્રાકૃતિક તત્વોની ચિરંતનલીલાને આકારિત કરવા માટે કલાકીય મથામણ કરે છે. આપણે જેને સામાન્ય અર્થમાં ‘કુદરતી દૃશ્ય’ કહીએ છીએ એવું સ્થૂળ તો આ સર્જક ન સર્જે એ સમજી શકાય એવું છે. અનાદિથી જેનું અસ્તિત્વ છે એ કુદરતી તત્વો કાયમ નવાં જ લાગે છે એનું શું કારણ છે એ આપણે આ કલાકારની આંખથી જાણી શકીએ છીએ. પ્રકૃતિના સ્થૂળ આકારોમાં એમને રસ નથી. પ્રકૃતિમાં જે કંઈ ચિરંતન પ્રાણદાયક, પોષક, સંરક્ષક, સહાયક, બોધક એવી શક્તિ છે એના સ્ત્રોત પરત્વે આ સર્જક ઈંગિતો રચી આપે છે. નિત્યનૂતન તત્વોની રમ્યતા તરફ આ સર્જક ન જ જુએ એવું તો કેમ બને ? એટલે, પોતે માણેલી કે કલ્પેલી મનોહર રૂપલીલા પણ એમણે કુશળતાથી આલેખી છે. વૃક્ષો, પર્વતો, પ્રકાશ, પડછાયા ઈત્યાદિનો સંવાદ નિતાંત આંખ અને અંતરની સુંદરતા બની રહે છે. માણસ, શિલ્પ, મંદિર, કુદરતી દૃશ્યો દ્વારા આવી વિચારણા દૃશ્યરૂપ પામી છે.

બીજું ચિત્રપ્રદર્શન હતું ‘મહોરાં’. આશરે ૧૮૦ જેટલાં ચિત્રોમાં માનવીય ચહેરાની વિવિધતાને વ્યક્ત કરતું જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટનું આ ખૂબ જ સમૃદ્ધ ચિત્રપ્રદર્શન હતું. માણસના સમગ્ર અસ્તિત્વમાં ચહેરો શિરમોર અંગ છે. ચહેરો જ છે માણસની ઓળખ. આકૃતિ, પ્રકૃતિ, વિકૃતિ, ઈન્દ્રિયગ્રાહ્યતા, ભાવાભિવ્યક્તિ, ઉંમર, આંતરિક ભાવ, ચિંતન, ઊર્મિ એ તમામનું કેન્દ્ર છે. પરંતુ, માણસનો ચહેરો છેતરામણો બની શકે છે. દરેક જણ નાનોમોટો અભિનય કરી જાણે છે. આ અભિનયમાં જે છે તે છુપાવવાનો અને જે નથી તે દર્શાવવાનો આશય મુખ્ય હોય છે. વળી, માણસ ક્ષણેક્ષણે રંગ બદલે છે. પ્રેમ, ધિક્કાર, ઈર્ષ્યા, નફરત, સુખ, દુઃખ, અણગમો, તિરસ્કાર, લોલુપતા, લુચ્ચાઈ, હાસ્ય, ગમગીની, ક્રોધ, દયા, વિમાણસ એમ અનેક ભાવ, ઊર્મિ, લાગણી, સંવેદના એ બધાંનું દર્પણ બને છે મુખ. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટે આવી અનેકસ્તરીય ચહેરાકીય વિવિધતાને કલાત્મક રીતે ‘મહોરાં’ નામની ચિત્રશ્રેણીમાં આકારિત કરી છે.

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટના ચોથા પ્રદર્શનનું નામ હતું ‘મહોરાં-૨’. એમાં એણે વિવિધરંગી મહોરાં પ્રદર્શિત કરેલાં એ માનવીય ચહેરાનું એક સાવ ભિન્ન પરિમાણ હતું. કલાના ભાવક અને વિવેચક તરીકે આપણી કમનસીબી એ છે કે કલાકારની આ મહાસિદ્ધિની કોઈએ નોંધ લીધી નથી ! પિકાસો કે વાન ગોઘ જેવા વિદેશી કલાકારોને બહુમાન આપીએ એ કબૂલ, પણ આપણા કલાકારોની ક્ષમતા, સર્જનાત્મકતા અને મૌલિકતા

માટે સાવ ચૂપ રહીએ એ કલાદેવીનો દ્રોહ નથી ? આપણને બધું બહારનું જ કેમ મહાન અને ભવ્ય લાગ્યા કરે છે ? આપણું તો તુચ્છ અને નગણ્ય જ હોય છે ? કલાકારને જરૂર હોય છે એના સમાનધર્મા ભાવકની. આપણામાં એ ખૂટે છે કે શું એવા પ્રશ્નો ઘણી વાર થાય છે.

‘મેટામોર્ફોસિસ’ નામનું જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટનું ચિત્રપ્રદર્શન એક આગવી સિદ્ધિ છે. આ તમામ ચિત્રોમાં એની સર્જનાત્મકતાનું શિખર જોઈ શકાય છે. રૂપાંતરણ કે રૂપપરિવર્તન એ માત્ર દેવી શક્તિ નથી. એ તો પ્રાકૃતિક અને માનવીય દૈનિક ગતિવિધિ છે એમ સર્જક આ ચિત્રશ્રેણી દ્વારા સ્થાપિત કરે છે. કુદરત સતત રૂપ બદલે છે એનું આટલું કલાત્મક રૂપ ભાગ્યે જ કોઈ કલાકારે દર્શાવ્યું હશે. બીજાંમાંથી વૃક્ષ, વૃક્ષમાંથી પર્ણ-ફૂલ-ફળ એટલું જ નહિ માત્ર. વૃક્ષમાંથી માળો અને માળામાંથી પક્ષી, પક્ષીનાં ઈંડાં અને ઈંડાંમાંથી પાછાં બચ્યાં...! ચિત્રકારે આવી તો અનેક પ્રાકૃતિક રૂપાંતરણની સુંદરતમ ક્ષણોને સાંકેતિક રીતે અભિવ્યક્ત કરી છે.

પરંતુ, ચિત્રકારની સૌથી વિશેષ નોંધનીય સિદ્ધિ તો છે માનવીય રૂપપરિવર્તનની પ્રતીકાત્મક પ્રસ્તુતિ. નર-નારીનાં એકબીજામાં ભળી જવા આતુર શરીર, એકબીજા માટેની તાલાવેલી અને સંયોગપરક ઈચ્છાઓ, સંવનન દ્વારા રચાતી કોઈક ત્રીજી જ અવસ્થા ઈત્યાદિને અનેકવિધ રીતે આ કલાકાર રચી આપે છે એમાં આકારની અને સંયોજનની અદ્ભુત યુતિ રચાઈ છે.

આ બધાં પ્રદર્શનોમાં પ્રદર્શિત ન થયાં હોય તેવાં ચિત્રો વિશ્વકોશભવનની આર્ટ ગેલેરીમાં ૨૦૧૮માં પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. હજુ પણ અનેક કૃતિઓ પ્રદર્શિત થયા વિના સચવાઈ રહી છે. એવાં ચિત્રોમાં પક્ષીઓ, નરનારી રૂપો, શિલ્પની અનુકૃતિઓ, વ્યક્તિચિત્રો વગેરે છે. ચિત્રોનો આ ખજાનો બેશક નોંધનીય છે, કલાકાર તરીકે ઊંચા આસને સ્થાપિત કરનારો છે.

સાહિત્યની ભાષામાં કહીએ તો જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ ધ્વનિ કે વ્યંજનાના ચિત્રકાર છે. એ બધું જ કહી દેવા કરતાં અનેકગણું રમ્ય રીતે છીડી દે છે. અનેક પ્રકારના દશ્યસંકેતો રચતા જઈ એ ચિત્રની દશ્યાત્મકતા વિસ્તારી દે છે. અવકાશ અને અધ્યાહારપણું એ બંને જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની કલાના આગવા વિશેષો છે. બધું જ વ્યક્ત કરી દેવામાં આ કલાકાર માનતા નથી. સુંદર રસસ્થાનો આલેખીને એ ભાવકની સજ્જતા પર, એની કલ્પનાશક્તિ પર, એની રસિકતા પર ઘણુંબધું છોડી દે છે. એના માટે આ સર્જક ચિત્રમાંના ‘અવકાશ’ કે સ્પેસની વિશેષ શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે.

કોઈ પણ ભાવચિત્રી પ્રતિભા ધરાવતા સહૃદયી ભાવકને સમગ્ર રીતે આ કલાસૃષ્ટિમાંથી પસાર થવાથી કલાકારની પ્રતિભાનાં દર્શન થયા વિના નહિ જ રહે. એટલું જ કહી શકાય કે જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની કલાકૃતિઓ સર્જનાત્મકતાનું અત્યંત રમ્ય પરિણમન છે, જેનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન થવું હજુ બાકી છે. આવનારા દિવસોમાં કલાકારનો નવોન્મેષ પોંખાશે જ એવું એમનું કલાકીય વિત્ત છે જ. એ ગૌરવવંત ક્ષણની પ્રતીક્ષા છે. જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની રૂપનિર્માણશક્તિને વંદન સાથે ભાવાંજલિ !!

મન ભરી દેતી વાસંતી પુષ્પોની મહેક

રમેશ ર. દવે

[‘વિચારોની વસંત’ - વેરાયેલા થોડાં વિચાર-પુષ્પો, - સંકલન-અનુવાદ : જયંત મેઘાણી, પ્રકાશક : પ્રસાર કિંમત : રૂ. ૩૫.]

એક મજાનું પુસ્તકના, પુસ્તિકા હમણાં જ મળી - ‘વિચારોની વસંત’*. પ્રથમ પ્રતિભાવ : આ શીર્ષક વિચારતા કરી દે છે. કારણ ? બસ એ જ કે બહુધા ‘વિચાર’ શબ્દ માટે આપણે ‘ભારેખમ’, ‘અકળ’, ‘મથામણ છીએ’ પણ અહીં જયંત મેઘાણીએ તો વિચારને ‘વિચાર-પુષ્પો’ રૂપે વાંચ્યાં, વીણ્યાં અને ગુજરાતીમાં અવતાર્યા - ઉતાર્યા છે.

અલબત્ત, આ મનોહર કામ પણ એમણે, હાવર્ડ યુનિવર્સિટીના ગ્રંથભંડારમાં આવતાં યુવાન વાચક ગ્રાહકોને પુસ્તકોનો આછેરો પરિચય આપવા નિમિત્તે થયેલા વાચનમાંનાં સુવાક્યો અને કાવ્ય-કંડિકાઓનો અઢીસો પાનાંનો બેનમૂન સંચયસંગ્રહ : ‘એ કલેક્શન ઓફ ફેમિલિયર ક્વોટેશન્સ’ (૧૮૫૫) સંપાદિત અને પ્રકાશિત કરનારા જ્ઞાનરસિયા જહોન બાર્ટલેટની સ્મૃતિમાં કર્યું છે ! મારી આ વાતને વજૂદ-સમર્થન આપે છે પુસ્તિકાની લઘુ આ અર્પણનોંધ :

જ્ઞાનરસિકોના કુળપૂર્વજ

(હે)

જહોન બાર્ટલેટ,

આપની સ્મરણખાંભી પર આ નાનકડું પુષ્પ રાખશો. (પૃ. 5)

આ પુસ્તિકા વિશે અશીકશી, માંડીને વાત નથી કરવી. માત્ર કેટલાંક ગમી ગયેલાં ચિંતન-પુષ્પો નોંધવાં છે અને એના વિશે એમ જ ઉદ્ભવેલાં પ્રતિભાવ...

રડી ન શકે એવા શાણપણથી,

હસી ન શકે એવા તત્ત્વજ્ઞાનથી

અને શિશુઓ પાસે ઝૂકી ન શકે એવી મહાનતાથી

મારે વેગળા રહેવું છે.

-ખલિલ જિબ્રાન (૭)

હસી ન શકે એવા તત્ત્વજ્ઞાનને જરા બાજુ પર રાખીને આટલું જ કહેવું છે - આ રુદ્ધવેગળાં રાખતું શાણપણ અને માર્ગે મળી ગયેલા શિશુબાળને તેડી લેવા ન ઝૂકતી મહાનતા મારામાં ડોકિયું પણ ન કરે એ જ તો મથામણ છે ને મારી ?

માઈક ડૂલીએ છ પકંતિના સુવિચારમાં સહુને આજના દિવસની ઉજવણી કરવા સાવ નિરાળી વાત કહી છે -

આજનો દિવસ ઊજવો, ઘર વાળો-ચોળો.

પાટી ભૂંસીને કોરી કરો, મધુર મિલન રચો.

ફરનિયર ફરી ગોઠવો, થોડાં ફૂલ વીણો.

એકાદ જોખમ ખેડો.

આ બધું એટલે નહીં કે તમે મુકામે પહોંચી ગયા છો
પણ આવું કરતાં કરતાં ત્યાં પહોંચવાનું છે એ જાણો. (15)

- માઈક ડૂલી

આજનો દિવસ એટલે ? દરેક દિવસ. અર્થાત્ આયુષ્યના દરેક દિવસને ઊજવવાનો છે — પણ તે શી રીતે ? કહેવાનું બધું સ્પષ્ટ રીતે કહેવાયું છે ને છતાં મારું મન આ ઘર, પાટી, ફરનિયર વગેરે શબ્દોને જરા ખોલે છે પણ એ બધું કરતાં કરતાં મધુર મિલન રચવાનું છે, ભલે થોડાં પણ ફૂલ વીણવાનાં છે અને કદાચ, ન પોસાય એવી સલાહ છે — એકાદ જોખમ ખેડવાની !

નિરાંત એ કાંઈ પ્રમાદ નથી.

ગ્રીષ્મના પ્રહરોમાં વૃક્ષોની છાયામાં

હરિયાળા ઘાસ ઉપર

બસ, ક્યારેક આળોટતાં પડ્યા રહેવું,

કે વહેતા ઝરણાના કલકલ નાદને સાંભળ્યા કરવો

કે નભઆંગણે રમવા નીકળેલી વાદળીઓની

કીડા નીરખ્યા કરવી :

ના, એ કાંઈ સમયની બરબાદી નથી જ નથી.

- જૂહોન લુબ્બુક (22)

આ બધું કરવું — એ કંઈ સમયની બરબાદી નથી જ. એવું ફરી નકાર — ‘નથી’ મૂકીને જૂહોન લુબ્બુકે સમજાવ્યું છે પણ જીવનની એમણે વાણવેલી મોજ-મઝા આપણામાંથી કેટલાં ને કોણ કરતાં હશે ?

ઉપર સ્વર્ગમાં બગીચાને પ્રભુજી પાણી સીંચતા હશે,

નહીં તો આ ધરતી પર વર્ષોનાં છાંટણાં ક્યાંથી ?

- અનામી (25)

કેટલાક લોકો વરસાદમાં રખડવા નીકળી પડે છે

કેટલાક માત્ર ભીના થાય છે.

- રોજર મિલર (30)

યાદ આવે છે જયંતભાઈ, વર્ષો પૂર્વે આપણે પહેલા વરસાદમાં આમ જ વિક્ટોરિયા પાર્કમાં રખડવા ગયા હતા અને વળતી વેળા ફરસાણની લારીએ મોજથી-મઝાનાં ભજિયાં ખાધાં હતાં !

નેણલે અશ્રુધાર ન હોત
તો આતમને ઓવારે મેઘધનુષ્ય ન હોત.
- જૂહોન વાન્સ ચેની (33)

હૃદયની કુંજમાં એક હરિયાળું વૃક્ષ ઉઝેરજો :
કદાચ કોઈ પંખીનું ગાન ત્યાં ગુંજશે.
- ચીની કહેવત (35)

કેવું મઝાનું કામ ને કેવી અનેરી ઊપજ એની ? વાવવાનું લીલછોયું વૃક્ષ ને સાંભળવાનું મધુરું.
વિહંગ ગાન !

વનમાં વિહરશો તો એવું પામશો જે પુસ્તકોમાં નથી.
- સંત બર્નાર્ડ (38)

વૃક્ષ વાવે છે એ પોતાની જાત ઉપરાંત
બીજાંઓને પણ ચાહે છે.
- થોમસ કુલ્લર (44)

જાત ભણીની જાતરા સહુથી લાંબી હોય છે.
- દાગ હેમરશુલ્ડ (53)

અરે ! પણ જાત ભણી મેં આજ લગી જોયું જ છે ક્યાં ? પણ કંઈ નહીં, આ તમે કહ્યું ને આજથી
એ સફર શરૂ !

વૃક્ષ કેટલાકની આંખોમાં અશ્રુધાર લાવે (વહાવે) છે,
બીજાઓ માટે (તો એ) રસ્તો રોકનાર લીલો પદાર્થમાત્ર છે.
- વિન્સેન્ટ વાન ગોગ (59)

બે વરસની બાળકી (બાળુડી) તેના ગલૂડિયા સાથે - હસતી હોય
તેના જેવી મધુર સંગીતરચના બીજી કોઈ નહીં હોય.
- બેર્ન વિલીઅમ્સ (61)

સલામ બેર્નસાહેબ ! ગલૂડિયા સાથે રમતી-હસતી બાળુડી ! એ હાસ્ય એટલે ? મધુર સંગીત
કરતાંય અદકેરું ! વાહ જનાબ ! અનુપમ દૃશ્ય અને વિરલ ધ્વનિ-સંકેત...

પવનને ક્યાં દીઠો છે તમે કે મેં ?
પણ પેલાં વૃક્ષોનાં શીશ ઝૂલે છે એ જોયું ?
બસ, પવનના પંથ ત્યાંથી પસાર થાય છે.
- ક્રિસ્ટીના રોસેટ્ટી (64)

મઝા પડી ગઈ ! અદૃશ્ય વિહરતા પવનને તમે લાજવાબ રીતે તાદૃશ કરી દીધાં ને કંઈ !

આ તમારા ઉઘાડા પગ તેના પટ ખૂંદે
એ માટે ધરતીમાતા તલસે છે.
- જિબ્રાન (76)

સંત ફ્રાન્સિસ બાગકામ કરતા હતા.
 કોઈએ પૂછ્યું : 'સાંજરે જીવન સમાપ્ત થવાનું છે
 એવું જાણો તો શું કરો ?'
 'આ નીંદામણ ને ગોઠવાનું પૂરું કરું.'
 - લૂઈ ફિશર (84)

પ્રવાસ એટલે ?
 ઘર છોડીને નીકળી પડવું એમ નહીં,
 ઘર કરી ગયેલી ટેવો છોડવી તે.
 - પૈકો આયર (88)

અને અંતે — માઈક ડૂલીએ આપણને સૌને, આ અમૂલી જિંદગીએ શાં શાં વરદાન
 બક્ષ્યાં છે જેને હજુ આપણે તપાસ્યાં તો ઠીક મન દઈને કદાચ જોયાં — નિહાળ્યાં પણ નથી
 એ લાજવાબ રીતે ચીંધ્યું છે. આ જુઓ એ વરદાન -

યોપાસ નજર નાખીએ ને જીવનમાં જે મળ્યું છે
 એ તપાસીએ : શ્વાસમાં ભરવા અખૂટ હવા,
 સૃષ્ટિને અજવાળતો પ્રકાશપુંજ, મધુર સ્વરસુધા,
 અપરંપાર પુસ્તકો, સ્વપ્નમાં મઢી લેવા જેવો તારકલોક,

આંખોને લીલાં આંજણ દેતાં વૃક્ષો,
 નર્તન માટે આવો વિશાળો પૃથ્વીપટ,
 દિલાવર ભેરુઓની ભરી મિજલસ,
 દોસ્તી કરવા દિલ થાય એવા દુશ્મનો,
 મળવાનો ઉમળકો થાય તેવા અણજાણ લોકો,

જેની પગદંડીઓ સાદ કરીને બોલાવતી હોય એવાં વનાંચલો,
 જેની રેતી પર પગલાંની લિપિ પાડવા મને દોડે તેવાં - સાગરતીર,

જેને આંબવાનું દિલ થાય તેવી પાષાણ-શિલાઓ,
 તરબોળ કરનારાં વર્ષાજળ,
 જેના જલપટ પર સહેલવાનું મન થાય એવી સરિતાઓ,
 અને આ સચરાચર સૃષ્ટિ :
 અખૂટ આવા વિપુલ વૈભવના સ્વામી છીએ,
 પછી વધુ શું જોઈએ ?
 - માઈક ડૂલી (96)

અખૂટ હવા, કોયલના ટહુકા ને મયૂરની કેકાભરી સ્વરસુધા, સમગ્ર સૃષ્ટિને
 અજવાળતો પ્રકાશપુંજ, સ્વપ્ન-શોભિત તારકગણ, આંખોમાં લીલાં આંજણ આંજતી
 વનરાજિ, નર્તન માટે નિમંત્રતો વિશાળ પૃથ્વીપટ, પોતાની રેતી પર પગલાંની લિપિ
 આકારવા સાદ પાડતો સાગર, જળતરંગો પર તરવા-સહેલવા મન લલચાવે એવી સરિતા,
 જેને આંબવા-સર કરવાની મહેચ્છા જન્માવતાં પાષાણી શિખરો ને શિલાઓ — અરે !

તરબોળ કરનારાં વર્ષાજલ તો શેં વીસરાય ?

આવા અખૂટ-વિપુલ પ્રકૃતિ-વૈભવ પછી માનવીને જોઈ જોઈને વધુ શું જોઈએ — ખપે ? આ અનુવાદમાં પથરાયેલા રૂઢિપ્રયોગ અને વિશિષ્ટ પ્રયોગો આ સૂક્તિઓને ફરી વાંચવા લલચાવે છે. વધારે દૃષ્ટાંત નથી નોંધવાં — આતમને ઓવારે (૩૩), રેતી પર પગલાંની લિપિ (૯૬), લીલાં આંજણ આંજી દેતાં વૃક્ષો (૯૬), અને ઘર કરી ગયેલી ટેવો (૮૮), બેલડાં બંધુ સમાં સુખ-દુઃખ (૮૯). અરે, કહેવાની એક વાત ક્યાંક રહી ન જાય — આમ તો આ પુષ્પો અનૂદિત છે પણ જો એ કહેવાયું ન હોત તો, આ સઘળાં મૌક્તિકો એમનાં સર્જકોએ જાણે ગુજરાતી ભાષામાં જ રચ્યાં છે — એવી અનુભૂતિ આ અનુવાદ કરાવે છે. ક્વચિત્ તો આ અનુવાદ રૂપાંતરની બાજુમાં બેસી ગયો છે — આ દૃષ્ટાંત જુઓ :

પ્રવાસ એટલે ?

ઘર છોડીને નીકળી પડવું એમ નહીં,
ઘર કરી ગયેલી ટેવો છોડવી તે.

અહીં બીજી પંક્તિમાંના ‘ઘર’ અને ત્રીજી પંક્તિમાંના ‘ઘર’ શબ્દને જરા અવલોકજો. એવી જ મઝા અનુવાદકે સુખ અને સંતાપરૂપી ટ્વિન્સને ‘બેલડા બંધુ’ કહીને કરાવી છે.

વાત પૂરી કરતાં પહેલાં એક નાનીશી ફરિયાદ : મિત્ર જયંતભાઈ, તમે અમને આ વસંતખીલ્યાં વિચારપુષ્પો સંપડાવીને ન્યાલ-ના, તરબતર કરી દીધાં છે નખશિખ, પણ આવા વાસંતી રસથાળનું આવરણ આવા ધોળા અને આછોતરા લીલા રંગને ઢાંકતી ઝીણી જાળીવાળું કંઈ હોય ભલા ? અને એય પાછું તમારી જેવા રંગદાર માણસ થકી ? અમને તો એ આવરણ પર આષાઢી મેઘધનુષ ને વાસંતી રંગવૈભવ ખપે ! મહેરબાની કરીને આ પુસ્તિકાની અવશ્ય થનારી બીજી આવૃત્તિનું આવરણ અમે કલ્પ્યું છે એવું જ સંપડાવશો ને ?

છેલ્લે એક કબૂલાત : આ નાનકડા આસ્વાદમાં મેં, અણમોલ પ્રકૃતિને અને ખાસ કરીને વૃક્ષ-વિહંગને અવલોકતાં સુવાક્ય-પુષ્પો જ નોંધ્યાં છે — આ કદાચ મારા પ્રકૃતિપ્રેમનું જ કામણ હશે ને ? આમાં ‘કદાચ’ અને ભારવાચક ‘જ’ સાથે બેઠા છે — એટલી મારી અવઢવ પણ સ્વીકારશો ને ?

‘પરબ’ માટે ઈ-મેઈલ આઈડી

‘પરબ’ માટે કૃતિઓ ઈમેઈલ દ્વારા મોકલી શકાશે. ‘પરબ’નું
ઈ-મેઈલ આઈડી : parabgsp@gmail.com

આપણી વાત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

■ રવીન્દ્રભવન, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-અંતર્ગત તા. ૧૯-૧૧-૨૦૧૮ના રોજ સાંજે ૬-૦૦ વાગ્યે શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ‘અજ્ઞાતના પંથે રવીન્દ્રનાથ : ત્રણ કાવ્યનો આસ્વાદ’ વિશે વ્યાખ્યાન પરિષદના ગોવર્ધન સ્મૃતિમંદિરમાં આપ્યું હતું. જેમાં શૈલેશ પારેખે પ્રારંભિક ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. રાજેન્દ્ર પટેલે ‘સોનાર તરી’, ‘બલાકા’ અને ‘પ્રથમ દિનેર સૂર્ય’ આ ત્રણ કાવ્યોને કેન્દ્રમાં રાખીને આસ્વાદલક્ષી વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

પુસ્તક-પ્રદર્શન

■ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-સંચાલિત ચી. મં. ગ્રંથાલયમાં કોલેજ અને યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી વિભાગના વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકોને અનુલક્ષીને દર મહિનાની ૧૭મી તારીખે યોજાતા પુસ્તક-પ્રદર્શન અન્વયે આ વખતે નવેમ્બરમાં શ્રી ગિજુભાઈ બધેકાના જન્મદિન (૧૫/૧૧) નિમિત્તે બાળસાહિત્યનાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન તા. ૧૭ થી ૨૪ નવેમ્બર સુધી રાખવામાં આવ્યું હતું. મહામંત્રીશ્રી પ્રફુલ્લભાઈ રાવલ, ઉપપ્રમુખ રાજેન્દ્ર પટેલ, યશવંત મહેતા, નટવર પટેલ, અનિલા દલાલ, રૂપા શેઠ, ગ્રંથાલયમંત્રી પરીક્ષિત જોશી તેમજ સાહિત્યરસિક બાળકો અને વાલીઓએ આ પુસ્તક-પ્રદર્શનનો લાભ લીધો હતો. શ્રી પરીક્ષિતભાઈના આયોજન મુજબ યોજાતા આ પ્રદર્શનની ‘નવગુજરાત સમય’, ‘ગુજરાત સમાચાર’ અને ‘દિવ્ય ભાસ્કર’ના પત્રકારોએ પણ નોંધ લીધી હતી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૩૦મું જ્ઞાનસત્ર

સાર્વજનિક એજ્યુકેશન સોસાયટી સંચાલિત એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કોલેજ (શતાબ્દીવર્ષ)

અને નર્મદ સાહિત્ય સભા, સુરતના યજમાનપદે

તારીખ : ૧૧-૧૨-૧૩, જાન્યુઆરી, ૨૦૧૯ના ત્રણ દિવસ

શ્રી સિતાંશુ યશશંદ્રની અધ્યક્ષતામાં જ્ઞાનસત્ર યોજાશે.

સ્થળ : એમ.ટી. બી. આર્ટ્સ કોલેજ કેમ્પસ, અઠવા લાઈન્સ, સુરત

પહેલી બેઠક : તા. ૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવાર, સવારે ૧૦.૩૦ થી ૧૧.૩૦

ઉદ્ઘાટન-બેઠક :

ગીત

: જ્યાં જ્યાં વસે એક ગુજરાતી

સ્વાગત

: શ્રી સી. એસ. જરીવાળા

(અધ્યક્ષ, સાર્વજનિક એજ્યુકેશન સોસાયટી)

ડૉ. જગદીશ પટેલ (પ્રથમ નાગરિક, સુરત)
શ્રી કશ્યપ મહેતા (કાર્યકારી અધ્યક્ષ, સ્વાગત
સમિતિ)

ડૉ. પ્રફુલ્લ દેસાઈ (અધ્યક્ષ, નર્મદ સાહિત્ય સભા)

- પ્રાસંગિક : શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ
(મહામંત્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ)
- અધ્યક્ષ : શ્રી સિતાંશુ યશશ્વંદ્ર
- આભાર : શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ (ઉપપ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્ય
પરિષદ)

■ બીજી બેઠક, તા.૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવાર, બપોરે ૧૧.૩૦થી ૧.૩૦

ભૂમિકા-બેઠક :

- અધ્યક્ષ : શ્રી ઈલાબહેન ભટ્ટ
- આજની પરિસ્થિતિમાં ગાંધીજીનો અવાજ : પ્રો. ભીખુભાઈ પારેખ
- સંચાલન : શ્રી સેજલ શાહ

ભોજન-વિરામ

■ ત્રીજી બેઠક, તા.૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવાર, બપોરે ૩.૦૦થી ૪.૦૦
ભારતીય સાહિત્યસંપર્ક :

પ્રો. ચંદ્રશેખર કમ્બાર સાથે સંવાદ

- કાવ્યાનુવાદની પ્રસ્તુતિ : શ્રી વસંત જોષી
- પ્રો. ચંદ્રશેખર કમ્બાર સાથે સંવાદ : શ્રી કમલ વોરા
શ્રી મહેશ ચંપકલાલ
- સંચાલન : શ્રી સમીર ભટ્ટ

■ ચોથી બેઠક તા.૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવાર, સાંજે ૪.૧૫થી ૬.૧૫
આપણી સાંસ્કૃતિક સમસ્યાઓ/શક્યતાઓ અને આપણું સાહિત્ય :
સમયપટ ૧૮૫૭થી ૧૯૧૫

- અધ્યક્ષ : શ્રી શિરીષ પંચાલ
- સન સત્તાવનની ઘટનાનાં વિવિધ અર્થઘટનો
- ગાંધીપૂર્વેના ગુજરાતી સાહિત્યમાં : શ્રી મકરંદ મહેતા
- પરાધીનતાના વૈચારિક અને
વાઙ્મય પ્રતિકારો

નર્મદ, ગોવર્ધનરામના વિશેષ સંદર્ભે : શ્રી હસિત મહેતા
 ગાંધીપૂર્વેના ગુજરાતી સાહિત્યમાં
 પરાધીનતાના વૈચારિક અને
 વાઙ્મય પ્રતિકારો
 રમણભાઈ નીલકંઠ અને
 મણિલાલ નભુભાઈના
 વિશેષ સંદર્ભે : શ્રી હેમન્ત દવે
 સંચાલન : શ્રી પરીક્ષિત જોશી

તા. ૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવાર, રાત્રે ૬.૩૦થી ૮.૦૦
 ગાંધીકાવ્યો : શ્રી અમર ભટ્ટને કંઠે
 એ સંદર્ભે આલોચના કરતી થોડી વાતો સાથે
 સંચાલન : શ્રી યામિની વ્યાસ

દક્ષિણ ગુજરાતનાં આદિવાસી નૃત્યો
 ભોજન-વિરામ

- પાંચમી બેઠક, તા. ૧૨-૦૧-૨૦૧૯, શનિવાર, સવારે ૯.૩૦થી ૧૧.૩૦
 આપણી સાંસ્કૃતિક સમસ્યાઓ/શક્યતાઓ અને આપણું સાહિત્ય :
 સમયપટ ૧૯૧૬થી ૧૯૪૭
 અધ્યક્ષ : શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
 ગુજરાતી સાહિત્ય સંદર્ભે
 ગાંધી-રવીન્દ્રનાથ સંવાદ : શ્રી શૈલેશ પારેખ
 ગાંધીયુગની કવિતાનું સ્વરવૈવિધ્ય : ઝવેરચંદ મેઘાણી
 અને ઉમાશંકર જોશીના વિશેષ સંદર્ભે : શ્રી રમણ સોની
 ઈષત્ ઉવેખાયેલાં બે પ્રબળ
 વિચલનો : સુંદરમ્ અને
 જયંતિ દલાલના વિશેષ સંદર્ભે : શ્રી પ્રવીણ પંડ્યા
 સંચાલન : શ્રી અરુંધતી દેસાઈ

- છઠ્ઠી બેઠક, તા. ૧૨-૦૧-૨૦૧૯, શનિવાર, બપોરે ૧૧.૩૦થી ૧.૦૦
 સાહિત્યિક, કલાપરક અને વિદ્યાકીય સંસ્થાઓ : સંવેદનશીલતા, સહભાગિતા
 અને સ્વાયત્તતા
 શ્રી ઈલાબહેન ભટ્ટ સાથે સંવાદ : શ્રી શ્રીધર વ્યાસ
 શ્રી જયદેવ શુક્લ
 શ્રોતાઓ સાથે પ્રશ્નોત્તરી
 સંચાલન : શ્રી પ્રજ્ઞા વશી

- સાતમી બેઠક, તા.૧૨-૦૧-૨૦૧૯, શનિવાર, બપોરે ૩.૦૦થી ૫.૦૦
આપણી સાંસ્કૃતિક સમસ્યાઓ/શક્યતાઓ અને આપણું સાહિત્ય :
સમયપટ ૧૯૪૭થી આજ સુધી
ગાંધી : માર્ક્સ, આંબેડકર, : શ્રી પ્રકાશ ન. શાહ (અધ્યક્ષ)
ટાગોરના સમાવેશી સંદર્ભ
દલિત ઓળખ અને ગુજરાતી : શ્રી ચંદુ મહેરિયા
સાહિત્ય : સમસ્યાઓ અને
શક્યતાઓ
આપણા આદિવાસીઓ અને : શ્રી કાનજી પટેલ
આપણું સાહિત્ય : સમસ્યાઓ
અને શક્યતાઓ
'યૂપ કેમ ?' - સાંપ્રત ગુજરાતી : શ્રી ભરત મહેતા
સાહિત્યની આંતરખોજ
સંચાલન : શ્રી પીયૂષ ઠક્કર

તા.૧૨-૦૧-૨૦૧૯, શનિવાર, સાંજે ૬.૦૦થી ૭.૩૦

શ્રી બાલકૃષ્ણ દોશી સાથે એક સાંજ

- રહેવા-મળવાની ખુલ્લી જગ્યા : : શ્રી જૈમિની મહેતા, શ્રી બિપિન પટેલ
મારી સ્થાપત્યવિભાવના :
લોકસંદર્ભ, ગાંધીસંદર્ભ
સંચાલન : શ્રી પરસી એન્જિનિયર

ભોજન-વિરામ

રાત્રિ-બેઠક : તા.૧૨-૦૧-૨૦૧૯, શનિવાર, રાત્રે ૯.૦૦થી

સ્મૃતિવંદના

- ભગવતીકુમાર શર્મા : શ્રી રીના શર્મા, શ્રી મુકુલ ચોકસી
નાટક
એક આત્મા શુદ્ધ, ગૌતમ બુદ્ધ : (આર્ટિઝમ થિયેટર, સુરત)

- આઠમી બેઠક : તા.૧૩-૦૧-૨૦૧૯, રવિવાર, સવારે ૯.૦૦થી ૧૦.૩૦
યુવામંચ

જ્ઞાનસત્રમાં જોડાયેલા શાળા-કોલેજનાં વિદ્યાર્થીઓની કૃતિઓની પ્રસ્તુતિ
શ્રી ઈશાન દોશી અને શ્રી પ્રતીક ગાંધી સાથે

- નવમી બેઠક : તા.૧૩-૦૧-૨૦૧૯, રવિવાર, સવારે ૧૦.૩૦થી ૧૨.૩૦
વૃંદ-વિચારણા

ગાંધી : આવતી કાલે, અલગ રીતે

અધ્યક્ષ : શ્રી હિમાંશી શેલત
વક્તા : શ્રી અચ્યુત યાજ્ઞિક
શ્રી દિનકર જોષી
શ્રી લીલાધર ગડા
શ્રી ભીમજી ખાયરિયા
સંચાલન : શ્રી રૂપા શેઠ

- દસમી બેઠક તા.૧૩-૦૧-૨૦૧૯, રવિવાર, બપોરે ૧૨.૩૦થી ૧.૩૦

જ્ઞાનસત્ર સમાપન બેઠક

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ખુલ્લું સત્ર (સામાન્ય સભા)

ઠરાવો : પ્રતિભાવો અને આભારવિધિ

આભારદર્શન : બંને યજમાન સંસ્થા વતી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી : શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ (મહામંત્રી)

નોંધ

જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેવા ઈચ્છતા પ્રતિનિધિઓએ ડેલિગેટ ફીના રૂ. ૭૦૦/- ભરવાના રહેશે અને વિદ્યાર્થીઓએ રૂ. ૩૦૦/- ભરવાના રહેશે. (કાર્યક્રમનો અહેવાલ રજૂ કરનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.) ડેલિગેટ ફી તા.૨૦-૧૨-૨૦૧૮ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલય, અમદાવાદમાં ભરી દેવાથી વ્યવસ્થા સરળ થશે. ત્યારબાદ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં.

વ્યવસ્થામાં સહાયભૂત થવા ઉપરની તારીખ સુધીમાં આપની ડેલિગેટ ફી ભરાઈ જાય તે ઈચ્છનીય છે. ત્યારબાદ સ્થળ પર ભરનારે દોઢો ચાર્જ ચૂકવવાનો રહેશે અને આયોજનની અનુકૂળતા મુજબ મર્યાદિત સંખ્યામાં સ્વીકારી શકાશે.

તા.૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવાર, સવારે ૮.૦૦ થી ૯.૦૦

ગાંધી-ગીત-યાત્રા

તા.૧૧-૦૧-૨૦૧૯, શુક્રવારે, સવારે ૯.૦૦થી ૧૦.૦૦

પરિષદ પુસ્તક-પ્રદર્શન અને વેચાણ સાથે અન્ય પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો

ઉદ્ઘાટન : શ્રી ચંદ્રશેખર કમ્બાર

વક્તવ્ય : શ્રી મણિભાઈ પ્રજાપતિ, શ્રી ધવલ પટેલ

સંચાલન : સ્વાતિ મહેતા

પાંચવા સ્તંભ સંગોષ્ઠી : ૧૫૦મી ગાંધીજન્મજયંતિ અને હિન્દી સામયિક પાંચવા સ્તંભના ૧૩મ સ્થાપના દિવસ નિમિત્તે ‘પત્રકાર મહાત્મા ગાંધી’ વિષયે એકદિવસીય સંગોષ્ઠિનું આયોજન થયું હતું.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠમાં તા. ૨૭-૧૧-૧૮ના રોજ હિન્દીના સુપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકાર અને ગોવાના રાજ્યપાલશ્રી મૃદુલા સિન્હા, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના ટ્રસ્ટી શ્રી ઇલાબહેન ભટ્ટ, શ્રી અનામિક શાહ, શ્રી રાજેન્દ્ર ખિમાણીની વિશેષ ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલા આ કાર્યક્રમમાં ગાંધીવિચારક અને પત્રકાર સર્વશ્રી ડૉ. રામશરણ ગૌડ, સુશ્રી સંગીતા સિન્હા, ડૉ. વિનોદ બબ્બર, શ્રી પ્રકાશ ન. શાહ, વિષ્ણુ પંડ્યા, મિહિર ભોલે, ડૉ. વિનોદ પાંડે, પ્રેમપાલ શર્મા, સંજય મિશ્રએ ગાંધીજીના સંદર્ભમાં પોતાની વાત મૂકી હતી. સૂર્યપ્રકાશ સેમવાલ, ડૉ. સંજીવકુમાર અને કુમાર અમિતાભે મંચસંચાલન કર્યું હતું. કાર્યક્રમને અંતે આભારવિધિ શ્રી પરીક્ષિત જોશીએ કરી હતી. કાર્યક્રમમાં સમગ્ર દેશમાંથી અનેકવિધ મહાનુભાવોએ હાજરી આપી હતી.

નાટ્યપ્રયોગ : તા. ૨૧-૧૧-૧૮ના રોજ વડોદરાના સી. સી. મહેતા ઓડિટોરિયમમાં બાળનાટક ગરજે ગિરનારી બિલ્લી ભજવાયું. ડૉ. મહેશ ચંપકલાલ અને બ્રિજેશ પંચાલ લિખિત અને શ્રી પી. એસ. ચારી દ્વારા દિગ્દર્શિત બાળનાટક નેશનલ સ્કૂલ ઓફ ડ્રામાના ઇન્ટરનેશનલ ચિલ્ડ્રન ડ્રામ ફેસ્ટિવલમાં પણ સ્થાન પામ્યું છે.

પુસ્તકવિમોચન : સુરેન્દ્રનગરની ન્હાનાલાલ સાહિત્યસભાની તા. ૪-૧૧-૧૮ની બેઠકમાં કવિશ્રી સોલિડ મહેતાના કાવ્યસંગ્રહ ‘ચતુષ્કોણ’નું કવિશ્રી રમેશ આચાર્યના હસ્તે વિમોચન કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમમાં અનેકવિધ કાવ્યરસિક મહાનુભાવો ઉપસ્થિત રહ્યાં હતા.

ગુજરાત વિશ્વકોશ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ભવન, અમદાવાદ ખાતે ૩-૧૦-૧૮ના રોજ ‘રવીન્દ્ર સંગીત અને સિનેમાનો સંક્રાંતિકાળ’ વિશે લેખક, ફિલ્મ તજજ્ઞશ્રી અમૃત ગંગરે પોતાનું વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તા. ૧૦-૧૦-૧૮ના રોજ ‘શર્વલકનો રાજ્ય વિપ્લવ-આજના સંદર્ભમાં’ વિશે નાટ્યવિદ્ અને નાટ્યઅભિનેતા મહેશ ચંપકલાલે શ્રી રસિકલાલ પરીખની વિખ્યાત નાટ્યકૃતિ વિશે પોતાની વાત મૂકી હતી. કાર્યક્રમોમાં અનેકવિધ સાહિત્યરસિકજનો ઉપસ્થિત રહ્યાં હતા.

ઈન્ડોજાપાન નવલકથાનું લોકાર્પણ : ગુજરાતી ભાષાની સૌ પ્રથમ ઈન્ડોજાપાની નવલકથા-બે આકાશનું વિમોચન તા. ૨-૧૦-૧૮ના રોજ અંધેરીના એસ. પી. જૈન ઓડિટોરિયમ ખતે થયું. લેખિકા શોભના શાહ લિખિત આ નવલ ઈન્ડોજાપાનની મૈત્રીને

અર્પણ છે. કાર્યક્રમમાં ડૉ. કવિત પંડ્યા, દર્શનાબેન ગાંધી, હિમાંશુ પ્રેમ, લલિત વર્મા, કનુભાઈ સૂચક, તરુબહેન કજરિયા સહિત પ્રકાશક હેમંત ઠક્કર અને જાપાન શિપિંગ કંપનીના એમ. ડી. નાવોટાકા ઈશીઝાવા હાજર રહ્યાં હતા.

વાર્તાલેખન શિબિર : તા. ૨૨-૨૩ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૮ના રોજ કચ્છના માંડવી ખાતે શ્રી માવજી મહેશ્વરીના માર્ગદર્શન તળે વાર્તાલેખન શિબિર યોજાઈ ગઈ. વી.આર.ટી.આઈ. સંસ્થાના શ્રી ગોરધનભાઈ કવિના વ્યવસ્થાપન અંતર્ગત યોજાયેલી શિબિરમાં અજય સોની, પૂજન જાની, કુંજલ છાયા વગેરેની વાર્તાઓનું પઠન થયું. અંતિમ સત્રમાં સંસ્થાના નિયામકશ્રી માવજીભાઈ બારૈયાની હાજરીમાં પ્રમાણપત્ર વિતરણ થયું.

કવિસંમેલન અને વિમોચન : લુણાવાડા ખતે તાજેતરમાં શરૂ થયેલી મહિસાગર સાહિત્યસભા દ્વારા તા. ૧૫-૯-૧૮ના રોજ કવિ સંમેલન અને કવિ આગમન કાવ્યસંગ્રહનું પદ્મશ્રી ડૉ. પ્રવીણ દરજીના હસ્તે વિમોચન થયું. કાર્યક્રમમાં સ્થાનિક સાહિત્યકારો સર્વશ્રી ડૉ. રમેશ વાઘેલા, રમેશ ઠક્કર, વિનુ બામણિયા, નરેન્દ્ર જોષી, પ્રીતિ શર્મા, ડૉ. પ્રકાશ ઠાકોર અને ડૉ. શરદ દરજી ઉપસ્થિત રહ્યાં હતા. કાર્યક્રમનું સંચાલન રાજેશ વણકરે કર્યું હતું.

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ : સંસ્થાની બૃહદ સુરત શાખા દ્વારા વાયક મંચના ઉપક્રમે સ્મિત પારેખ સ્પર્ધા-૭નું પરિણામ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં નવલિકા : જેલ, વર્ષાબહેન તન્ના, બાળવાર્તા : કોનો આભાર માનું, ગિરિમા ઘારેખાન અને કવિતા : સૂરદાસનું ગીત, રાજેશ ભટ્ટની કૃતિઓ વિજેતા નીવડી છે. તમામ વિજેતાઓને અભિનંદન.

સાહિત્યવૃત્ત મોકલવા માટે ઈમેઈલ આઈડી

આપની આસપાસ થતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ, જેમાં આપ ઉપસ્થિત રહ્યા હો, આપે ભાગ લીધો હોય કે પછી આપે આયોજન કર્યું હોય તો એ કાર્યક્રમ વિશેની ટૂંકી નોંધ ઈમેઈલ દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મોકલી શકો છો. નોંધ જે ફોન્ટમાં કંપોઝ કરી હોય એ ફોન્ટ સાથે અચૂક મોકલવા. એ માટેનું ઈમેઈલ આઈડી છે : vruttparabgsp2018@gmail.com

ચિત્રકૃતિનું શીર્ષક : So many busts / અગણિત બાવલાં

ચિત્રકાર : અતુલ ડોડિયા (જ. ૧૯૫૯, મુંબઈ)

માધ્યમ : કેનવાસ પર એકેલિક, જળરંગ, ઑઈલ બાર (ચાક) અને આરસની ભૂકી

માપ : ૭૮” X ૭૮” * વર્ષ : ૨૦૧૧

‘પરબ’ના નવેમ્બર ૨૦૧૩ના આવરણ પર અતુલ ડોડિયાએ લાભશંકર ઠાકરના બકો છે. કલ્પો (૨૦૦૪) પરથી રચેલી ચિત્રશ્રેણી Bako Exists. Imagine (2011) - માંથી એક ચિત્ર આવરણ પર મૂકેલું અને એ નિમિત્તે એ ચિત્રશ્રેણી અને એ ચિત્ર વિશે વાત માંડેલી. ગાંધીજીના જન્મના સાર્ધ-શતાબ્દી વર્ષે એ જ ચિત્રશ્રેણીનું બીજું એક વિશિષ્ટ ચિત્ર એમાં આલેખાયેલ રચનાની વ્યંગોક્તિને કારણે આ અંકના આવરણ પર મૂક્યું છે. આ ચિત્રશ્રેણીની ભૂમિકા માટે સુજ્ઞ વાચકોને ‘પરબ’, નવેમ્બર ૨૦૧૩ના અંકની નોંધ તેમજ ‘પરબ’, જૂન-જુલાઈ ૨૦૧૬, ‘લાભશંકર ઠાકર વિશેષાંક’ જોવા વિનંતી છે. આવરણ ચિત્રમાં આલેખાયેલ રચનાનો ગુજરાતીથી અંગ્રેજી અનુવાદ નૌશિલ મહેતા અને અરુંધતી સુબ્રહ્મણ્યમને કર્યો છે. જેનો મૂળ ગુજરાતી પાઠ આ પ્રમાણે છે.

‘બકા તારી ઊંઘમાં તો ઝરણા બી પૂછે છે. મારી ઊંઘમાં તો મને પૂછ્યા વગર બાવલા બનાવી બનાવીને ખોડી દીધો છે, સ્થિર, અચલ. બકા, હાથ ધર, લે તાલ્લી.’

બાપુએ તાલી આપી તડાકૂ. પછી હસીને બોલ્યા.

‘એ સ્થિર બાવલામાં હું છું જ નહિ.’

‘ક્યાંથી હો બાપુ ? તમે તો અહીં છો -’

‘બકાની ઊંઘમાં, ગબડતો ઊછળતો ફૂંદતો.’ જરક અટકીને બોલ્યા.

‘તારી ઊંઘ એટલે બકા તારી ઊંઘ !

‘ને બાપુ તમારી ઊંઘ ?’

‘બીજી ઊંઘને યાદ ન કરાવ. બકા, ગોટાળો થઈ જાય છે.’

‘ભલે ને થતો. આપણે ક્યાં પરીક્ષા આપવાની છે.’

(લાભશંકર ઠાકર, બકો છે. કલ્પો, ક્રમ ૫૬, પૃ. ૩૨, ૨૦૦૪)

ચિત્રકારનું સરનામું : અતુલ ડોડિયા, નૈનસુખ આર્ટ પ્રા. લિ., ૭૦૧, સ્વસ્તિક ડિસા બિઝનેસ પાર્ક, B-વિંગ, સાતમે માળે, ઘાટકોપર (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૬.

‘પરબ’ ૨૦૧૮ : વાર્ષિક સૂચિ

ઊર્મિલા ઠાકર, પરિંદા પટેલ

વર્ષ : ૧૨	જાન્યુ.-જૂન ૨૦૧૮	અંક : ૭-૧૨
*વર્ષ : ૧૩	જુલાઈ-ડિસેમ્બર ૨૦૧૮	અંક : ૧-૬

કૃતિસૂચિ

(ગુજરાતી આંકડા મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક સૂચવે છે.)

● અભ્યાસ

અનુઆધુનિક ગુજરાતી ગઝલ : કેટલાક ચહેરા	ધ્વનિલ પારેખ	૧૧, 55-63
અંકારથી ઉજાસ ભણી ગતિ : ‘તિમિરપંથી’	વિશ્વનાથ પટેલ	૦૮, 56-59
આંતરકૃતિત્વની એક આગવા સર્જનના વ્યૂહની તપાસ	મેઘના ભટ્ટ	૦૧, 54-57
એક પંડિત પત્રકાર વિશેનો સ્મૃતિગ્રંથ	દીપક મહેતા	૦૧, 51-54
કવિશ્રી વિનોદ જોશી : વ્યક્તિત્વ અને કવિત્વ	મણિલાલ હ. પટેલ	૧૧, 47-55
કાયદો અને સાહિત્ય (Law and Literature)	પ્રવીણ દરજી	૦૪, 53-59
ઘરથી ખેતર : કિશોરસિંહનું વિસ્મયસભર ભ્રમણ	હિતેશ પંડ્યા	૦૪, 46-53
શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠનું બાળસાહિત્ય : એક ઝલક	શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૧૧, 39-46
છેલ્લો પારસી : વસ્તુસંરચના અને નાટ્યકળા	પ્રભુદાસ પટેલ	૦૭, 57-62
ડો. જયંત ખત્રીનું નવું પાસું : શ્રમજીવીઓના નેતા	હરેશધોનકિયા	૧૦, 58-68
નીરખે તે નજર : દૃશ્યકળા-ચિત્રકળા વિશેનો વિરલ ગ્રંથ	યજ્ઞેશ દવે	૦૪, 43-46
ભગવતીકુમાર શર્માનાં ગીતોમાં અભિવ્યક્તિનો નૂતન આવિષ્કાર	વિરંચિ ત્રિવેદી	૦૮, 60-63
રમેશ પારેખનું બાળસાહિત્ય	રાજેશ પંડ્યા	૦૨, 53-64
સમાજમાં સાહિત્યની ભૂમિકા	ઉદયન ઠક્કર	૧૦, 54-57
સંતવાણીનું ઉત્તુંગ શિખર : સોરઠી સંતવાણી	રમેશ રૂપારેલિયા	૦૮, 55-59
હિંદ સ્વરાજ : કૃતિવિશેષ અને ભાષા	શરીફ વીજળીવાળા	૦૭, 46-57

* ‘પરબ’ વર્ષ : ૪૮ના દૃઢા અંક (જૂન ૨૦૦૬) પછી સબડિવિઝનલ મેજિસ્ટ્રેટ અમદાવાદની ઓફિસના આદેશ મુજબ ‘પરબ’નું રજિસ્ટ્રેશન નવેસરથી કરાવવાનું બન્યું હોઈ જુલાઈ ૨૦૦૬ના અંકથી ‘વર્ષ : ૧’ ‘અંક : ૧’ ક્રમાંક આપ્યો છે. ‘પરબ’નું સ્થાપનાવર્ષ ૧૯૬૦ છે.

● અહેવાલ

અસ્મિતાપર્વ - ૨૧

માલતી નાયક,

અજય પાઠક

૦૮, 81-84

૪૯મું અધિવેશન

પરીક્ષિત જોષી

૦૧, ૭1-76

● આ ક્ષણે

અમૃતલાલ વેગડની વિદાય

યોગેશ જોષી

૦૮, 13-17

ધાડ : ડૉ. જયંત ખત્રીની અને પરેશ નાયકની

યેગેશ જોષી

૦૨, 11-15

ભગતસાહેબની વિદાય...

યોગેશ જોષી

૦૩, 12-19

● આપણી વાત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ અંક ૧ થી ૧૨

૦૩, 79-80; ૦૭, 79; ૦૮, 83-84; ૦૯, 85-86; ૧૨,-

અનુબંધ-૧ થી ૫

૦૩, 80-81

અનુબંધ-૬

૦૪, 72

અનુબંધ-૭

5-6, 152

અનૂદિત પુસ્તકોનું પ્રદર્શન

૦૪, 73

અહેવાલ

૦૧, 86

એની સરૈયા નવોદિત લેખિકા મંચ

૧૦, 80

એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહનનિધિ

૧૧, 86

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૩૦મું જ્ઞાનસત્ર

૧૨, 60-64

શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ-પ્રેરિત (બાળસાહિત્ય) વ્યાખ્યાનમાળા

૧૦, 80

શ્રી ચી. મં. ગ્રંથાલયમાં દર ૧૭મી થી એક સપ્તાહ સુધી પુસ્તક-પ્રદર્શન

5-6, 153

પરિષદનાં પારિતોષિકો

૦૪, 74-78; ૫-૬, 154-158

પુસ્તક-પરિચય

૦૯, 86

પુસ્તક-પ્રદર્શન

૧૧, 86, ૧૨, 60

ફિલ્મ શો

૦૪, 73

શ્રી ભક્તિપ્રસાદ મો. ત્રિવેદી (પત્રકારત્વ) વ્યાખ્યાનમાળા

૧૦, 80-81

મુંબઈ અનુબંધ

૧૦, 82-83

રવિશંકર રાવળ વ્યાખ્યાનમાળા

૦૩, 81-82

રવીન્દ્રભવન અંતર્ગત કાર્યક્રમ

૦૪, 72-73

રવીન્દ્રભવન, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વ્યાખ્યાન

૧૧, 86, ૧૨, 60

વડોદરા અનુબંધ (પત્ર-સરિતા)

૧૦, 81-82

વિશ્વ કવિતા કેન્દ્ર

૦૯, 86

શોકાંજલિ

૧૦, 84

શોકાંજલિ સભા	૦૨, ૮૧; ૦૩, ૫૩
સાહિત્ય અકાદેમી, દિલ્હી પુરસ્કાર	૦૧, ૮૫
સાહિત્યવૃત્ત	૦૨, ૮૧

● આવરણચિત્ર

અતુલ ડોડિયા	૧૨, *આ.પૃ.
એન. કૃષ્ણ રેડ્ડી	૧૦, *આ.પૃ.
જયોતિ ભટ્ટ	૦૪, *આ. પૃ.; ૦૩, આ. પૃ.
નાગજી પટેલ	૦૧, આ. પૃ.; ૦૩, આ. પૃ.
સુરેન્દ્ર નાયર	૧૧, આ. પૃ.

● આવરણચિત્ર-સંદર્ભનોંધ

પીયૂષ ઠક્કર	૦૧, ૮૭; ૦૩, ૭૮; ૦૪, ૭૧; ૦૮, ૮૯; ૧૦, ૮૬; ૧૧, ૮૮-૮૯; ૧૨, ૬૭
-------------	--

● આસ્વાદ

આદિવાસી સમા શ્વાનનું ઉન્નયન સાધતી કવિ કાનજીની વિરલ કૃતિ	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૨, ૩૪-૩૬
--	-----------------	-----------

● કવિતા

ઘર ત્યાગેલા નાયકનું સંવેદન (ઉદાસી આંખમાં... : હરીશ ધોબી)	જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ	૦૮, ૩૯-૪૧
યાવીને કાંટો માનતી અહંબ્રાન્તિનો અન્ધકાર... (અંધારામાં : રઘુવીર ચૌધરી)	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૧, ૩૨-૩૪
‘વખાર’માં ઝળહળતો ઝીણા નકશીકામવાળો ‘પ્યાલો’.. (પ્યાલો : સિતાંશુ યશશંદ્ર)	રાધેશ્યામ શર્મા	૧૦, ૩૮-૪૧
શ્વાસોને સર્પદંશ કરાવતી હર્ષ-દ ગઝલ...! (એમ મારે જવાનું : હર્ષદ ત્રિવેદી)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૮, ૩૭-૩૮
હરીશ મીનાશ્રુનું અગ્નિપથ પર કલ્પનાત્મક આરોહણ... (નાચિકેત સૂત્ર : હરીશ મીનાશ્રુ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૩, ૫૮-૬૧

● કવિતા

આ તે કેવી પ્યાસ ?	અંકિત ત્રિવેદી	૦૨, ૨૬
ઈર્ષ્યા	પરાગ ત્રિવેદી	૦૮, ૨૫
ઉજાસથી આગળ	હનીફ સાહિલ	૦૮, ૧૩
ઉદાસી	ગુંજન ગાંધી	૦૪, ૧૪

(*આ.પૃ. = આવરણ પૃષ્ઠ)

ઊંઘ (બે કાવ્યો)	યોગેશ જોષી	૦૧, ૩૧
એક ચિત્ર	રાધિકા પટેલ	૧૧, ૨૧
એક સત્ય	ફિલિપ ક્લાર્ક	૦૮, ૨૩
એવું કશું નથી	બાબુલાલ ચાવડા 'આતુર'	૦૮, ૨૫
ક્યાં ગયું એ પાણિયારું ?!	ગાયત્રી ભટ્ટ	૦૨, ૨૭
કારમો દુષ્કાળ..!	વીરુ પુરોહિત	૦૭, ૧૩
કિશોર વય : ચાર સૉનેટ (૧. ઊંઘ, ૨. ઘરો, ૩. નૃત્ય, ૪. એ સ્થળ)	રામચન્દ્ર પટેલ	૦૭, ૧૬-૧૭
કોરા	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૭, ૧૨
ખૂલવું છે	શૈલેષ પંડ્યા 'ભીનાશ'	૦૭, ૧૫
ખોજ કબીરા	સુરેશ પરમાર 'સૂર'	૧૧, ૧૯
ખોટાં પ્રણામ	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૧૦, ૧૭
ખોટી સંગત	કુલદીપ કારિયા	૦૭, ૧૫
ગઝલ લખવી નથી	સોલિડ મહેતા	૦૪, ૧૫
ઘડીક ઝળહળ	મનોજ જોશી 'મન'	૦૨, ૨૪
ચા એટલે ચા	રમણીક અગ્રાવત	૧૦, ૨૪
ચાર ગઝલ	હેમંત ધોરડા	૦૪, ૧૨-૧૩
ચાર ગઝલ (૧. સરનામું, ૨. મને આપો, ૩. જેવું કાંઈ નથી, ૪. ઘણુંય થયું)	ભરત વિંઝુડા	૦૮, ૨૦-૨૧
ચાર ગીતો (૧. મારો મને જ ખૂબ લાગતો ભાર, ૨. મારો મને જ ત્રાસ !, ૩. મારું પંડ હરામી, ૪. ખબર નથી)	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૦૧, ૨૪-૨૫
ચાર પંક્તિપર્ણ	મનોહર ત્રિવેદી	૧૧, ૧૫-૧૭
ચાર પ્રસંગકાવ્યો (૧. રણદેવી, ૨. પ્રેમગાન, ૩. જતન, ૪. શિકાર)	રામચન્દ્ર પટેલ	૦૨, ૨૧-૨૩
ચાર હાઈકુ	રમેશ પટેલ	૦૧, ૩૦
ચિંતા થાય	કિરણસિંહ ચૌહાણ	૦૭, ૧૪
છ કાવ્યો	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૮, ૧૨-૧૩
જરાક અમથું નામ પૂછ્યું તો	પ્રતાપસિંહ ડાભી	૧૧, ૧૨
જીવનચક્ર	પ્રફુલ્લા વોરા	૦૨, ૨૩-૨૪
ટેવવશ	મયંક પટેલ	૧૦, ૧૯
ડંબે છે પાણીના હેવા	પારુલ ખખ્ખર	૦૨, ૨૫

તને સલામ	શંભુપ્રસાદ જોશી	૦૨, 17
તેજનાં ફોરાં !	યોગેશ જોષી	૦૪, 16-17
ત્યક્તાનું ગીત	ગાયત્રી ભટ્ટ	૧૦, 23
ત્રણ કાવ્યો (૧. અંદર ૨. ગુજરાતી છાપું વાંચતો પંજાબી ૩. છલાંગ)	ઈંદુ જોશી	૧૨, 17-20
ત્રણ ગઝલ	હરીશ મીનાશુ	૧૦, 13-16
ત્રણ ગઝલ (૧. સાધુ! આ કાગજ કા ધામ, ૨. સાધુ ! આ મુર્દાકા ગામ, ૩. જ્યાં હોંકારો કર્યો)	લલિત ત્રિવેદી	૦૮, 14-15
થયું	ભરત જોશી 'પાર્થ મહાબાહુ'	૧૦, 25
થોડી ગઝલ મને ફળી...	અંકિત ત્રિવેદી	૦૮, 24
નિર્ભેળ સત્ય છે	સાહિલ	૧૦, 24-25
પહાડ જેવું રીંછ	નલિન રાવળ	૧૦, 13
પાંચ હાઈકુ	આરતી પરીખ	૦૩, 20
પેટી	પારુલ બારોટ	૦૪, 15
પ્રથમ ગઝલ...	વીરુ પુરોહિત	૦૭, 12
ફરફરવાનું	રક્ષા શુક્લ	૦૮, 24
બા	દિનેશ કાનાણી	૦૪, 11
બાપુ	વંદના શાંતુઈન્દુ	૧૨, 21
બે કાવ્યો (૧. વિજયા ૨. વિજયાની મન:સ્થિતિ)	નલિન રાવળ	૧૨, 15
બે કાવ્યો (૧. શરદનો ચંદ્ર ૨. કોઈક)	પ્રવીણ દરજી	૧૨, 16
બે કાવ્યો (૧. આદતથી મજબૂર કલાકો, ૨. અધૂરું છોડી)	સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ	૦૨, 18-19
બે કાવ્યો (૧. કાગળ, ૨. લીટી)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૪, 11
બે કાવ્યો (૧. ચાહ, ૨. સંવાદ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૩, 20
બે કાવ્યો (૧. તેમ છતાં, ૨. અડી લીધું)	શ્રીકાન્ત શાહ	૦૩, 23
બે કાવ્યો (૧. નિધન, ૨. નિરંજન ભગત)	નલિન રાવળ	૦૮, 18
બે કાવ્યો (૧. પપ્પાને... વરસો પછી, ૨. દીકરીને...)	સમીર ભટ્ટ	૦૧, 27-30
બે કાવ્યો (૧. મારી મા, ૨. હે મા)	ચતુર પટેલ	૧૧, 20
બે કાવ્યો (૧. વાહ, ૨. ઘડિયાળ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૧, 26

બે ગઝલ	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૦૮, 19
બે ગઝલ (૧. અમારામાં, ૨. વાકેફ છું.)	પારુલ ખખ્ખર	૦૨, 24-25
બે ગઝલ (૧. આ ચાડિયો, ૨. પથ્થરો)	હરીશ ધોબી	૦૮, 22
બે ગઝલ (૧. જૂક્યું હતું, ૨. ઉગામી)	હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૦૨, 28
બે ગઝલ (૧. દિવાળીની રતે લટાર... ૨. ઘંટડી વાગ્યા કરે)	રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'	૧૧, 13-14
બે ગીત (૧. આંખ ટપકે..., ૨. પ્રાણ નાખતો ઝાવાં)	ઊજમશી પરમાર	૦૨, 16
બે શહેરો	મેહુલ દેવકલા	૦૨, 19-21
બેસણું	શંભુપ્રસાદ જોશી	૦૩, 25
બે સોનેટ (૧. વિયુક્ત ૨. રજાનો દહાડો છે)	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૧૨, 12-13
બોલે છે	હનીફ સાહિલ	૦૪, 14
ભલે	ભાવેશ ભટ્ટ	૧૨, 21
ભીંત	પ્રીતમ લખલાણી	૦૨, 26-27
મસ્તી	રાધિકા પટેલ	૦૩, 24
માને શ્રાદ્ધમાં ભેળવતી વેળા	યોગેશ જોષી	૧૦, 25-27
મારા હાલ	પ્રફુલ્લ રાવલ	૧૦, 20-22
મારી પાસે થોડા શબ્દો છે	પ્રવીણ પંડ્યા	૧૧, 17-18
મીરાં ઉવાચ	વિનોદ ગાંધી	૧૧, 19
મોટું ખોરડું	અરવિંદ બારોટ	૧૨, 22
લાગણીઓ	મણિલાલ હ. પટેલ	૧૧, 14
લાભ-શુભના ટોડલે	પ્રફુલ્લા વોરા	૧૦, 23
વાચકાઓ	કમલ વોરા	૧૧, 11-12
વાસ્તવ	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૨, 1૭
વૃદ્ધાવસ્થા	યોગેશ જોષી	૦૮, 16
વૈશાખી બપોર	કિશોર બારોટ	૦૮, 23
શક્યતા	સેજલ શાહ	૧૧, 18-19
સત્યના (ગીત)પ્રયોગો	રાજેશ પંડ્યા	૧૨, 13-15
સમયાતીત	મનીષા જોષી	૧૦, 17-19
સુવાસ છે દિવસ	હનીફ સાહિલ	૦૮, 13
સૂરજ નીકળ્યો...!	રેણુકા દવે	૦૭, 14

સંસૃતિ : ચાર ગઝલ (૧. ત્વચાવિન્યાસની હું ભુલભુલામણીઓ મધુર, ૨. આ જગ્યામાં, ૩. તારું નામ, ૪. શરીર વગર)	લલિત ત્રિવેદી	૦૩, 21-22
હું તો તારી સાથ રહું છું	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૧૨, 11
હોવાનો અર્થ	વહીદા ડ્રાઈવર	૦૭, 18

● જીવનવહી

નિરંજન ભગત : જીવનવહી અને સાહિત્યસર્જન	ઊર્મિલા ઠાકર	૫-૬, 148-151
--	--------------	--------------

● ટૂંકી વાર્તા

કેન્સર	અનિલ વ્યાસ	૦૩, 31-40
ગોધલો	સુમંત રાવલ	૦૩, 26-31

● નિબંધ

આપણા હાથની વાત	ગુલાબ દેદિયા	૦૮, 31-32
પોળોની પળો	હરીશ મહુવાકર	૦૮, 32-36
બારી પાસે...	રાજેન્દ્ર પટેલ	૦૩, 41-42
મનુષ્યની જિજ્ઞાસા અને બુદ્ધિમતાનું પ્રતિબિંબ : ટર્કની પાતાળનગરીઓ	ભારતી રાણે	૧૨, 29-33

● નિરંજન ભગતની જીવનયાત્રા

કવિનું સ્વપ્ન	શૈલેશ પારેખ	૫-૬, 25-31
નિરંજન ભગત	પ્રફુલ્લ રાવલ	૫-૬, 15-23
ભગતસાહેબ : પૂરા સમયની હરતી-ફરતી વિઘ્નપીઠ	દલપત પઢિયાર	૫-૬, 31-34
ભગતસાહેબનો પુસ્તકપ્રેમ	રૂપલ મહેતા	૫-૬, 34-40
રવીન્દ્ર સાહિત્યના અભ્યાસી	સુજ્ઞા શાહ	૫-૬, 24-25

● નિરંજન ભગતની વિવેચનયાત્રા

ત્રણ પેઢીનો સતત ચાલતો સંવાદ	ભરત મહેતા	૫-૬, 138-140
નિરંજન ભગતની વિવેચના - ગુજરાતી સાહિત્યના સંદર્ભે	પ્રવીણ દરજી	૫-૬, 131-137
માનવતાવાદી વિશ્વમાનવી ભગતસાહેબ	બિપિન પટેલ	૫-૬, 124-131
મીરાં : મધ્યકાલીન કવયિત્રીનો અભ્યાસ	કીર્તિદા શાહ	૫-૬, 141-143
વિવેચક નિરંજન ભગત	શિરીષ પંચાલ	૫-૬, 115-123

• નિરંજન ભગતની સર્જનયાત્રા

એવું ગીત આપણે ગાવું	રમેશ ર. દવે	૫-૬, 107-114
કાળની કેડીએ નિરંજનને સાંપડેલા સંદર્ભો	રઘુવીર ચૌધરી	૫-૬, 41-46
‘ગાયત્રી’ કાવ્યના સંદર્ભે	ચંદ્રકાન્ત શેઠ	૫-૬, 46-52
ગીતકવિ નિરંજનભગત	ધીરુ પરીખ	૫-૬, 57-63
નિરંજન ભગતની કવિતામાં કલ્પન-પ્રતીક	યોસેફ મેકવાન	૫-૬, 80-87
નિરંજન ભગતની કવિતામાં છંદોવિધાન	ઉદયન ઠક્કર	૫-૬, 87-90
નિરંજન ભગતની કવિતામાં ભારતીય આધુનિકતા : એક નોંધ	સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	૫-૬, 63-75
પંખી ના જાણે... ‘અંતિમ કાવ્યો’ વિશે	રાજેન્દ્ર પટેલ	૫-૬, 103-107
ભગતસાહેબ : પ્રેમ અને મૈત્રીના કવિ	હરિકૃષ્ણ પાઠક	૫-૬, 76-80
મુક્તિ દિને, મધુર સૂરનું તીવ્ર વિષાદમાં પરિણમનું...	રાધેશ્યામ શર્મા	૫-૬, 52-56
સોનેટકવિ નિરંજન ભગત	દર્શના ધોળકિયા	૫-૬, 96-103

• પત્રસેતુ

મધ્યકાલીન યુગ -- એક અશુદ્ધ પ્રયોગ	નરોત્તમ પલાશ	૦૧, 89
	યોગેન્દ્ર વ્યાસ	૦૭, 87
	હેમંત ધોરડા	૦૧, 88-89

• પરિષદ-પ્રમુખશ્રીનું વ્યાખ્યાન

તાવ સે અકબર ઘોલિઅઈ, જાવ શિરકખર		
હોઈ : એક અનુબંધ મીમાંસા	સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	૦૧, 6-23

• પ્રકીર્ણ

શ્રી ચી. મં. ગ્રંથાલયના ૩૮મા સ્થાપના દિવસ નિમિત્તે...	પરીક્ષિત જોશી	૦૩, 84-88
---	---------------	-----------

• પ્રમુખીય

પરિષદનો પ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય અનુબંધ	સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	અંક ૨ થી ૧૨
મારો જનમ ક્યારે થયો? તો, મા ? - વિસ્થાપનની વેદનાની એક તિબત્તી કવિતા/ભુયુંગ ડી. સોનામ		૧૧, 9-10
સમકાલીન ભારતીય કવિતા : આપણી વાત આપણી રીતે		૦૭, 6-11
લેખાંક ૧		૦૨, 7-10
લેખાંક ૨		૦૩, 6-11
લેખાંક ૩		૦૪, 6-10

લેખાંક ૪		૫-૬, 8-14
લેખાંક ૬		૦૮, 6-12
લેખાંક ૭		૦૮, 7-11
લેખાંક ૮		૧૦, 6-12
લેખાંક ૯		૧૧, 6-9
લેખાંક ૧૦		૧૨, 6-11
● ભારતીય સાહિત્ય		
એમ્પેરોક્લિસ, સાંભળ...	ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૦૮, 26-27
કર્ણ-કુન્તી સંવાદ	રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર અનુ. નિરંજન ભગત	૦૮, 30-36
કવિકથન : ત્યારે અને અત્યારે	અરુણ કમલ અનુ. દક્ષા વ્યાસ	૦૭, ૩૭
કાશી ન સાંભળી ક્યારેય!	રામકુમાર 'કૃષક' અનુ. હરિકૃષ્ણ પાઠક	૦૮, 45-46
દુષ્યંતકુમાર : હિન્દી ગઝલનો		
સશક્ત અવાજ	રમેશ ચૌધરી	૦૩, 53-57
નાઝકા લાઈન્સ	ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૦૮, 28-29
પુલોથી પાર	હરભજન હલવારવી અનુ. હરિકૃષ્ણ પાઠક	૦૪, 36-37
ફરી એકવાર... (મનોજકુમાર ગોસ્વામીની વાર્તા 'અનુવાદ'નો અમૃતજયોતિ મહન્તાએ કરેલ અંગ્રેજી અનુવાદ 'Then there was silence'નો ગુજરાતી અનુવાદ)	મનોજકુમાર ગોસ્વામી અનુ. રમણ સોની	૦૨, 42-48
રસ્તે રઝળતી સ્ત્રીની વાર્તા	શ્રીનિવાસ 'માસ્તી' આયંગાર અનુ. રસીલા કડીઆ	૦૩, 43-53
સોગાદ	રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર અનુ. જયંત મેઘાણી	૦૮, 42-45
● ભાષા વિમર્શ		
શબ્દાર્થશાસ્ત્ર (semantics)	ઊર્મિ ધનશ્યામ દેસાઈ	૦૧, 42-50
● મુલાકાત		
શિરીષ પંચાલ સાથે એક પ્રશ્નોત્તરી	શરીફા વીજળીવાળા	૧૧, 64-73; ૧૨, 37-49

● યુગમૂર્તિ ઉમાશંકર	ડુંકેશ ઓઝા	૦૮, 86-88
● લઘુકથા		
આંટુન	નસીમ મહુવાકર	૧૦, 37
● લલિત ગદ્ય		
ગંજ	રમેશ કોઠારી	૦૨, 38-41
ઘર : નીડ, નિરાંત કે હાશ	ધીરેન્દ્ર મહેતા	૦૧, 38
પ્રવાસે ઉપવાસી	સ્વાતિ મેઢ	૦૭, 32-36
બારી પાસે...	રાજેન્દ્ર પટેલ	૦૨, 37-38
મારી મમ્મી	સંધ્યા ભટ્ટ	૦૪, 31-35
● લલિત નિબંધ		
પૂફરીડિંગ	પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય	૧૧, 27-31
વરસાદ : તારી 'લીલા' અપરંપાર !	રમેશ પટેલ	૧૧, 26-27
● વક્તવ્ય		
ગુજરાતી ગઝલનો ગઢ : શૂન્ય પાલનપુરી	રઈશ મનીઆર	૦૧, 58-70
વિશ્વસાહિત્યમાં નારીવાદ	કિશોરસિંહ સોલંકી	૦૮, 60-66
● વાર્તા		
અર્ધો ઈશ્વર	મનસુખ સલ્લા	૦૪, 24-30
અરીસામાં યાત્રા	અંજલિ ખાંડવાળા	૦૮, 37-43
કાકાનો રૂમ	રાકેશ દેસાઈ	૦૧, 32-37
કાર્નિવલ	હિમાંશી શેલત	૧૧, 22-25
ખાડ	મોહન પરમાર	૧૦, 28-36
ખોટું સરનામું	પ્રવીણસિંહ ચાવડા	૦૮, 17-25
છેલ્લો રાઉન્ડ	રાકેશ દેસાઈ	૧૨, 23-28
જમ	જિતેન્દ્ર પટેલ	૦૮, 25-30
દર્શન	ગિરીશ ભટ્ટ	૦૪, 18-24
ધાવણી	સતીશ વૈષ્ણવ	૦૭, 22-31
પોતાની જગ્યા	માવજી મહેશ્વરી	૦૮, 43-47
ભ્રમણાને ભંગવા વિશે	પ્રવીણસિંહ ચાવડા	૦૨, 29-36
વાસ	નસીમ મહુવાકર	૦૭, 19-22
● વિદેશી સાહિત્ય		
જ્યોર્જ ઓરવેલ વિશે થોડુંક	પ્રવીણ દરજી	૦૨, 49-52

બુલેટ ટ્રેન

જૂલે વર્ન

અનુ. સાધના નાયક દેસાઈ

૦૮, 47-55

મેથ્યુ આર્નોલ્ડ : કવિ અને નિબંધકાર
શાંતિ

બંકિમ વેદ્ય

૦૪, 38-42

યામ્સિસ રિત્સોસ

અનુ. હરીશ મીનાશ્રુ

૦૧, 39-41

● વિવેચન

જયંત ગાડીત અને 'સત્ય'

ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા

૧૧, 35-38

સંપાદકીય નિષ્ઠાના અભાવ વિનાનું સંપાદન

રતિલાલ રોહિત

૦૮, 64-67

● શ્રદ્ધાંજલિ

આપણા કવિ નિરંજન નિરાકાર ?!

ચંદ્રકાન્ત શેઠ

૦૩, 62-66

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટની શાબ્દિક-રૈખિક

રૂપનિર્મિતિ

નિસર્ગ આહીર

૧૨, 50-54

નાનુબાપા ગયા ને લાગ્યું 'સંવેદન' બંધ પડ્યું

રવીન્દ્ર પારેખ

૦૭, 43-45

નાનુભાઈ નાયક

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

૫-૬, 6

પ્રિય ભગતસાહેબ

ઉદયન ઠક્કર

૦૩, 66-69

ભગવતીકુમાર શર્મા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

૦૮, 6

ભગવતી ભાઈ, કાળ સાથે તે શી હરીફાઈ?

રવીન્દ્ર પારેખ

૧૦, 44-49

માણસવલા માણસ વિનોદ ભટ્ટ

પ્રફુલ્લ રાવલ

૦૭, 38-40

મારા પિતા

રીના મહેતા

૧૦, 49-53

મેં જાણેલા વિનોદ ભટ્ટ

કીર્તિદા શાહ

૦૭, 41-43

વિનોદ ભટ્ટ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

૫-૬, 6

વ્યાલનો રણકો

હરિકૃષ્ણ પાઠક

૦૭, 41

શાલીન સર્જક : સ્વ. ભગવતીકુમાર શર્મા

વિજય શાસ્ત્રી

૧૦, 42-44

સદ્ગત ઊજમશી પરમાર

પ્રકાશ ન. શાહ

૦૨, 79-80

● સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

અઢારે વરણની રંગોળી જેવી નવલકથા :

'સોનાની દ્વારિકા'

(સોનાની દ્વારિકા : હર્ષદ ત્રિવેદી)

રઘુવીર ચૌધરી

૦૩, 70-72

આપણું 'જીવનશિક્ષણ'

(જીવનશિક્ષણ : જશુભાઈ કવિ)

શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

૦૪, 66-70

એક અનુવાદ : 'સામાન્ય-અસામાન્ય'

(સામાન્ય-અસામાન્ય : વ્રજનાથ રથ)

અરુણા જાડેજા

૦૭, 67-71

ઉદાહરણરૂપ સમ્પાદન - 'લા.ઠા. અધ્યયનગ્રન્થ'

(વાત માણસની : સંપા. રઘુવીર ચૌધરી, રમેશ ર. દવે, કિરીટ દૂધાત)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૧, 80-84
ખડકમાં પાંગરેલું હૃદયસ્પર્શી શૈશવ (હું આમ ઘડાયો : ભાલચંદ્ર મુણગેકર)	દેવ્યાની દવે	૦૭, 63-67
ગામલોકમાં ઢબુરાયેલી 'તળની બોલી' (તળની બોલી : દલપત ચૌહાણ)	ડી. એમ. ભદ્રેસરિયા	૧૦, 73-75
ચરિત્રનિબંધની વણગિપસેલી રેખાઓ (સાતતાળી રમાડતી ક્ષણો : તારિણીબહેન દેસાઈ)	વિપુલ પુરોહિત	૦૯, 74-78
ચસકાદાર નવલકથા : 'કેદી નંબર ૧૦૮' (કેદીનંબર ૧૦૮ : કેશુભાઈ દેસાઈ)	ઉત્પલ પટેલ	૦૭, 72-76
ટ્રેન ટુ પાકિસ્તાન : અવિસ્મરણીય યાત્રા (ટ્રેન ટુ પાકિસ્તાન : પુશવંતસિંહ)	પન્ના ત્રિવેદી	૦૮, 73-80
તાત્વિક ભાવોના સંમિશ્રણની ભાવયાત્રા (વેદનાની વચ્ચે ઊભો છું હું... ધૂની માંડલિયા)	મહેન્દ્ર જોશી	૦૯, 79-80
ત્રિવેણી સંગમ રચતી વાર્તાઓ (દેવીપૂજક : માયા રિયર જયુ)	ઈલા નાયક	૦૯, 68-74
થોડાં નિરીક્ષણો, 'રીઆલિટી શો' સંદર્ભે (રીઆલિટી શો : નવનીત જાની)	હિમાંશી શેલત	૦૨, 65-67
દરિયાઈ ખેપોનું અધિકૃત દસ્તાવેજકરણ (સાગરનો સાદ : હસમુખ અબોટી 'ચંદન' પરીક્ષિત જોશી		૦૨, 75-77
દામ્પત્યપ્રેમની સુગંધ : કુસુમાખ્યાન (કુસુમાખ્યાન : મધુસૂદન પારેખ)	સંધ્યા ભટ્ટ	૦૨, 72-74
દૃશ્યકળા વિશે પરિશુદ્ધ દૃષ્ટિ... (નીરખે તે નજર : ગુલામ મોહમ્મદ શેખ)	રાધેશ્યામ શર્મા	૦૨, 68-72
'નજરકેદ' : પ્રેમના શોધની આનંદમિશ્રિત વ્યથાકથા (નજરકેદ : મોહન પરમાર)	દિનેશ પટેલિયા	૦૮, 81-82
નિસ્ખતથી ભરી ભરી કવિતા (દેશ : કાનજી પટેલ)	દીપક રાવલ	૧૦, 69-73
ભાવક ચિત્તના પરિસરમાં (સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ અને સમાજના પરિસરમાં : ચંદ્રકાન્ત શેઠ)	હરેશ ધોળકિયા	૦૪, 60-66

ભાષા મારાં હાડમાંસ... (કવિતા વિશે કવિતા : દિલીપ ઝવેરી)	રમણીક સોમેશ્વર	૧૧, 76-80
ભીંત બની જતા ચહેરાઓની વ્યથાકથાઓ (સાતમો દિવસ : પન્ના ત્રિવેદી)	કિશોર વ્યાસ	૧૧, 80-82
ભોગીલાલ સાંડેસરાને શતાબ્દીની વંદના (ચન્દ્રહાસ-આખ્યાન : રમણ સોની)	નરોત્તમ પલાણ	૧૧, 74-76
મન ભરી દેતી વાસંતી પુષ્પોની મહેક 'મહોતું' : સ્ત્રીની સનાતન વેદનાનો કળાકીય દસ્તાવેજ (મહોતું : રામભોરી)	રમેશ ર. દવે ગુણવંત વ્યાસ	૧૨, 55-59 ૦૩, 73-77
રખે કદી તું ઉછીનાં લેતો પારકાં તેજ ને છાયા (ભોગીલાલ ગાંધી જન્મશતાબ્દી ગ્રંથ : સંપા. રમણ સોની અને બીજા સાત)	રમેશ ર. દવે ડુંકેશ ઓઝા	૧૨, 55-59 ૦૭, 76-78
Shrimad Rajchandra & Mahatma Gandhi (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અને મહાત્મા ગાંધી : કુમારપાળ દેસાઈ)	પ્રફુલ્લ મહેતા	૦૨, 77-78
સામાજિક છન્દરૂપોનો પ્રતીતિકર કથાલોક (છન્દરૂપ : પ્રવીણ ગઢવી)	નિસર્ગ આહીર	૧૦, 76-79
સાંજને સૂને ખૂણે પ્રગટેલો અજવાસ (સાંજને સૂને ખૂણે : મીનાક્ષી ચંદ્રારાણા)	ઉર્વાશ વસાવડા	૧૧, 83-85
સંવાદ-વિસંવાદ : આંતર ચેતનાનાં કાવ્યો (સંવાદ-વિસંવાદ : ધીરુ પરીખ)	યોસેફ મેકવાન	૦૮, 67-72
હળવાં છતાં સશક્ત ! લખાણો (સાત અંગ, આઠ નંગ અને : રમણ સોની)		વિજય શાસ્ત્રી ૦૧, 77-80

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પરીક્ષિત જોશી અંક : ૨, 4 થી 12

અખિલ ભારતીય મરાઠી સાહિત્ય પરિષદ ૦૪, 88 • અમદાવાદ યુનિવર્સિટી ૦૮, 87 • ઈન્ડો-જાપાન નવલકથાનું લોકાર્પણ ૧૨, 66 એવોર્ડ 5-6, 159 • ડૉ. ઊર્મિબહેન દેસાઈને દિલ્હી સાહિત્ય અકાદેમીનું પારિતોષિક ૦૪, 87 • કથાસાહિત્યમાં સ્ત્રી ૫-૬, 159 • કવિસંમેલન ૦૪, 88 • કાવ્યપરિશીલન ૦૪, 88 • કુમાર આર્ટ્સ ફાઉન્ડેશન ૦૭, 81 • કૃષ્ણા સોબતીને ભારતીય જ્ઞાનપીઠ સન્માન ૦૪, 87 • ગમી તે ગઝલ ૫-૬, 159 • ગુજરાત વિશ્વકોશ ૦૭, 80; ૦૮, 87-88; 11, 87 ૧૨, 65 • ગેટવે લિટરેચર ૦૪, 88 • ગ્રંથગોષ્ઠિ ૦૭, 80 • ગ્રંથાલયમાં પુસ્તક રિન્યૂઅલ માટે ઈમેલ આઈડી ૦૨, 83 • યંચી વિશે વ્યાખ્યાન ૫-૬, 159

• નર્મદ સાહિત્ય સભા ૦૭, 80 નાટ્યપ્રયોગ ૧૨, 65 • નિરંજન ભગત મેમોરિયલ પ-૬, 159 • પત્રસરિતા ૧૧, 87 • પરિષદપ્રમુખ સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રને ‘કૃતિત્વ સમગ્ર સન્માન’ ૦૨, 82-83 • પરિસંવાદ ૦૮, 88 • પરિસંવાદ અને પુરસ્કાર-વિતરણ ૧૧, 87 • પર્વ અષ્ટમી ૦૪, 87 • પાંચવા સ્તંભ સંગોષ્ઠી ૧૨, 65 પુણ્યતિથિ વ્યાખ્યાન ૦૪, 87 • પુસ્તક-પારિતોષિક ૧૦, 85 • પુસ્તકોનું વિમોચન ૦૮, 88 ૧૨, 65 • પ્રથમ અઠાંદસ સંગ્રહ ૧૦, 85 • પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા ૦૭, 80 • મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી ૦૮, 87-88 • મુશાયરો ૦૮, 88 • વિનોદસભા ૦૮, 88 • વ્યાખ્યાનમાળા ૦૪, 87 • શબ્દાંજલિ ૦૪, 88; પ-૬, 159 • શૌર્યગીત સ્પર્ધા પ-૬, 159 • શ્રદ્ધાંજલિ પ-૬, 159 • શ્રદ્ધાંજલિ સભા ૧૦, 85 • શ્રેષ્ઠ પુસ્તક માટે એવોર્ડ ૦૭, 81 • સાગમટે ૧૦ પુસ્તકોનું પ્રાગટ્ય ૧૦, 85 • સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ ૦૮, 87 • સાહિત્યવૃત્ત મોકલવા માટે ઈમેઈલ આઈડી ૦૨, 83 • સંસ્કૃત કસોટી પારિતોષિક-વિતરણ ૧૦, 85 • સ્થાપનાદિન વ્યાખ્યાન ૦૪, 88 • સ્મિતા પારેખ સાહિત્યસ્પર્ધા ૦૭, 81; ૧૨ -

• સૂચિ

‘પરબ’ ૨૦૧૮ : વાર્ષિક સૂચિ	ઊર્મિલા ઠાકર, પરિંદા પટેલ	૧૨, 68-87
• સંપાદક નિરંજન ભગત	હર્ષદ ત્રિવેદી	પ-૬, 144-147
• સંપાદકીય સંસ્મરણ	પ્રફુલ્લ રાવલ	પ-૬, 7
તપ્તસિંહજી પરમાર : આહ્લાદક વિરોધાભાસનું સરનામું	મનોહર ત્રિવેદી	૦૮, 48-54

કર્તાસૂચિ

(નોંધ : ગુજરાતી આંકડા અંકનો મહિનો અને અંગ્રેજી આંકડા કૃતિના પૃષ્ઠક્રમાંક દર્શાવે છે. * આવરણપૃષ્ઠ સૂચવે છે.)

અજય પાઠક અને માલતી નાયક	૦૮, 81-84
અતુલ ડોડિયા	૧૨, *આ.પૃ.
અનિલ વ્યાસ	૦૩, 31-40
અરવિંદ બારોટ	૧૨, 22
અરુણ કમલ	૦૭, 37૭
અરુણા જાડેજા	૦૭, 67-71
અંકિત ત્રિવેદી	૦૨, 26; ૦૮, 2૪
અંજલિ ખાંડવાળા	૦૮, 37-43
આરતી પરીખ	૦૩, 20

એન. કૃષ્ણ રેડ્ડી	૧૦, *આ. પૃ.
ઈલા નાયક	૦૯, 68-74
ઈદુ જોશી	૧૨, 7-20
ઉત્પલ પટેલ	૦૭, 72-76
ઉદયન ઠક્કર	૦૩, 66-69; 5-6, 87-96; 10, 54-57
ઉર્વીશ વસાવડ	૧૧, 83-85
ઊજમશી પરમાર	૦૨, 16
ઊર્મિ ઘનશ્યામ દેસાઈ	૦૧, 42-50
ઊર્મિલા ઠાકર	૫-૬, 148-151
ઊર્મિલા ઠાકર, પરિંદા પટેલ	૧૨, 68-87
કમલ વોરા	૧૧, 11-12
કિરણસિંહ ચૌહાણ	૦૭, 14
કિશોર બારોટ	૦૮, 23
કિશોર વ્યાસ	૧૧, 80-82
કિશોરસિંહ સોલંકી	૦૮, 60-66
કીર્તિદા શાહ	૫-૬, 141-143; ૦૭, 41-43
કુલદીપ કારિયા	૦૭, 15
ગાયત્રી ભટ્ટ	૦૨, 27; 10, 23
ગિરીશ ભટ્ટ	૦૪, 18-24
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ	૫-૬, 6; ૦૯, 6
ગુણવંત વ્યાસ	૦૩, 73-77
ગુલાબ દેઢિયા	૦૯, 31-32
ગુંજન ગાંધી	૦૪, 14
ચતુર પટેલ	૧૧, 20
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા	૦૮, 26-29; ૧૧, 35-38; ૧૨, 12-13
ચન્દ્રકાન્ત શેઠ	૦૧, 24-25; ૦૩, 62-66; ૫-૬, 46-52; ૧૨, 12
જિતેન્દ્ર પટેલ	૦૯, 25-30
જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ	૦૯, 39-41
જયોતિ ભટ્ટ	૦૪, *આ.પૃ; ૦૮, *આ.પૃ.
જયંત મેઘાણી	૦૯, 42-45
જૂલે વર્ન	૦૯, 47-55
ડી. એમ. ભદ્રેસરિયા	૧૦, 73-75

ડુંકેશ ઓઝા	૦૮, 86-88; ૦૭, 76-78
દક્ષા વ્યાસ	૦૭, 37
દર્શના ધોળકિયા	૫-૬, 96-103
દલપત પઢિયાર	૫-૬, 31-34
દિનેશ કાનાણી	૦૪, 11
દિનેશ પટેલિયા	૦૮, 81-82
દીપક મહેતા	૦૧, 51-54
દીપક રાવલ	૧૦, 69-73
દેવયાની દવે	૦૭, 63-67
ધીરુ પરીખ	૫-૬, 57-63
ધીરેન્દ્ર મહેતા	૦૧, 38
ધ્વનિલ પારેખ	૧૧, 55-63
નરોત્તમ પલાણ	૦૧, 89; ૧૧, 74-76
નલિન રાવળ	૦૮, 18; ૧૦, 13; ૧૨, 15
નસીમ મહુવાકર	૦૭, 19-22; ૧૦, 37
નાગજી પટેલ	૦૧, *આ.પૃ; ૦૭, *આ.પૃ.
નિરંજન ભગત	૦૮, 30-36
નિસર્ગ આહીર	૧૦, 76-79; ૧૨, 50-54
પન્ના ત્રિવેદી	૦૮, 73-80
પરાગ ત્રિવેદી	૦૮, 25
પરિંદા પટેલ અને ઊર્મિલા ઠાકર	૫-૬, 148-151; ૧૨, 68-87
પરીક્ષિત જોશી	૦૧, 71-76; ૦૨, 75-77, 82-83; ૦૩, 84-88; ૦૪, 87-88; ૫-૬, 159; ૦૭, 80-81; ૦૮, 85; ૦૯, 87-88; ૧૦, 85; 11, 87; ૧૨, 65-66
પારુલ ખખ્ખર	૦૨, 24-25
પારુલ બારોટ	૦૪, 15
પીયૂષ ઠક્કર	૦૧, 87; ૦૩, 78; ૦૪, 71; ૦૮, 89; ૧૦, 86; 11, 88-89; ૧૨, 67
પ્રકાશ ન. શાહ	૦૨, 79-80
પ્રતાપસિંહ ડાભી	૧૧, 12
પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય	૧૧, 27-31
પ્રફુલ્લ મહેતા	૦૨, 77-78

પ્રફુલ્લ રાવલ	૦૧, 85-86; ૦૨, 81; ૦૩, 79-83; ૦૪, 72-78; ૫-૬, 7, 15-23, 152-153; ૦૭, 38-40, 79; ૦૮, 83-84; ૦૯, 85-86; ૧૦, 20-22, 80-84; 11, 86; ૧૨, 60-64
પ્રફુલ્લા વોરા	૦૨, 23-24; 10, 23
પ્રભુદાસ પટેલ	૦૭, 57-62
પ્રવીણ દરજી	૦૨, 49-52; ૦૪, 53-59; ૫-૬, 131-137; ૧૨, 16
પ્રવીણ પંડ્યા	૧૧, 17-18
પ્રવીણસિંહ ચાવડા	૦૨, 29-36; ૦૯, 17-25
પ્રીતમ લખલાણી	૦૨, 26-27
ફિલિપ ક્લાર્ક	૦૮, 23
બંકિમ વૈદ્ય	૦૪, 38-42
બાબુલાલ ચાવડા 'આતુર'	૦૮, 25
બિપિન પટેલ	૫-૬, 124-131
ભરત જોશી 'પાર્થ મહાબાહુ'	૧૦, 25
ભરત મહેતા	૫-૬, 138-140
ભરત વિંજુડા	૦૮, 20-21
ભારતી રાણે	૧૨, 29-33
ભાવેશ ભટ્ટ	૧૨, 21
મણિભાઈ પ્રજાપતિ	૧૧, 14, 47-55
મનસુખ સલ્લા	૦૪, 24-30
મનીષા જોષી	૧૦, 17-19
મનોજ જોશી 'મન'	૦૨, 24
મનોજકુમાર ગોસ્વામી	૦૨, 42-48
મનોહર ત્રિવેદી	૦૮, 48-54; ૧૧, 15-17
મયંક પટેલ	૧૦, 19
મહેન્દ્ર જોશી	૦૯, 79-80
માલતી નાયક અને અજય પાઠક	૦૯, 81-84
માવજી મહેશ્વરી	૦૮, 43-47
મેઘના ભટ્ટ	૦૧, 54-57
મેહુલ દેવકલા	૦૨, 19-21
મોહન પરમાર	૧૦, 28-36

यज्ञेश दवे	०४, 43-46
यान्त्रिस रिक्सोस	०१, 39-41
योगेन्द्र व्यास	०७, 87
योगेश जेपी	०१, 3१; ०२, 11-15; ०३, 12-19; ०४, 16-17; ०८, 13-17; ०८, 16; 10, 25-27
योसेफ़ मेकवान	५-६, 80-87; ०८, 67-72
रघुश मनीआर	०१, 58-70
रक्षा शुक्ल	०८, 24
रघुवीर चौधरी	5-6-, 41-46; ०३, 70-72
रतिलाव रोहित	०८, 64-67
रमण सोनी	०२, 42-48;
रमणीक अत्रावत	१०, 24
रमणीक सोमेश्वर	११, 76-80
रमेश कोठारी	०२, 38-41
रमेश चौधरी	०३, 53-57
रमेश पटेल	०१, 30; ११, 26-27
रमेश र. दवे	५-६, 107-114; १२, 55-59
रवीन्द्र पारेष	०७, 43-45; १०, 44-49
रवीन्द्रनाथ ठाकुर	०८, 30-36; ०८, 42-45
रसीला कडीआ	०३, 43-53
राकेश देसाई	०१, 32-37; १२, 23-28
राजेन्द्र पटेल	०२, 37-38; ०३, 41-42; ५-६, 103-107
राजेश पंज्या	०२, 53-64; १२, 13-15
राजेश रुपारेडिया	०८, 55-59
राजेश व्यास 'मिस्कीन'	११, 13-14
राधिका पटेल	०३, 24; ११, 21
राधेश्याम शर्मा	०१, 26, 80-84; ०२, 17, 68-72; ०३, 20, 58-61; ०४, 11; ५-६, 52-56; ०७, १२; ०८, 12-13, 37-38; १०, 38-41; 11, 32-34; १२, 34-36
रामकुमार 'कृषक'	०८, 45-46
रामचन्द्र पटेल	०२, 21-23, ०७, 16-17
रीना महेता	१०, 49-53

રૂપલ મહેતા	૫-૬, 34-40
રેણુકા દવે	૦૭, 14
લલિત ત્રિવેદી	૦૩, 21-22; ૦૯, 14-15
વહીદા ડ્રાઈવર	૦૭, 18
વિજય શાસ્ત્રી	૦૧, 77-80; ૧૦, 42-44
વિનોદ ગાંધી	૧૧, 19
વિપુલ પુરોહિત	૦૯, 74-78
વિરંચિ ત્રિવેદી	૦૯, 60-63
વિશ્વનાથ પટેલ	૦૯, 56-59
વીરુ પુરોહિત	૦૭, 12-13
વંદના શાંતુર્થન્દુ	૧૨, 21
શરીફા વીજળીવાળા	૦૭, 46-57; ૧૧, 64-73; ૧૨, 37-49
શંભુપ્રસાદ જોશી	૦૨, 17; ૦૩, 25
શિરીષ પંચાલ	૫-૬, 115-123
શૈલેષ પંડ્યા 'ભીનાશ'	૦૭, 15
શૈલેષ પારેખ	૫-૬, 25-31
શ્રદ્ધા ત્રિવેદી	૦૪, 66-70; ૧૧, 39-46
શ્રીકાન્ત શાહ	૦૩, 23
શ્રીનિવાસ 'માસ્તી' આયંગર	૦૩, 43-53
સતીશ વૈષ્ણવ	૦૭, 22-31
સમીર ભટ્ટ	૦૧, 27-30
સાધના નાયક દેસાઈ	૦૯, 47-55
સાહિલ	૧૦, 24-25
સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર	૦૧, 6-23; ૦૨, 7-10; ૦૩, 6-11; ૦૪, 6-10; ૫-૬, 8-14, 63-75; ૦૭, 6-11; ૦૮, 6-12; ૦૯, 7-11; ૧૦, 6-12; ૧૧, 6-10; ૧૨, 6-11
સુજ્ઞા શાહ	૫-૬, 24-25
સુમંત રાવલ	૦૩, 26-31
સુરેન્દ્ર નાયર	૧૧, *આ.પૃ.
સુરેશ પરમાર 'સૂર'	૧૧, 19
સોલિડ મહેતા	૦૪, 15

સ્વાતિ મેઢ	૦૭, 32-36
સંધ્યા ભટ્ટ	૦૨, 72-74; ૦૪, 31-35
સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ	૦૨, 18-19
હનીફ સાહિલ	૦૪, 14; ૦૮, 13
હરભજન હલવારવી	૦૪, 36-37
હરિકૃષ્ણ પાઠક	૦૪, 36-37; ૫-૬, 76-80; ૦૭, 41; ૦૮, 45-46
હરીશ ધોબી	૦૮, 22
હરીશ મહુવાકર	૦૮, 32-36
હરીશ મીનાશ્રુ	૦૧, 39-41; ૧૦, 13-16
હરેશ ધોળકિયા	૦૪, 60-66; ૧૦, 58-68
હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ	૦૨, 28; ૦૮, 19; ૧૦, 17
હર્ષદ ત્રિવેદી	૫-૬, 144-147
હિતેશ પંડ્યા	૦૪, 46-53
હિમાંશી શેલત	૦૨, 65-67; ૧૧, 22-25
હેમંત ધોરડા	૦૧, 88-89; ૦૪, 12-13

ગ્રંથાલયમાં પુસ્તક રિન્યુઅલ માટે ઇમેઇલ આઈડી

ચી. મં. ગ્રંથાલયના વાચક-સભ્યો વાચન માટે ઇશ્યુ કરાવેલાં પુસ્તકોને ઇમેઇલ દ્વારા રિન્યુઅલ કરી શકે એ માટે એક ઇમેઇલ આઈડી તૈયાર કર્યું છે. આ ઇમેઇલ એડ્રેસ ઉપર એક ટેસ્ટ મેઇલ કરવાથી રિન્યુઅલ માટેનું નિયત ફોર્મેટ આપને મોકલવામાં આવશે. તો આ સેવાનો ચોક્કસ લાભ લો. આ માટેનું ઇમેઇલ આઈડી છે : chimgranthalayagsp2018@gmail.com

આ અંકના લેખકો

- અરવિંદ બારોટ : ૨/૨, જાહૂનવી બંગલોઝ, સરકારી બોર સામે, બોપલ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૮
- ઈંદુ જોશી : ૪/એ/૧, આત્મરાજ સોસાયટી, નિઝામપુરા, વડોદરા-૩૮૦૦૨૪
- ઊર્મિલા ઠાકર : સી/૧૮, નીલહર્ષ એપાર્ટમેન્ટ, અંજલિ ચાર રસ્તા, વાસણા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
- ચંદ્રકાન્ત શેઠ : બી/૯, પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા : ડી/૬, પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટ, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- નલિન રાવળ : ૧૦/એ, સત્તરતાલુકા સોસાયટી, પો. નવજીવન, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪
- નિસર્ગ આહીર : સી/૪૦૩, મંદાર એપાર્ટમેન્ટ, સંત કબીર સ્કૂલ પાસે, નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
- પરિંદા પટેલ : ૫૦, ગોમતી વાસ, પંચાયત ઓફિસની પાછળ, નાના બજાર, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦
- પરીક્ષિત જોશી : ૬, તપસ્વી જલારામ સોસાયટી, જ્ઞાનદા બસ સ્ટેન્ડ પાસે, જીવરાજપાર્ક, વેજલપુર રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧
- પ્રફુલ્લ રાવલ : ૩, રાજમહેલ ફ્લેટ, આઈઓસી કોલોની રોડ, વીરમગામ-૩૮૨૧૫૦
- પ્રવીણ દરજી : 'વાગીશા', કુંવારા પાસે, લુણાવાડા-૩૮૮૨૩૦, જિ. મહીસાગર
- પીયૂષ ઠક્કર : બળવંત પારેખ સેન્ટર, સી/૩૦૨, સિદ્ધિવિનાયક કોમ્પલેક્સ, સ્ટેશન પાછળ, ફરામજી રોડ, વડોદરા-૩૮૦૦૦૭
- ભારતી રાણે : સ્નેહાંજલિ હોસ્પિટલ, એલ. બી. શાસ્ત્રી રોડ, બારડોલી-૩૮૪૬૦૧
- ભાવેશ ભટ્ટ : એચ/૫૦૩, સ્વામિનારાયણ કેસલ-૧, અર્જુન આશ્રમ પાસે, ગ્રીનસીટી રોડ, નિર્ણયનગર, અમદાવાદ-૩૮૨૪૮૧
- રમેશ ર. દવે : 'વૈશાખ', ૨/૨, વીમાનગર, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- રાકેશ દેસાઈ : પ્રોફેસર, અંગ્રેજી વિભાગ, વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, ઉધના-મગદલ્લા રોડ, સુરત-૩૮૫૦૦૭
- રાજેશ પંડ્યા : એ/૫, ઋતુરાજ, નૂતન વિદ્યાલય પાસે, સમા રોડ, વડોદરા-૩૮૦૦૨૪
- રાધેશ્યામ શર્મા : ૨૫, ભુલાભાઈ પાર્ક, ગીતામંદિર રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
- વંદના શાંતુઈંદુ : ૧, કલ્યાણનગર, દિવાળીપુરા, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા-૩૮૦૦૦૭
- શરીફા વીજળીવાળા : બી/૪૦૨, વૈકુંઠ પાર્ક એપાર્ટમેન્ટ, તાડવાડી, સુરત-૩૮૫૦૦૮
- સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર : ૩૦૨, ટાવર બી, શ્રવણ રેસિડેન્સી, કોસ્મિક એન્કલેવ, સમા રોડ, વડોદરા-૩૮૦૦૨૪

ગૂર્જર બાળવાર્તાવૈભવ શ્રેણી

વિવિધ 20 શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી બાળવાર્તાકારોની

વાર્તાઓનું સંકલન

સંપાદકો : યશવંત મહેતા, શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

દરેકની કિંમત રૂ. 125

1. ગિજુભાઈ બધેકાની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
2. રમણલાલ ના. શાહની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
3. નાગરદાસ ઈ. પટેલની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
4. હરિપ્રસાદ વ્યાસની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
5. રમણલાલ સોનીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
6. જયભિખ્રુની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
7. રતિલાલ સાં. નાયકની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
8. મધુસૂદન પારેખની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
9. હરીશ નાયકની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
10. નવનીત સેવકની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
11. પ્રભુલાલ દોશીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
12. અરુણિકા મનોજ દરૂની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
13. યશવંત મહેતાની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
14. ઈશ્વર પરમારની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
15. રમેશ ત્રિવેદીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
16. સાંકળચંદ જે. પટેલની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
17. હુંદરાજ બલવાણીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
18. રક્ષાબહેન પ્ર. દવેની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
19. શ્રદ્ધા ત્રિવેદીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ
20. નટવર પટેલની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ

ગૂર્જર બાળકાવ્ય

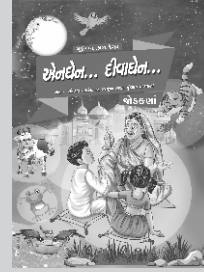
વૈભવ શ્રેણી

સંપા. રતિલાલ બોરીસાગર,

મનસુખ સલ્વા,

હુંદરાજ બલવાણી

પુ. 10 કિંમત રૂ. 1800

ગુજરાતી સાહિત્યમાં અત્યાર સુધીમાં વિવિધ કવિઓ દ્વારા લખાયેલાં હજારો બાળકાવ્યોમાંથી પસંદ કરેલાં વિશિષ્ટ કાવ્યોના આઠ ખંડ ઉપરાંત જોડકણાં અને ઉખાણાંના બે ખંડ, એમ કુલ દસ પુસ્તકોની આ શ્રેણી પ્રથમ વખત પ્રગટ થઈ છે. આ શ્રેણી ગુજરાતી બાળસાહિત્યનું અનોખું ગૌરવ છે.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001

■ ફોન : 22144663, 22149660 ફેક્સ : 22144663

■ ઈ-મેઇલ : goorjar@yahoo.com

ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન : 102, લેન્ડમાર્ક બિલ્ડિંગ, ટાઇટેનિયમ સિટીસેન્ટર

પાસે, સીમા હોલની સામે, 100 ફૂટ રોડ, પ્રહલાદનગર, અમદાવાદ-15.

ફોન : 26934340, મો. 9825268759 ઈમેલ : gurjarprakashan@gmail.com

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન : ૨૨૧૧૦૦૮૧-૨૨૧૧૦૦૬૪

ગુજરાતી સાહિત્યના જાણીતા સાહિત્યકારોની ઉત્તમ નવલકથાઓ

ઈન્દુ પુવાર

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
લાલ, પીળો, વાદળી	૨૨૫.૦૦
અપસેટ કલબ	૧૭૦.૦૦
છ બાય ત્રણ	૧૦૦.૦૦
અબોલા બોલબાલા	૧૦૦.૦૦
યા દેવી સર્વભૂતેષુ	૧૩૫.૦૦
ફંફેશ્વર	૧૦૦.૦૦
વેવ ધ વેવ	૭૦.૦૦
સતી વ્યાકુળા	૧૦૫.૦૦
સંત ઠિઠુદાસ	૯૩.૦૦
મોશનલાલ માખણવાળા	૪૮.૦૦

ડૉ.નવીન વિભાકર

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
ધર્મ-અધર્મ	૨૪૦.૦૦
તલાશ	૨૭૦.૦૦
ઉન્માદ	૨૬૫.૦૦
ચરમ સીમા	૩૮૦.૦૦
બંદિની	૨૫૦.૦૦
થેન્કસ ગિવિંગ ડે	૨૩૫.૦૦
વાઈરસ (ઈબોલા) (બાયો ટેરેરિઝમ નવલકથા)	૧૪૦.૦૦
મૃત્યુનું કવચ	૧૧૦.૦૦

કનુ આચાર્ય

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
તું તો ચાર સ્ટાઈલીશ હીરો છો	૧૭૫.૦૦
સખી બદલો શમણાં	૨૦૦.૦૦

ડૉ. મોહનભાઈ પંચાલ	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
જીવનસંઘ્યા	૧૧૦.૦૦
મંથન	૧૦૫.૦૦
સંન્યાસી	૯૦.૦૦
<u>પૂજાભાઈ પરમાર</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
તલાશ	૧૦૫.૦૦
બેખબર	૧૨૫.૦૦
ખુલ્લી આંખોમાં આકાશ	૧૫૦.૦૦
કસક	૧૫૨.૦૦
<u>ગિરીશ ભટ્ટ</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
વેદનાની એક ડાળ	૧૦૫.૦૦
હું લજજા - એક તરસ	૧૧૫.૦૦
એક ચપટી ગુલાલ	૧૩૫.૦૦
<u>સુમંત રાવલ</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
છેદ-વિચ્છેદ	૨૨૫.૦૦
કોશેટોનું ઘર	૧૧૦.૦૦
બંધ આંખોમાં આંસુ	૨૫૦.૦૦
પગલાં પાછળ પડછાયાં	૨૧૫.૦૦
તપોવન	૧૧૫.૦૦
<u>રાઘવજી માધડ</u>	
પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
કૂખ	૭૦.૦૦
વંટોળ	૩૨.૦૦

રંગદ્વાર પ્રકાશન

G-15, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-380009
ફોન નંબર : 079-27913344, વેબ સાઇટ : <http://www.rangdwar.com>

નવલકથા

લાગણી	રઘુવીર ચૌધરી	100
થોમાકાકાની ખોલી	અનુ. રેમંડ પરમાર	300
(Uncle Tom's Cabinનો અનુવાદ)		
ઇચ્છાવર	રઘુવીર ચૌધરી	150
વચલું ફળિયું	રઘુવીર ચૌધરી	180
વિહંગા	રાધિકા પટેલ	140
ગોકુળ, મથુરા, દ્વારકાનો સેટ	રઘુવીર ચૌધરી	520
અમૃતા	રઘુવીર ચૌધરી	250
બદલાતી મોસમ	રક્ષા દેસાઈ	180
વિજય બાહુબલી	રઘુવીર ચૌધરી	120
લોકલીલા	રઘુવીર ચૌધરી	160
એક મુઢી આસમાન (લે. ચાર્લ્સ ડિકન્સ) અનુ. રેમંડ પરમાર		200
સોમતીર્થ	રઘુવીર ચૌધરી	200
આવરણ	રઘુવીર ચૌધરી	150
આજની ઘડી તે...	કંદર્પ ર. દેસાઈ	160
પ્રેમના પર્યાય	રક્ષા દેસાઈ	160
અંતર	રઘુવીર ચૌધરી	120
કોતરની ધાર પર, ડહેલું	કાનજી પટેલ	90
મનનું માણસ લે. સુનીલ ગંગોપાધ્યાય અનુ. પ્રીતિ સેનગુપ્તા		100
ઉદયાચલનો સૂર્ય	જિતેન્દ્ર દવે	200

વાઘોમાં હું રણકાર છું

રમણીક અગ્રાવત

કિંમત : રૂ. ૧૨૦/-

વિવિધ વાઘો વિશેનાં ૪૫ કાવ્યો અને સંગીતકલાના આનંદને વર્ણવતાં ૬ કાવ્યો. દરેક કાવ્ય માટે ઉઘાડ રચતું લલિત-ગદ્ય. સંગીત અને સાહિત્ય બંનેના રસિકોને પસંદ પડે તેવું રણજણતું ચયન. ડેમી સાઈઝનાં ૮૬ પાનાં. નૈનેશ જોશીનાં સુંદર રેખાંકનોથી સુશોભિત સંગ્રહ.

વાઘ અને અન્ય કાવ્યો : કેદારનાથસિંહ

(અનુ. રમણીક અગ્રાવત)

કિંમત : રૂ. ૮૦/-

સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કૃત કવિ કેદારનાથ સિંહનું કીર્તિદા દીર્ઘ કાવ્ય. 'વાઘ'ના એકવીસ ખંડો અને અન્ય નવ વિશિષ્ટ કાવ્યો સાથેનો સંગ્રહ.

ડેમી સાઈઝ ૬૪ પાનાં. નૈનેશ જોશીનાં નયનરમ્ય ચિત્રાંકનો.

પ્રાપ્તિસ્થાન

ગ્રંથવિહાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ,
'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદી કિનારે, આશ્રમ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૮
ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૮; (મો.) ૯૮૯૮૭ ૬૨૨૬૩

કામૂની ‘ધ પ્લેગ’ નવલકથામાં લેખકે આમ તો અલ્જિરિયાના ઓરાન શહેરમાં ફાટી નીકળેલી મહામારીની--પ્લેગની ઘટનાને કેન્દ્રમાં રાખીને ઈતિવૃત્તનું આયોજન કર્યું છે. પણ આ નવલકથાનો જે રીતે સમયકથા રૂપે ઉઘાડ કર્યો છે એ જોતાં સમગ્ર પરિસ્થિતિ ફ્રાન્સ ઉપરના જર્મન સૈન્યના લદાયેલા કબજાની પરિસ્થિતિનો સંકેત આપે છે. ‘પ્લેગ’ના રોગે સરજેલી શહેરની ભયંકર પરિસ્થિતિ એ જર્મનશાસિત ફ્રાન્સની અવદશાનો ચિતાર આપે છે. જર્મન સામેના ફ્રાન્સ તથા યુરોપના અન્ય દેશોના યુદ્ધ વખતે કામૂ પોતે પણ ઝઝૂમ્યા હતા.

— ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

‘ત્યારે કરીશું શું?’ અર્થશાસ્ત્રવિષયક નિબંધ છે. તે વાંચનારને બેચેન કરી મૂકે છે, તેના જીવનમાં કંઈક સુધારો કરાવ્યા સિવાય જંપવા દેતું નથી, કારણ કે તેમણે અર્થશાસ્ત્રને પણ કલાની સુગંધ ને શક્તિ આપી છે. તેમાં કહેલાં સત્યો નવાં નથી પણ તેમણે એક કદરૂપા શાસ્ત્રને રૂપ આપ્યું.

— મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’

‘બાઈબલ’ મૂળમાં ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે અને તેનો અર્થ ‘ગ્રંથ’ એવો થાય છે. જુદી જુદી કુલ સિત્તેર ઉપરાંતની કૃતિઓ મળીને આજનો આ ‘બાઈબલ’ ગ્રંથ બન્યો છે. આમ, બાઈબલ આપણા ‘રામાયણ’ કે ‘ભાગવત’ જેવો સળંગ ગ્રંથ નથી, પણ શીખ ધર્મના ‘ગ્રંથસાહેબ’ જેવો, જુદા જુદા લેખકોની જુદી જુદી રચનાઓને સમાવતો ‘સંપાદિત ગ્રંથ’ છે. ‘બાઈબલ’ની અમુક રચનાઓના લેખકોને ઓળખી શકાય છે, જ્યારે મોટા ભાગની રચનાઓ લોકસાહિત્ય પ્રકારની છે, જેનો કોઈ લેખક નથી.

— નરોત્તમ પલાણ

હ્યુગોની અને ફ્રેન્ચ ભાષાની જ નહીં, સમગ્ર વિશ્વની શ્રેષ્ઠ દસ-વીસ નવલકથાઓમાં સ્થાન પામે એવી ‘લે મિઝરેબલ’ નવલકથા લખવાનું હ્યુગોએ ૭૮ વર્ષની વયે શરૂ કર્યું હતું.

— યશવંત મહેતા

: સ્થાનસમર્પિત :

ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોસિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઓફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ, દેવમણી કોલેજ, વિસાવદર

કવિ શ્રી સુન્દરમૂના નવા કાવ્યસંગ્રહો

૧.	પલ્લવિતા	૧૯૯૫	૮+૩૫૬	રૂ. ૧૬૦
૨.	મહાનદ	૧૯૯૫	૭+૧૯૩	રૂ. ૮૦
૩.	પ્રભુ-પદ	૧૯૯૭	૧૩+૪૪૧	રૂ. ૨૨૫
૪.	અગમ નિગમા	૧૯૯૭	૧૧+૨૯૨	રૂ. ૧૫૦
૫.	પ્રિયાંકા	૧૯૯૭	૧૧+૩૬૭	રૂ. ૧૫૦
૬.	નિત્યશ્લોક	૧૯૯૭	૧૨+૧૮૮	રૂ. ૧૦૦
૭.	નયા પૈસા	૧૯૯૮	૧૩+૩૩૩	રૂ. ૧૭૫
૮.	વરદા	૧૯૯૮	૧૯+૫૨૯	રૂ. ૨૫૦
૯.	ચક્રદૂત	૧૯૯૯	૯+૨૫૯	રૂ. ૧૨૫
૧૦.	લોકલીલા	૨૦૦૦	૧૩+૨૫૨	રૂ. ૧૦૦
૧૧.	દક્ષિણા-૧	૨૦૦૨	૧૭+૩૨૩	રૂ. ૫૦
૧૨.	મનની મર્મર	૨૦૦૩	૧૦+૩૮૭	રૂ. ૫૦
૧૩.	ધ્રુવયાત્રા	૨૦૦૩	૧૨+૩૪૫	રૂ. ૫૦
૧૪.	ધ્રુવચિત્ત	૨૦૦૪	૧૭+૨૭૪	રૂ. ૫૦
૧૫.	ધ્રુવપદે	૨૦૦૪	૧૧+૨૫૩	રૂ. ૫૦
૧૬.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૧	૨૦૦૫	૧૬+૩૨૦	રૂ. ૨૦૦
૧૭.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૨	૨૦૦૫	૧૬+૩૭૦	રૂ. ૨૦૦
૧૮.	શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૩	૨૦૦૬	૩૨+૩૧૭	રૂ. ૨૫૦
૧૯.	મંગળા-માંગલિકા	૨૦૦૭	૨૮+૨૩૮	રૂ. ૧૫૦
૨૦.	તું ક્યાં... હું ક્યાં !?	૨૦૦૮	૨૮+૩૦૫	રૂ. ૨૫૦
૨૧.	સ્વાગતમ્ ગીતવાહીને	૨૦૦૯	૧૬+૨૦૭	રૂ. ૧૫૦
૨૨.	‘સાવિત્રી’ના કાવ્યખંડો	૧૯૯૫	૨૪+૪૭૩	રૂ. ૩૦૦
	(અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના મહાકાવ્ય Savitriમાંથી. મૂળ અંગ્રેજી સાથે)			
૨૩.	દક્ષિણા-૨	૨૦૦૨	૧૮+૬૭૬	રૂ. ૫૦
	(અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના Last Poems, More Poems, Collected Poems, મૂળ અંગ્રેજી સાથે)			

આ તમામ સંગ્રહોનાં પ્રાપ્તિસ્થાન :

૧. ગ્રંથવિહાર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પાછળ,
આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૨. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ના કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

વિહાર

બારી-બારણાં-ભીંત-વંડી વિનાના, પ્રકાશના ખુલ્લા ચંદરવા નીચે ચાલવાનું મળે એ વિહાર છે. દિગ્-દિગંત સુધી વિસ્તરેલી આ અસીમ વસુધા પર ચાલવાનું હોય છે. આ વિહારમાં ચારે બાજુથી વહી આવતા શુભ વિચારોને ઝીલવાની તક સાંપડે છે. તે ઝિલાય પણ છે. પશુ ચરે છે, પક્ષી વિચરે છે અને માણસ વિચારે છે. કુદરતના સાંનિધ્યમાં વિચરતાં વિચારવાનું પૂર્ણપણે સાંપડે છે. ત્યારે વેદની પ્રાર્થનાનો મર્મ ઊઘડતો લાગે છે.

વિહાર એ ચેતોવિસ્તાર સાધવાની પ્રક્રિયાનો ભાગ છે. અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશને ઓળંગીને મનોમય કોશ — વિજ્ઞાનમય કોશ અને આનંદમય કોશનાં ઉન્નત શૃંગો તરફ દોરી જતી કેડી છે; ચેતનાના ઊધ્વારોહણના સોપાનની શ્રેણી છે.

આવો વિહાર જે માણે તે જ જાણે.

(પાઠશાળા)

— પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર

અમદાવાદ

વિહારમાં

ઊજળા તડકાથી શોભતી શિયાળાની બપોર હતી. સહેજ પણ ધુમાડાની સેર ન હોવાથી આકાશ સ્વચ્છ, નિરભ્ર અને આસમાની હતું. ખેતરો પણ વધુ સોહામણાં લાગી રહ્યાં હતાં. અમારી કેડી ખેતર વચ્ચેથી જતી હતી. ક્યારેક, બે ખેતર વચ્ચેની વાડમાંથી જવાનું આવતું. રાઈડાના છોડ પર આવેલાં સોનેરી-પીળાં ફૂલોનું જાણે તળાવ. વળી, એને ચમકાવતો કુમળો તડકો ચારેકોર પથરાયો હતો. તેમાંયે ઠંડો શિયાળુ વાયરો હીંચકાનું કામ કરતો હતો. લયબદ્ધ હિલોળા લેતાં એ ખેતરોને આંખો ભરીને જોયાં અને મન ભરીને માણ્યાં. પગ એ જ લયમાં ગતિ કરતા હતા. મન તૃપ્ત થતું હતું, તાજું થતું હતું. જાણે અમે આગળ વહેતા હતા !

(પાઠશાળા)

— પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

નિમેષભાઈ ડગલી

એમ. બી. ટ્રેડિશનલ પ્રિન્ટ્સ પ્રા. લિમિટેડ

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧૩. ફોન : ૩૨૮૦૬૬૫૫

માય ડિયર જયુની પોતાની પ્રકાશન-વ્યવસ્થા

લટૂર પ્રકાશન

‘અવનિલોક’, ૩, શાંતિનગર સોસાયટી, ૨૨૭૩ હિલ ડ્રાઈવ, ભાવનગર-૧

તદ્દન નવાં ૨૦૧૭-૨૦૧૮નાં પ્રકાશનો

- દેવીપૂજક : માય ડિયર જયુ : કિં. રૂ. ૧૫૦/-
- ફરી એક વાર : નીલમ દોશી : કિં. રૂ. ૧૮૦/-
- ટોપીઓ ભરતી સ્ત્રીઓ : ગિરીશ ભટ્ટ : કિં. રૂ. ૧૮૦/-
- ફિક્શનનાલય : વિશાલ ભાદાણી : કિં. રૂ. ૧૫૦/-
- વન્સ અગેઈન : અજય ઓઝા : કિં. રૂ. ૧૫૦/-
- રોજ રોજ દિવાળી : બહાદુરભાઈ વાંક : કિં. રૂ. ૨૨૫/-
- ડોકે ચાવી બાંધેલ કાગડો : રમેશ આચાર્ય : કિં. રૂ. ૮૦/-
- ચતુષ્કલ : સોલિડ મહેતા : કિં. રૂ. ૮૦/-

: નવી આવૃત્તિ :

- પોલિટેકનિક : મહેન્દ્રસિંહ પરમાર : કિં. રૂ. ૨૨૫/-
- રખડુનો કાગળ : મહેન્દ્રસિંહ પરમાર : કિં. રૂ. ૧૭૦/-
- પચાસમે પગથિયે : યોગેશ ન. જોશી : કિં. રૂ. ૨૦૦/-

- અન્ય ગુજરાતના જાણીતા કવિઓના ૧૨ કાવ્યસંગ્રહોની કિં. ૧૬૦૫/- થાય છે. આખો સેટ ખરીદનારને રૂ. ૧૦૦૦/-માં ઘેર બેઠાં પહોંચાડીશું

તમારા બુકસેલર પાસેથી મળશે.

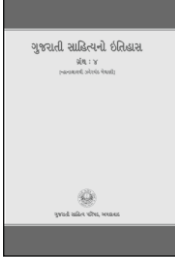
સીધો સંપર્ક કરો : વિશેષ વળતરથી ઘેર બેઠાં પહોંચાડીશું.

માય ડિયર જયુ : ૮૮૮૮ ૮૬૮૬ ૨૬ - ૮૪૨૬૧૬૦૨૦૮

અવનીન્દ્ર : ૮૬૨૪૬૮૫૬૪૬ - ૮૩૭૭૧૧૫૬૪૬

Online : bookpratha.com M : 9033589090

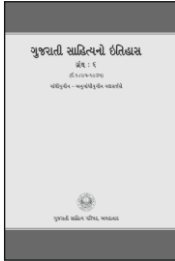
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્વનાં પ્રકાશનો

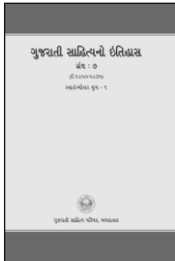
ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૪
પ્રથમ આવૃત્તિ સંપા. ઉમાશંકર જોશી, અનંતરાય રાવળ,
યશવંત શુક્લ સહાયક સંપાદક ચિમનલાલ ત્રિવેદી
શોધિત વર્ધિત આવૃત્તિ સંપાદક : રમણ સોની
પાકું પૂઠું પૃ. ૧૬ + ૬૦૦ કિંમત રૂ. ૫૫૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૫
(૧૮૯૫-૧૯૩૫) ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન કવિઓ
સંપાદક : રમેશ ર. દવે
સંપાદન સહાય : પારુલ દેસાઈ
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૪+૪૯૪, કિંમત રૂ. ૪૨૫/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૬
(ઈ. ૧૮૯૫-૧૯૩૫)
ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો
સંપાદક : રમેશ ર. દવે
પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૮+૭૩૪, કિંમત રૂ. ૪૭૦/-

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ગ્રંથ-૭
(ઈ. ૧૯૧૦-૧૯૩૫) સ્વાતંત્ર્યોત્તર યુગ-૧
સંપાદક : રમેશ ર. દવે, પારુલ કંદર્પ દેસાઈ
પાકું પૂઠું, પૃ. ૬૩૨, કિંમત રૂ. ૪૧૫/-

Fevicryl[®]

fabric colours

RETAINS THE NATURAL FEEL OF FABRIC

SOFT

लगाएं

#FabricPeFevicryl

यह कपड़ा फेविक्रिल फेब्रिक कलर्स द्वारा बंधू से धोए किया गया है।

स्टैसिल रखें

कलर डैब करें

कपड़े को सूखने दें

पेंट करने के बाद भी कपड़े रहें साँपट और कलर हो जाए बिलकुल पक्का

[f/HobbyIdeasIndia](#)

[i/HobbyIdeasIndia](#)

[y/HobbyIdeas](#)

[p/HobbyIdeasIndia](#)